

J
E Z I K

in

lovstvo

V S E B I N A

- Razprave in članki** **259** Alenka Šivic-Dular
Skladenjska določitev lastnega imena
- 269** Gregor Kocijan
Cankarjev prostorski trikotnik
- 279** Boža Krakar-Vogel
Realizem maturitetnega eseja
- Okrogla miza o maturi** **291** Igor Saksida
Drugače o maturi
- 294** Sonja Čokl
*Nekaj misli o možnostih objektivnega ocenjevanja
esejev*
- 299** Marija Mercina
Kako daleč do cilja
- Metodične izkušnje** **302** Dragica Debeljak
*Računalniške predstavitve pri pouku slovenskega
jezika in književnosti*
- Iz moje delavnice** **314** Peter Jurgec
*Polglasnik in zvočniški sklop v izglasju mlajših
prevzetih besed*
- Ocene in poročila** **319** Darija Jakše
Frazeologické štúdie II.

Jezik in slovstvo

Letnik XLIV, številka 7-8
Ljubljana, junij 1998/99

ISSN 0021-6933

<http://www.ff.uni-lj.si/jis>

Časopis izhaja mesečno od oktobra do junija (8 številik)

Izdaja: Slavistično društvo Slovenije

Uredniški odbor: Tomaž Sajovic (glavni in odgovorni urednik), Miha Javornik, Irena Novak - Popov (slovstvena zgodovina), Erika Kržišnik, Alenka Šivic - Dular (jezikoslovje), Boža Krakar - Vogel, Mojca Poznanovič (didaktika jezika in književnosti)

Predsednica časopisnega sveta: Helga Glušič

Tehnični urednik: Samo Bertoncej

Oprema naslovnice: Samo Lapajne

Računalniška priprava: BBert grafika, Resljeva 4, Ljubljana

Tisk: Littera picta d.o.o., Rožna dolina c. IV/32-34, Ljubljana

Naslov uredništva: Jezik in slovstvo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana

Naročila sprejema uredništvo JiS. Letna naročnina je 3000 SIT, cena posamezne številke 550 SIT, cena dvojne številke 750 SIT. Za dijake in študente, ki dobijo revijo pri poverjenikih, je letna naročnina 1500 SIT. Letna naročnina za evropske države je 30 DEM, za neevropske države pa 35 DEM.

Naklada 2000 izvodov.

Revijo gmotno podpirajo Ministrstvo za kulturo RS, Ministrstvo za šolstvo in šport RS, Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS ter Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Po mnenju Ministrstva za informiranje RS, št. 23/187-92, z dne 18. 3. 1992, sodi revija med proizvode informativnega značaja, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov.

Skladenjska določitev lastnega imena

(na podlagi samostalniških zvez z imenovalnim prilastkom*)

1.0 Ideja za skladenjsko določitev lastnega imena se je porodila ob elaboratu,¹ katerega namen bil, da se za potrebe uradne standardizacije (tj. normiranja) predstavijo pravila zapisovanja velike začetnice in ločil v obsežnem korpusu slovenskih zemljepisnih in stvarnih lastnih imen, ki precej presega tistega v *Slovenskem pravopisu*. Na začetku se je zdelo, da bo treba samo dosledno aplicirati razmeroma jasna in natančna pravila slovenskega pravopisa na ves korpus imen in zapis utemeljiti. Ker pa so se v gradivu pojavljali tudi variantni zapisi za lastno ime tipa *Slap Savica* (namesto normalnega lastnega imena *Savica*),² ki bi jih bilo treba prej šteti za skladenjske zveze z lastnim imenom v imenovalniku (tj. *slap Savica*) kot pa za prava zemljepisna imena, se je pokazala potreba, da se jezikoslovno razmejijo besedne zveze, ki poleg občnih imen vsebujejo lastno ime v imenovalniku (npr. *slap Savica*), od morebitnega jedra večbesednega lastnega imena tipa *Slap Savica* oziroma da se jezikoslovno osvetli funkcija samostalnika tipa *s/Slap* v gornjih tipih besednih zvez.

1.1 Da bi lahko teoretično razmejila oba tipa zvez, tj.

1.1.1 skladenjske zveze (oziroma samostalniške zveze), sestavljene iz dveh samostalnikov v imenovalniku, od katerih je levi/prvi občno, desni/drugi pa lastno ime (tj. tip *slap Savica*, *reka Sava*, *teta Marija*, *hotel Slon* itd.), in

1.1.2 morebitna lastna imena tipa *Slap Savica*, jih bom tipološko primerjala s samostalniškimi zvezami, ki so sestavljene iz dveh občnih imen v imenovalniku (tj. I_1 - I_2), saj se zdi, da bi morale tudi te izkazovati določene pomenske in skladenjske značilnosti, skupne samostalniškim zvezam z lastnim imenom v položaju I_2 (in celo samostalniškim zvezam, kjer sta sestavini v položajih I_1 in I_2 lastno ime), zlasti še glede na dejstvo, da lastna imena izvorno nastajajo iz občnih imen in občnoimenskih besednih zvez v procesu polastnoimenjenja (onimizacije).

* V tem članku, katerega problematika je bila prvič predstavljena na IV. Skokovih etimoloških srečanjih (Krki, 6.-7. novembra 1998), prva verzija članka pa objavljena v *Folia onomastica croatica* 7 (Zagreb, 1998, 281-293), se ne dotikam vprašanja sklonljivosti obravnavanih primerov (npr. *reka Krka*, *reke Krke* : *hotel Slon*, *hotela Slon*), temveč se omejujem na problematiko, razvidno iz njihovega imenovalniškega izhodišča.

¹ Elaborat je nastajal spomladi 1998. leta na pobudo Komisije za standardizacijo zemljepisnih imen pri Vladi Republike Slovenije, pri njegovi izvedbi pa so sodelovali dr. Metka Furlan, mag. Alenka Gložančev, dr. Alenka Šivic-Dular.

² Onimizacija besedne zveze se zdi primerljiva s tisto pri stvarnih lastnih imenih, npr. *Občina Ljubljana* 'ime administrativne enote' ← (samostalniške zveze z lastnim imenom) *občina Ljubljana* 'področje uprave te administrativne enote'; *Hotel Slon* 'vrsta gostinske ustanove, ki se imenuje Hotel Slon' ← *hotel Slon* 'vrsta gostinske ustanove (= hotel), ki se imenuje Slon'.

2.0 Glede na položaj, v katerem se v samostalniški zvezi pojavlja lastnoimenska sestavina (tj. v položaju I_2 ; v položaju I_1 ; in hkrati v položajih I_1 in I_2),³ je samostalniške besedne zveze v imenovalniku mogoče razdeliti na naslednje skupine:⁴

2.1 Desna/druga sestavina (= I_2) samostalniške zveze je lastno ime: sln. mesto *Ljubljana*; hrv. rijeka *Neretva*, starac *Drašković*, majstor *Albert Knez*, susjeda *Ines*, učenik *Ivan Pavlović*; češ. (zlatonosná) řeka *Vltava*, vlčák *Zora*, román *Bratrstvo*; polj. miasto *Lódź*, profesor *Wójcik*, willa *Marzenie*, hotel *Metropol*; rus. gorod *Moskva*, reka *Volga*, selo *Gorki*, gazeta »Pravda«, magazin »Lavka pisatelja« itd. Besedna zveza se kot celota nanaša na isti objekt imenovanja, ki je izražen že z lastnim imenom.

2.2 Leva/prva sestavina (= I_1) samostalniške zveze je lastno ime, prim. sln. narečno *Lajko bači*, *Mica teta* (NSS, 1982: 47, op. 43); češ. *Kublaj chán*; rus. *Sapun-gora*, *Ivan-gorod*, *Volga reka* in *Moskva-reka*. Gre za podtip, ki je primerljiv s skupino 2.1, saj se besedni pomen sestavine v položaju I_2 prekriva s funkcionalnim (onomastičnim) pomenom⁵ sestavine v položaju I_1 . Nastanek te strukture ni popolnoma razjasnjen (tujejezični vpliv, stilem, razvoj iz apozitivne zveze → atributivno), prav tako nista natančneje določena areal in korpus, ki jo izkazuje.

2.3 Leva/prva sestavina (= I_1) samostalniške zveze je lastno ime, prim. sln. *Ljubljana mesto*; češ. *Brno město*, *Novák krejčí*. Za ta podtip je značilno, da se besedna zveza ne nanaša na celoto nosilca imenovanja, ki jo obsega sestavina v položaju I_1 , ampak le na tisti njegov del, ki ga dopušča sestavina v položaju I_2 , zato ima v tem podtipu I_2 funkcijo zoževanja onomastičnega pomena I_1 .

2.4 Samostalniške zveze z dvema lastnoimenskima sestavinama (= I_1 in I_2) se v slovenski slovnici delijo na dve podskupini, in sicer na:

2.4.1 dvojna imena (ki so sestavljena iz dveh priredno zloženih sestavin, npr. *Šmarje – Sap* 'naselje, sestavljeno iz dveh prvotnih naselij: Šmarja in Sapa'; *Šivic – Dular* 'oseba s priimkoma Šivic in Dular');

2.4.2 dvodelna imena (ki so zložena podredno, npr. *Ljubljana Bežigrad* 'Ljubljana, in sicer tisti del, ki se imenuje Bežigrad', in so primerljiva s skupino (3) itd.). Zdi se, da spada sem tudi (sicer drugače zapisani) češ. *Praha-Smíchov*.

3.0 Kolikor sem lahko preverjala po literaturi, se zdijo razlage za skupini 2.3 (npr. *Brno město*, *Novák krejčí*) in 2.4.2 (npr. *Ljubljana Bežigrad*) razmeroma enotne v oceni, da sestavina v položaju I_2 zožuje (modificira) funkcionalni pomen sestavine v položaju I_1 in da se tudi celotna samostalniška zveza nanaša samo na tisti del objekta imenovanja, ki ga zajema in dopušča sestavina v položaju I_2 ; npr. sln. *Ljubljana mesto* pomeni samo del Ljubljane, ki ga dopušča ožji pomen besede *mesto*; češ. *Novák krejčí* pomeni samo tiste nosilce priimka *Novák*, ki so *krojači*. Ker sestavina I_2 nedvomno zožuje pomen sestavine I_1 (s tem pa daje zožen pomen vsej besedni zvezi),

³ Primeri in njihova tipologija so vzeti iz SS, 1984: 465, 467-468; HG, 1997: § 1845-1848, § 1868-1871; GHJ, 1966: 196; MČ, 1987: 431; GWJP, 1984: 304; RG II: 57-59.

⁴ Izhajam iz Šmilauerjeve (ÚT, 161) definicije, po kateri je pomen lastnega imena enak samemu nosilcu imenovanja (tj. njegovemu obsegu, velikosti, karakteristikam itd.). Pomen lastnega imena se spreminja (tj. zožuje ali razširja) samo v tem smislu, da se zmanjša ali poveča obseg (površina) nosilca imenovanja.

⁵ V nadaljevanju se obravnavajo samo besedne zveze z lastnoimensko sestavino, ki so po tvorbi analogne tistim z občnoimensko sestavino (npr. sln. *človek žaba*, *ptica pevka*, *beseda mati*; hrv. *ptica selica*, *pjesma radosnica*; rus. *car-ubijca*, *mesjac mart*, *xudožnica-priroda*).

smemo sestavini I_2 pripisati funkcijo skladienskega določila (za sestavino I_1) ne glede na to, ali ga podrobno opredeljujemo kot t. i. samostalniški prilastek ali pristavek.⁶

Manj enotne pa so interpretacije skladienske funkcije sestavin v položajih I_1 in I_2 v gornji skupini 2.1, in sicer celo znotraj slovnične tradicije posameznih slovanskih jezikov. O tem vprašanju je v letih 1955, 1956, 1957 potekala na straneh časopisa *Český jazyk* živahna diskusija: sprožil jo je J. Novotný, v imenu uredniškega sveta časopisa pa jo je formalno sklenil K. Hausenblas, vendar s pripombo, da predložena rešitev velja samo za pedagoške potrebe. V razpravi je sodelovalo sedem vidnih čeških jezikoslovcev,⁷ ki so podali historiat pogledov na vprašanje v češkem jezikoslovju, predstavili gradivo in pretresli znanstvene razloge v korist tega ali onega pogleda. Diskusija tedaj ni prinesla enoumnega odgovora na zastavljeno vprašanje, katera izmed sestavin (tj. I_1 ali I_2) v samostalniški zvezi ima funkcijo skladienskega jedra (= nadrejena/dominira) in katera skladienskega določila (= podrejena) in celo sama samostalniška zveza se obravnava ali kot pristavčna (*spojení přístavkové*; npr. Daneš, ČJ 6: 226) ali pa kot prilastkovna (*spojení přívlastkové*; prim. Svoboda, ČJ VI: 307) zveza.

3.1 J. Novotný je v samostalniški zvezi tipa *město Praha* občnoimenski sestavini v položaju I_1 (*město*) pripisal funkcijo skladienskega jedra (in vice versa lastnoimenski sestavini v položaju I_2 funkcijo skladienskega določila) iz dveh razlogov, in sicer (a) zaradi ujemanja med povedkom in sestavino v položaju I_1 v spolu (prim. *Město Praha působilo velkolepým dojmem, jak hořelo v zapadajícím slunci.*), in (b) zaradi analogne distribucije skladijenjskih funkcij med občnoimensko in lastnoimensko sestavino v frc. *la ville de Prague, la fleuve du Rhin* (kjer predložni zvezi *de Prague in du Rhin* skladijenjsko določata sestavino v položaju I_1 , tj. *la ville in la fleuve*).⁸ Enako stališče (tj. da je občno ime v položaju I_1 »základní člen spojení«, lastno ime v položaju I_2 pa determinant) sta tedaj zavzela še F. Daneš in F. Kopečný, pridružil pa se jima je tudi uredniški svet časopisa in kasneje je bilo sprejeto tudi v obravnavo češke sintakse (MČ, 1987: 431).⁹ Na vmesno stališče se je postavil J. Bauer: lastnoimensko sestavino v položaju I_2 je štel za jedro samo v samostalniških zvezah z osebnim lastnim imenom v funkciji I_2 (npr. *krejčí Novák*), v vseh drugih pa naj bi imel funkcijo jedra občnoimenski samostalnik (npr. tip *město Praha*), vendar pa vzrokov in razlogov za takšno razlikovanje ni navedel.

3.2 V hrvaških slovnica (prim. SHKJ, 1984: § 994; HG, 1997: § 1212, § 1845-1846, § 1868-1871; GHJ, 1966: 196) se v samostalniških zvezah, v katerih je sestavina v položaju I_2 lastno ime v imenovalniku (tip *strina Mara, starac Drašković gospodin Galović, grof Maksimilijan Axelrode, *brdo*

⁶ Samostalnik v funkciji I_2 v teh samostalniških zvezah se označuje različno: (1) kot desni prilastek (NSS, 1982: 47-50); (2) kot tesno sledeča sestavina, v kateri je sestavina I_1 restriktivna in nujna za izrazitev pomena celote (MČ, 1987: 430-431: *Novák krejčí, Havlíček básník*); (3) kot netesno sledeča sestavina, ki se približuje apoziciji in ki je lahko ločena s premorom oz. vejico (MČ, 1987: 432-3: *Otava, zlatonosna řeka*; Svoboda, ČJ VI: 307 govori o linearni zvezi: *Brno město / Brno venkov*); (4) kot apozicija, v kateri je med sestavinama premor oz. vejica (MČ, 1987: 433: v *Praze, v Karlině*, prim. *psa, vlčáka*), ali (5) kot določilo (opredeljujušče) tipa apozicije v zemljepisnih imenih, ki je lahko ločeno z vezajem (RG II: 57-59: *Sapun-gora, Ilumeni-ozero, Moskva-reka in Volga reka*).

⁷ V letniku V (1955): J. Novotný, Typ město Praha, 313-320. V letniku VI (1956): F. Svěrák, K typu město Praha, 47-50; J. Bauer, Spojení typu město Praha, básník Neruda a pojetí přístavku, 219-223; F. Daneš, Ještě jednou k typu město Praha, 223-226; K. Svoboda, O přístavku, shodném substantivním přívlastku a neshodném přívlastku jmenovacím, 303-310. V letniku VII (1957): F. Kopečný, Ještě k otázce město Praha a krejčí Novák, 92; K. Hausenblas, Závěr diskuse o spojeních typu město Praha a pod., 201-207.

⁸ Pri tipu *město Praha* pa sta F. Svěrák (ki se je skliceval na střeš. stanje) in J. Svoboda (ki to zvezo šteje za kompleksno) videla jedro samostalniške zveze v sestavini I_2 , določilo (apozicijo) pa v sestavini I_1 . Na podlagi pomenskih razlogov sta domnevala, da se v kompleksnih zvezah povedek vedno ujema z določilom (in ne z osebkom). Svoboda je domneval, da so linerne zveze nove, da pa zaradi pogostega ponavljanja večkrat postanejo kompleksne celo v istovetnih občnoimenskih zvezah, npr. *čapka radiovka* (← *čapka J in radiovka D/d*) → *radiovka J* (ČJ 6: 308).

⁹ Vendar se med nekaterimi odprtimi vprašanji opozarja tudi pri besednih zvezah, ki vsebujejo občno in lastno ime (npr. tipa *profesor Jirásek, město Rokycany, řeka Ohře, hora Klínovec hrad Rožomberok* (MČ, 1987: 435)).

Grič, grad Modruš), prav ta dosledno šteje za jedro skladenjske zveze, medtem ko se občnoimenska sestavina v položaju I_1 šteje za apozicijo.¹⁰

3.3 V tradicionalni slovenski slovnici (SS, 1964: 313-314) se v tovrstnih samostalniških zvezah z lastnim imenom v položaju I_2 imenuje občnoimenska sestavina v položaju I_1 apozicija (npr. *pisatelj Trubar*, tako kot v konstrukciji *Trubar, prvi slovenski pisatelj, l.../*), v samostalniških zvezah z dvema občnoimenskima ali dvema lastnoimenskima sestavinama pa se govori o samostalniškem prilastku (v položaju I_2 , npr. *sinko potepinko, krava dimka*, in v sestavini I_1 , npr. *Peter Klepec*). V nasprotju s tem pa J. Toporišič (NSS, 1982: 47-50; SS, 1984: 467-468)¹¹ sestavino v položaju I_2 v samostalniških zvezah dosledno šteje za skladenjsko določilo¹² in sestavino v položaju I_1 za skladenjsko jedro.

3.4 Tudi v poljski skladnji (GWJP, 1984: 350)¹³ se sprejema, da ima v samostalniških zvezah z lastnim imenom v položaju I_2 funkcijo skladenjskega jedra (tj. »składnika konstitutowego«) občnoimenska sestavina v položaju I_1 (npr. *miasto Łódź, minister Kowalski*) in da je to jedro v površinski strukturi izrecno izraženo iz komunikacijskih (tj. zaradi nedvoumne identifikacije nosilca imenovanja, kadar ta iz sobesedila ni dovolj razviden) ali kakih drugih (npr. vljudnostnih itd.) razlogov, v nasprotnem primeru pa se pogosto opušta.

3.5 V ruski skladnji (RG II: 58-59) se samostalniške zveze z lastnim imenom (za mesta, vasi, gore, reke, jezera, postaje, časopise, hotele, trgovine, ustanove, osebna imena itd.) enotno pojmujejo kot apozicijske zveze, in sicer tako, da se lastnoimenski sestavini v položaju I_2 prisoja funkcija apozicijskega določila (npr. *gorod Moskva, reka Volga, gostinica »Moskva«, pansionat »Zoloty peski«, programma »Sojuz-Apollon«, devočka Olja, sobaka Šarik, sosedka Petrenko* itd.), ta pa se podobno kot tudi v drugih slovanskih jezikih — s skladenjskim jedrom (tj. sestavino v položaju I_1) — lahko ujema v stranskih sklonih (npr. *reka Neva*, G. na *reke Neve*) ali pa tudi ne (npr. *ozero Bajkal*, G. na *ozere Bajkal*).

3.6 Iz gornjega pregleda se vidi, da se najbolj ločijo prav interpretacije skladenjskih funkcij sestavin I_1 in I_2 v samostalniških zvezah z lastnim imenom v položaju I_2 (tj. tip *reka Sava*). Pri tem se zdi, da razlog za to ne leži v različni sestavljenosti ali naravi tovrstnih zvez v (slovanskih) jezikih, ampak da določene nejasnosti in pojmovanju skladenjskega razmerja med sestavinama v položajih I_1 in I_2 izhajajo tudi iz tega, da se premalo upoštevajo karakteristične posebnosti lastnih imen in njihov posebni položaj v besednem sestavu. Zato si v tej razpravi prizadevam predvsem izostriti vpogled v pomensko in skladenjsko razmerje med (linearno sledečima si) sestavinama v položajih I_1 in I_2 v obravnavani vrsti imenske zveze in podati elemente, po katerih se ločijo tako od t. i. tesnih¹⁴ kot tudi od prostih zvez.

Podane interpretacije lahko povzamemo v naslednje ugotovitve:

¹⁰ Apozicija se pojmuje kot »preoblika kojom se imenica jedne ishodišne rečenice usavršava uz imenicu ili zamjenicu u drugoj na isti način na koji se pridev usavršava atribucijom (gl. HS, 1997: § 1845)«. Nasprotno pa se v besednih zvezah z dvema občnoimenskima samostalnikoma v imenovalniku šteje za apozicijo sestavina v položaju I_2 (npr. *ptice selice, vrapci pokuščarci pas skitnica, čovek očajnik* itd.), ki čeprav v netesni zvezi s sestavino I_1 zožuje (predmetni) pomen sestavine I_1 .

¹¹ Podrobneje o tem skupaj z literaturo J. Toporišič (NSS, 1982: 47, op. 45).

¹² Izraza *levo/desno* določilo označujeta tipološko različni določili, in sicer se *levo* določilo nanaša na ujemalne prilastke (ki se pojavljajo levo od samostalnika in so najpogosteje pridevniki) in *desno* določilo praviloma na neujemalne (ki se pojavljajo desno od samostalnika in so najpogosteje samostalniki). Med desna določila se uvršča tudi ujemalni samostalnik (npr. *teta Mica*, G. *tete Mice*).

¹³ Lastna imena pojmuje kot »prava lastna imena« (tj. imena ljudi, živali, topografskih objektov) in imena različnih objektov in institucij (tj. stvarna lastna imena), ki se delijo na titule (tj. poljudno podeljene lastnoimenske oznake, npr. (kino) *Jutrzeńka*) in nazive (tj. skladenjske konstrukcije → lastno ime, npr. *Polska Akademia Nauk*) (GWJP, 1984: 304d.).

¹⁴ Termin *spojeni těsné* in *spojeni volné* uporabljam v smislu MČ, 1987: 430-436.

3.6.1 Občnoimenska sestavina v položaju I_1 se danes pojmuje kot skladenjsko jedro samostalniške zveze, lastnoimenska v položaju I_2 pa kot določilo (sln., češ., polj., rus.).

3.6.2 Občnoimenska sestavina v položaju I_1 se pojmuje kot določilo (= apozicija), lastnoimenska v položaju I_2 pa kot jedro (hrv.; starejše razlage v sln., češ.).

4.0 Izhajajoč iz formule, za katero se zdi, da lepo ponazarja proces onimizacije, tj. prehod občnih imen (nomina appellativa) v lastna (nomina propria), in da nakazuje tudi bistveno skladenjsko (tj. jezikoslovno) razliko med podskupinama samostalnikov, prek tega pa tudi jezikoslovno naravo lastnih imen, bom v nadaljevanju skušala osvetliti posamezne prvine in karakteristike v pomenskem in skladenjskem razmerju med sestavinama I_1 in I_2 v samostalniških zvezah z dvema imenovalnikoma (tip *reka Sava*). Znano je, da je delitev samostalnikov na občna in lastna imena utemeljena na pomenskih razlogih: tako občna imena označujejo predmete vrstno, lastna imena pa jih imenujejo (tj. individualizirano identificirajo). Meja med podskupinama ni neprepustna, zato občna imena v ustreznih okoliščinah lahko prehajajo v lastna (tj. se onimizirajo), prav tako pa se tudi lastna imena lahko razvijajo v občna (tj. se deonimizirajo ali apelativizirajo). S pomenskega gledišča polastnoimenjenje pomeni prehod samostalnika iz sredstva za označevanje vrstnosti v sredstvo za označevanje individualnega (identifikacijskega) in obrnjen, poobčnoimenjenje (apelativizacija) pa je prehod samostalnika iz sredstva za označevanje individualnega v sredstvo za označevanje vrstnega. S skladenjskega vidika pa je v onimizaciji mogoče videti prehod samostalnika (tj. občnega imena) iz prvotne funkcije (tj. iz funkcije jedra) v samo drugotno (tj. v funkcijo določila), in to bom skušala v nadaljevanju natančneje utemeljiti. Proces je mogoče prikazati z naslednjo formulo

$$\text{OBČNO IME} \rightarrow \text{LASTNO IME} = \text{funkcija J} \rightarrow \text{funkcija D}^{15}$$

in ga utemeljiti z naslednjim razmišljanjem.

4.1 V slovnični in še posebej v imenoslovni literaturi je splošno uveljavljeno mnenje, da občna imena v procesu polastnoimenjenja izgubijo svoj besedni (predmetni) pomen in da so kot lastna imena v tem smislu pomensko izpraznjena.

4.2 Ko se občna imena v procesu polastnoimenjenja pomensko izpraznijo in preidejo v lastna ime, postanejo formalne prvine (tj. njihova glasovna oblika skupaj z oblikoslovnimi in skladenjskimi karakteristikami) nosilke funkcijskega pomena, ki lastno ime identificira in individualizira, ali pa celo snopa možnih funkcij (npr. komunikativne, individualizacijske, ideološke, emocionalne, karakterizacijske; MČ 2, 345-346). To je razumljivo že zato, ker je obstoj tako pomensko izpraznjenega samostalnika ali besedne zveze v jezikovnem sestavu smiseln predvsem zato, ker »prelazi iz apelativnog polja, gdje je imala funkciju označivanja, u onomastičko polje, gdje ima funkciju imenovanja« (ToB 2).

4.3 Ko ugotavljamo, da je za lastna imena — v nasprotju z občnimi — značilno, da nosilca imenovanja ne imenujejo vrstno, temveč ga samo identificirajo in individualizirajo (tj. izdvojijo iz vseh isto- in raznovrstnih objektov), smemo celo sklepati, je prav zaradi tega lastnemu imenu imanentna predvsem vloga razločevanja. In če to drži, smemo dalje sklepati, da se lastno ime že po svoji naravi približuje tistim jezikovnim sredstvom, ki imajo sama po sebi funkcijo določila.

¹⁵ Za ilustracijo je mogoče navesti naslednje zglede: A/ občno ime *reka* → B/ lastno ime *Reka* (tj. *reka/ vas Reka*) → C/ eliptično lastno ime *Reka*. Stopnja B/ in C/ je primerljiva s tipom *dežurna sestra* → *dežurna*, kjer določilo (= D) v besedni zvezi pri posamostaljenju postane jedro (= J). Analogno temu tudi **dolgē selo* → *Dolgē selo* → *Dovje* → *naselje/vas Dovje*.

4.4 Kot ima vsako občno ime svoj besedni pomen (lahko pa kot večpomenka vsebuje tudi več izvorno med seboj povezanih pomenk), tako ima tudi vsako lastno svoj funkcionalni pomen, ki se nanaša na samo enega, natančno določljivega nosilca imenovanja.¹⁶ Vendar pa imenoslovci hkrati ugotavljajo, da se enako lastno ime na ožjem področju (tj. mikroarealu) lahko uporablja tudi za identifikacijo več entitet oziroma se nanaša na več entitet, ki pripadajo različnim tipom/vrstam nosilcev (tj. enako ime se lahko uporablja v več funkcionalnih pomenih). Ti so praviloma v določenem medsebojnem razmerju, npr. topografski objekti najpogosteje v prostorskem stiku (prim. *potok* → 1. *Potok* 'ime vodnega toka' → 2. *Potok* 'ime naselja ob Potoku'). Iz tega je mogoče soditi, da lastno ime po določenih pravih lahko prehaja z nosilca imenovanja enega tipa/vrste objekta na nosilca drugega tipa/vrste. S tem se v prvotno istem lastnem imenu povečuje število funkcionalnih pomenov, takšno kopičenje funkcij v izvorno isti in pomensko izpraznjeni jezikovni prvini pa povzroča funkcijsko preobloženost in razpad prvotno istega lastnega imena z več funkcijskimi pomeni v lastnoimenske homonime s po enim funkcijskim pomenom (npr. *Krka* 'ime reke' : *Krka* 'ime naselja ob Krki'; *Jana* 'žensko ime' : *Jana* 'revija z imenom Jana'). Do homonimije pride pri lastnih imenih laže in prej kot pri občnoimenski večpomenki, saj so vezi med funkcijskimi pomeni dosti šibkejše, kot so vezi med posameznimi pomenkami v večpomenski besedi.

4.5 Ker vsebuje lastno ime samo funkcijski pomen, lahko samostojno služi za učinkovito identifikacijo samo toliko časa, dokler ga udeleženci v procesu sporazumevanja nedvoumno prepoznajo kot ime natančno določenega nosilca imenovanja. V primeru pa, da lastno ime preneha biti zadosten in nedvoumen jezikovni signal za prepoznavanje konkretnega nosilca imenovanja, se nujno dopolnjuje z občnim imenom, ki se (v slovanskih jezikih) postavlja levo od lastnega imena (tj. v položaj I_1). V položaju I_1 se lahko pojavlja samo tisto občno ime v imenovalniku, ki vrstno (npr. *reka Sava*, kadar gre za 'reko'; *naselje/vas Ig*, kadar gre za 'naselje/vas'; *revija Arena* 'vrsta revije'; *vila Moj mir*, kadar gre za 'vrsto zgradbe') ali z določenega vidika (*dramatik Krleža*, kadar se misli na 'dramatika'; *stric Marko*, kadar se misli na 'strica' in ne na 'brata' ali 'sina', kar vse je lahko isti Marko) imenuje nosilca imenovanja, na katerega se nanaša lastno ime v položaju I_2 . V tem tipu samostalniških zvez se izraža posebno razmerje med sestavinama, za katerega je značilno, da občnoimenska sestavina v položaju I_1 s svojim pomenom osmišlja funkcijskega v lastnoimenski sestavini v položaju I_2 in da jo udeleženci v sporazumevalnem procesu avtomatično vključujejo, tudi kadar ni izrecno izražena oziroma kadar že sama lastnoimenska sestavina v položaju I_2 prevzame funkcijo (celotnega) lastnega imena. Prav zaradi te avtomatične hkratnosti obeh sestavin bi lahko govorili o imenoslovnem modelu, za katerega je v slovanskih jezikih značilno, da vrstno (tj. občno) ime stoji praviloma levo (tj. v položaju I_1) od lastnega imena (tj. v položaju I_2): vrstno ime — lastno ime. Občnoimenska sestavina I_1 je v samostalniških zvezah izrecno izražena iz različnih vzrokov, a navedem naj vsaj naslednje:

4.5.1 Kadar vrstnost nosilca imenovanja ni dovolj razpoznavna/splošno znana ali pa jo želimo iz katerega koli razloga še posebej poudariti (npr. *mesto Rim* : samo *Rim*).

4.5.2 Kadar želimo posebej opozoriti na (pomenski) vidik, ki je povezan z nosilcem imenovanja (npr. *gospa Marija* 'Marija kot gospa' : *sestra Marija* 'Marija kot sestra' : *šivilja Marija* 'Marija kot šivilja' : *Marija*).

4.5.3 Praviloma tudi takrat, kadar vrstnost nosilca lastnega imena v položaju I_2 ni avtomatično predvidljiva (npr. *občina Ljubljana* : *naselje/mesto Ljubljana*). Te samostalniške besedne zveze so

¹⁶ Ta trditev ni v nasprotju z dejstvom, da se določeno ime na širšem prostoru lahko uporablja za več entitet v okviru iste vrste objekta imenovanja, tj. v enakem onomastičnem pomenu oz. funkciji (npr. *Potok* 'ime (več) vodnih tokov'), ker so nastajala neodvisno drugo od drugega v procesu onimizacije in z rabo (izbiro) istega občnega imena.

pogosto vir za nastajanje homonimnih stvarnih lastnih imen, v katerih pa tudi občnoimenska sestavina v položaju I_1 postane obvezen del celotnega lastnega imena (npr. *občina Ljubljana* → *Občina Ljubljana*). Razlika med samostalniško zvezo z lastnim imenom (imenovalnim prilastkom) in stvarnim lastnim imenom je razvidna tudi iz tega, da slednje ni mogoče pretvarjati tako kot prvo (npr. *občina Ljubljana* → *ljubljska občina*). Prav zaradi povedanega je mogoče golo lastno ime pojmovati kot okrnjeno (reducirano) obliko imenskega modela. Glede na dejstvo, da se opuščajo predvsem tisti jezikovni elementi, ki so kot nosilci splošnejših informacij šibki, ohranijo pa se tisti, ki so kot nosilci posebnih informacij krepki (npr. v skladijskem besedotvorju *dežurna sestra* → *dežurna 'isto', velik človek* → *velik-an, prebivalec Rima* → *Rim-(l)jan*), smemo domnevati, da tudi možnost opuščanja občnoimenske sestavine I_1 (npr. *mesto Rim* → *Rim*) dokazuje, da je v onomastičnem modelu sestavina I_1 (tj. občno ime) šibka in torej jedro (= J), sestavina I_2 (tj. lastno ime) pa krepka in torej določilo (= D), ne obrnjeno.

4.6 Iz slovnice je znano, da je občno ime pomensko in oblikovno samostojna enota, s katero izražamo pojave zunanjega sveta in človekovega notranjega doživljanja. Samostalnik ima praviloma dve skladijski funkciji, ki se pokažeta prav v samostalniških zvezah, in sicer (a) funkcijo jedra besedne zveze (npr. *breg reke*), ki je temeljna, in (b) funkcijo (desnega) določila (npr. *breg reke, pismo materi*), ki je drugotna. V tistih primerih, kjer sestavina I_2 stoji v katerem izmed stranskih sklonov, ni dvoma, da stoji jedro besedne zveze v imenovalniku — razen če se besedna zveza sklanja (npr. *brega reke, k bregu reke*), pri čemer pa ostaja sestavina v položaju I_2 nespremenjena — in se vedno umešča levo od skladijskega določila. Načeloma enako je tudi razmerje med sestavinama v samostalniških zvezah, sestavljenih iz dveh leksikalno različnih občnoimenskih samostalnikov v imenovalniku (npr. *drevo lipa, ptica selivka, beseda mati*), v katerih drugi I_2 pomensko določa (zožuje) prvega I_2 . Ker sta sestavini I_1 in I_2 pomensko (in posledično tudi skladijsko) med seboj lahko tesneje ali pa tudi manj tesno ali prosto vezani (npr. hipernim — hiponim, semiotično ipd.), ju nekatere slovnice opredeljujejo bodisi kot samostalniški prilastek bodisi kot apozicijo, vendar pa razmejitev med njima niti teoretično ni vselej zadosti ostra. Za potrebe te razprave so zanimive predvsem tiste samostalniške zveze, kjer se zdita sestavini v položajih I_1 in I_2 tesneje vezani, čeprav se zavedam, da jezik tu prepušča odločanje o razmejevanju 'tesnih' in 'netesnih/prostih' zvez občutku in hotenju govorečega. Domnevam pa vendarle, da bi se lahko govorilo o tesnejši zvezi med sestavinama v položajih I_1 in I_2 , kadar dobivata vrednost stalne zveze ali kadar pripadata istemu pomenskemu polju, v katerem ima I_2 funkcijo pomenskega zoževanja/modifikacije pomena sestavine v položaju I_1 (npr. sln. *pes čuvaj* 'pes, ki ima nalogo čuvati', prim. *lovski pes* 'pes, ki ima nalogo loviti'; hrv. (*suze radosnice* 'suze *(iz) radosti'; sln. *drevo lipa*) itd.

4.7 Teoretično zanimive se zdijo redko izpričane samostalniške zveze, v katerih se v položajih I_1 in I_2 pojavlja etimološko isti (tj. podvojen) občnoimenski samostalnik (npr. *samostalnik* → *samostalnik samostalnik, beseda* → *beseda beseda*), ki bi jih lahko tipološko primerjali s pogostejšimi v imenoslovnem modelu, kjer je občnoimenska sestavina I_1 etimološko identična z lastnoimensko sestavino I_2 (npr. *reka* → *reka Reka, hrib* → *hrib Hrib*). Iz podanih primerov se vidi, da so takšne samostalniške besedne zveze mogoče le tedaj, kadar podvojeni sestavini nista več pomensko identični oziroma ko je do pomenskega premika prišlo v sestavini I_2 : tako I_2 (= samostalnik) nima več jezikoslovnega pomena 'besedna vrsta, ki ji pravimo samostalnik', ampak je samo (konkreten) element iz te besedne vrste (kot npr. *lepota, misel* itd.), prav tako I_2 (= beseda) ne pomeni več jezikoslovnega pojma 'jezikovna enota iz glasov za označevanje pojmov', temveč je samo upodobitev (ponazoritev) tega pojma; tudi I_2 (= *Reka*) ni več vrstno ime za tip vodnega toka, temveč samo enega izmed njih. Ker očitno prav pomenski premik (ali pridobitev zgolj funkcionalnega pomena) v sestavini I_2 , ki vodi do pomenske razlike med sestavinama v položajih I_1 in I_2 , omogoča strukturiranje obeh sestavin v besedni zvezi na skladijsko jedro (I_1) in skladijsko določilo (I_2), postane še jasneje, da je tudi v skladijsko strukturiranem imenoslovnem modelu občnoimenska sestavina I_1 njegovo jedro in lastnoimenska I_2 določilo. Iz takih besednih

zvez (tip *beseda beseda, reka Reka*) je mogoče sklepati, da bi se teoretično vzeto lahko podvojilo vsako občno ime in da bi bilo mogoče tudi vsak goli samostalnik (tj. brez skladskega določila) pojmovati kot potencialni besedni niz dveh podvojenih samostalnikov, v katerem ne pride do pomenske spremembe in se zato sestavini ne moreta strukturirati v skladsko jedro in skladsko določilo, kar je pogoj za realno pojavitev takšnih zvez. V takšnem primeru bi se namreč sestavini v položajih I_1 in I_2 zaradi popolne pomenske prekrivnosti znašli v svojevrstnem skladskem »patu« in bi se avtomatično spet strnili v goli samostalnik. V potencialnem, skladsko še ne strukturiranem samostalniškem nizu ponovljenega samostalnika v imenovalniku bi morda lahko videli tudi tipološko predstopnjo skladskega modela samostalniških zvez s sestavinama v imenovalniku (čeprav v njegovem nastajanju ni mogoče povsem izključiti tudi razvoja iz zvez s pristikom), iz katerega izhaja tudi imenoslovni model.

4.8 Rečeno je že bilo, da funkcionalni pomen lastnega imena postane navzven razviden šele, kadar je izrecno podana tudi občnoimenska (vrstna) sestavina v položaju I_1 , tj. v jedru onomastičnega modela, ki dano entiteto poimenuje vrstno (npr. *Stol = gora Stol, Brdo = naselje Brdo*). Vendar pa se opaža, da se pri lastnem imenu z enim samim funkcionalnim pomenom lahko pojavlja tudi več občnoimenskih samostalnikov v položaju I_1 , vendar pa samo tisti, ki pripadajo istemu pomenskemu polju in ki so v razmerju podpomenka — nadpomenka, pri čemer predstavlja podpomenka prvi in osnovni samostalnik v položaju I_1 imenoslovnega modela, ki že popolnoma obsega funkcionalni pomen lastnoimenskega samostalnika v položaju I_2 (npr. *vas Brezje in naselje Brezje; mesto Ljubljana in naselje Ljubljana; grič/hrib Volčji hrib in vzpetina Volčji hrib*), ali pa, če želimo poudariti samo katerega izmed vidikov, povezanih z istim nosilcem imenovanja (npr. *teta Marija, gospa Marija, profesorica Marija, sosedna Marija*). Pri lastnoimenskih homonimih ali pri lastnih imenih domačega izvora z več funkcijskimi pomeni je zanesljivo prvoten samo tisti, ki je predvidljiv na leksikalni ravni, tj. v katerem se funkcionalni pomen lastnoimenske sestavine prekriva z besednim pomenom njegove občnoimenske ustreznice (npr. tip *Reka* 'ime določenega vodnega toka': *reka* 'vrsta vodnega toka'), vsi drugi pa so drugotni (npr. *naselje Reka*). Pri lastnoimenskih homonimih prepoznavamo posamezne funkcionalne pomene najzanesljiveje prek različnih občnoimenskih samostalnikov v položaju I_1 , ki se vsakič prekrivajo z funkcionalnim pomenom sestavine v položaju I_2 in ki jih je toliko, kolikor je funkcionalnih pomenov lastnega imena, poleg tega pa se pri vsakem lahko pojavljajo tudi njegove nadpomenke (npr. *reka Krka in vodni tok Krka, vas Krka in naselje Krka*).

Kot smo videli, se je v literaturi pojavljalo tudi mnenje, da v samostalniških zvezah z lastnoimensko sestavino v položaju I_2 občnoimenska sestavina v položaju I_1 bliže določa (zamejuje) lastnoimensko sestavino I_2 in da je zato prav to treba šteti za skladsko določilo (prilastek) ali celo pristavek, ki naj bi se v tem tipičnem primeru umeščal levo od lastnega imena. Pri tem se ta funkcija pripisuje vsaj zato, ker naj bi bilo občno ime zamenljivi del v samostalniški zvezi (tj. *reka Krka in vas Krka*). Če razumemo pomen lastnega imena v smislu Šmilauerjevega funkcionalnega (onomastičnega) pomena (prim. opombo 5), je še očitneje, da občnoimensko jedro v lastno ime ne vnaša prav nobene dodatne (dopolnilne) informacije o nosilcu imena, temveč v lastnem imenu samo vzdržuje in krepi njegov funkcionalni pomen oziroma pomaga vzdrževati povezavo med lastnim imenom kot pomensko izpraznjenem jezikovnem signalu in njegovo referenco.

4.9 Po občnoimenski sestavini (oziroma jedru) je mogoče zelo olajšati razlikovanje med dvojnimi lastnimi imeni in dvodelnimi lastnimi imeni, in sicer tako, da so dvojna lastna imena tista, kjer imata obe sestavini lastnega imena isti občnoimenski samostalnik v jedru svojih onomastičnih modelov in ta postane jedro tudi za celoto (npr. *vas/naselje Šmarje - Sap ← vas/naselje Šmarje in vas/naselje Sap*), dvodelna lastna imena pa so tista, kjer imata sestavini lastnega imena različna občnoimenska samostalnika v jedru delnih onomastičnih modelov, pri čemer postane jedro za celoto desno/podredno (npr. *območje Ljubljana Bežigrad ← mesto Ljubljana, območje Bežigrad*).

5 Sklepi: Povedano bi lahko strnili v naslednjo ugotovitev: Lastnoimenjenje občnega imena je proces, ki pelje v nastanek lastnega imena. Njegov zunanji izraz je »vstop« v onomastični model, ki ga tvorita občnoimenska $I_1 (= J)$ in lastnoimenska sestavina $I_2 (=D)$, od katerih se I_1 vrstno ali z določenega vidika popolnoma prekriva s funkcionalnim (onomastičnim) pomenom sestavine v položaju I_2 . Iz tega je mogoče sklepati, da proces polastnoimenjenja v skladenskem smislu pomeni prehod samostalnika iz njegove primarne funkcije (tj. jedra) v njegovo drugotno funkcijo (tj. določila) in da ga lahko izrazimo s formulo občno ime → lastno ime = funkcija J → funkcija D.

Viri in literatura

ČJ — Český jazyk. Časopis pro metodiku českého jazyka V (1955), VI (1956), VII (1957). V letniku V: J. Novotný, Typ město Praha, 313-320. V letniku VI: F. Svěrák, K typu město Praha, 47-50; J. Bauer, Spojení typu město Praha, básní Neruda a pojetí přístavku, 219-223; F. Daneš, Ještě jednou typu město Praha, 223-226; K. Svoboda, O přístavku, shodném substantivním přívlastku a neshodném přívlastku jmenovacím, 303-310. V letniku VII: F. Kopečný, Ještě k otázce město Praha a krejčí Novák, 92; K. Hausenblas, Závěr diskuse o spojeních typu město Praha a pod., 201-207 (v imenu redakcije).

EL — Enciklopedijski leksikon. Mozaik znanja: 1. Srpsko-hrvatski jezik. (1972). Beograd: Interpres.

GHJ, 1966 — Brabec, I., Hraste, M., Živković, S. (1966). Gramatika hrvatskosrpskoga jezika. VII, neizmijenjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga.

GWJP, 1984 — M. Grochowski, St. Karolak, Z. Topolińska (1984). Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia. Warszawa: Instytut Języka Polskiego PAN.

HG, 1997 — Barić, E., Lončarić, M., Malić, D., Pavešić, S., Petić, M., Zečević, V., Znika, M. (1997). Hrvatska gramatika. II. promijenjeno izdanje. Zavod za hrvatski jezik Hrvatskoga Filološkog instituta — Zagreb. Zagreb: Školska knjiga.

— Križaj - Ortar, M. (1984/85). O samostalničnem prilastku v imenovalniku. Jezik in slovstvo 30/3, 82-85.

MČ, 1986 — Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví (1986). Československa akademie věd, Ustav pro jazyk český ČSAV. Praha: Academia. (vėd. red. prof. PhDr. Jan Petr).

MČ, 1987 — Mluvnice češtiny. 3. Skladba (1987). Praha: Academia.

NS, 1982 — Toporišič J. (1982). Nova slovenska skladnja. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

— Orešnik, J. (1994/8 /5). O desnem prilastku v slovenščini. Jezik in slovstvo 30/7-8, 242-243.

OS — Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika (1983). Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite.

RG, II — Russkaja grammatika II. Sintaksis (1980). Akademija nauk SSSR Institut russkogo jazyka. Moskva: Izdatel'stvo Nauka.

SHKJ, 1984 — Katičić R. (1984). Sintaksa hrvatskog književnog jezika. Nacrt za gramatiku. Zagreb. Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za filologiju. Knjiga 61.

Slovar toponimske terminologije (1995). Geodetska uprava Republike Slovenije. Ministrstvo za okolje. Republika Slovenija. Ljubljana.

SP — Slovenski pravopis 1. Pravila. Peta, ponovno pregledana izdaja (1997). Ljubljana: DZS.

SS, 1984 — Toporišič J.: Slovenska slovnica. Pregledana in razširjena izdaja (1984). Maribor: Založba Obzorja.

SS, 1964 — Bajec, A., Kolarič, R., Rupel, M. (1964). Slovenska slovnica. Druga popravljena izdaja. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

ToB — Šimunović, P. (1972). Toponimija otoka Brača. Supetar.

Toponimska navodila za Slovenijo (1995). Ljubljana: Geodetska uprava Republike Slovenija. Ministrstvo za okolje. Republika Slovenija.

ÚT — Šmilauer, V. (1966). *Uvod do toponomastiky*. Praha: Statní Pedagogické nakladatelství, (2. vyd.).

Alenka Šivic-Dular

UDK 811.163.6'367'373.2

SUMMARY

LINGUISTIC DEFINITION OF THE PROPER NOUN

The article analyzes scholarly views of the syntactic function of the two components, N₁ and N₂, in noun phrases consisting of two nouns in the nominative case (type N₁-N₂) in grammars of Slavic languages (Slovene, Croatian, Czech, Polish, and Russian); in particular, it scrutinizes the function of N₁ in phrases in which N₁ is a common noun and N₂ a proper noun (type *reka Sava* 'the river Sava'). Proceeding from Šmilauer's (ÚT: 161) definition that the meaning (i. e., the onomastic or functional meaning) of a proper noun is identical with the object named (in size, extent, characteristics, etc.), it is argued that the function of the common-name component N₁, optional in the (surface) syntactic structure (cf. *reka Sava* and *Sava*), is to make the functional meaning of the proper-name component N₂ explicit classwise (cf. *reka Krka* 'the river Krka' vs. *vas Krka* 'the village (of) Krka'). A common noun + proper noun phrase (such as, in

Slovene, *reka Sava*) should thus be seen as the onomastic model of a proper noun. It is the analysis of the syntactic relationship between N₁ and N₂ in the onomastic model of the proper noun that offers insight into the process of onymization: it sheds light on what the transition of common nouns (*nomina appellativa*) to proper nouns (*nomina propria*) means from the linguistic point of view. If semantically onymization is a noun's transition from being a means of designating a class to being a means of designating a particular and, conversely, appellativization is a noun's transition from being a means of designating a class, then syntactically onymization is a noun's transition from its primary (i. e., of a syntactic head H) to its exclusively secondary function (i. e., of a modifier M), which can also be expressed by the following formula of onymization: common noun → proper noun = function H → function M.

Gregor Kocijan

UDK821.163.6.09 Cankar I.

Pedagoška fakulteta v Ljubljani

Cankarjev prostorski trikotnik

Ivan Cankar (1876-1918) je bil proletarski otrok, doma z vrhniškega Klanca. Od zgodnjih let je želel pogledati v svet, ki mu je v otroštvu pomenil Ljubljano, medtem ko si je pozneje življenjsko-ustvarjalni prostor razširil do Dunaja. Razmeroma zgodaj si je zakoličil svoj prostorski trikotnik: Vrhnika — Ljubljana — Dunaj. Do dvanajstega leta starosti (ko je končal osnovno šolo) je bila **Vrhnika** svet, ki ga je obkrožal in mu s svojimi tržani, urbanostjo in okolico budil domišljijo, porajal pričakovanja in hkrati zbujal občutek manjvrednosti. Ob popisu leta 1890 je imela Vrhnika 1747 prebivalcev. Gospodarsko ni bila kaj prida razvita, čeprav sta trgovina in obrt kazali napredek, vdor moderne tehnologije pa je tudi tja prinesel propadanje manjših obrtnikov, ki se niso mogli upirati cenejšim in pri ljudeh vse bolj priljubljenim sodobnejšim izdelkom. Cankar je že kot otrok spoznal, kako neusmiljen prepad zija med vrhniškimi premožneži in revščino njegovega kova. Spoznanje, vsajeno v otroških letih, se je ukoreninilo za vse življenje in neusmiljeno kluvalo v duši, v katero se je sčasoma zajedlo veliko družbenih krivic. Toda med grenka otroška doživetja so se prikradli tudi sončni dnevi, sicer jih ni bilo veliko, pa še te je kmalu prekrila barjanska megla.

Ko je obiskoval ljubljansko realko, je pogosto hodil domov na Vrhniko, kjer je preživel tudi počitnice, kadar ni šel k sorodnikom v Pulj. Na Vrhniko je prihajal z Dunaja in pozneje, ko je prebival v Ljubljani. Bila so obdobja, ko obiski Vrhnike niso bili preveč pogosti ali jih sploh ni bilo, toda kraj je bil usidran v pisateljevi zavesti in podzavesti, zato ni čudno, če je spominjanje nanj — včasih opazneje, drugič komaj zaznavno — neprestano vpletal v svoje pisanje. Vedno znova se je v pripovedih vračal na Vrhniko, kamor je osredinjal svoja vesela in žalostna doživetja in vanje umeščal ljudi, nemalokrat z obrazi, na katerih je odsevalo njegovo lastno življenje. Bilo je nekaj predelov in krajevnih točk, ki jih je razmeroma pogosto omenjal ali se jih vsaj bežno dotikal, spominjal, poudarjal, se nanje skliceval ipd. Po raziskovanju Franceta Dobrovoljca, avtorja *Cankarjevega albuma*, je cerkev sv. Lenarta pod Klancem v svojem opusu omenjal najmanj osemnajstkrat, Sv.Trojico najmanj osemindvajsetkrat, farno cerkev sv. Pavla najmanj sedemindvajsetkrat itn. Klanec je v romanu *Na klanecu* (1902) dobil simbolične razsežnosti in postal pojem za socialno bedo. To seveda ni bil Klanec, kakor bi ga opisal realist, marveč je bila podoba kraja, ki jo je ob spominu na resničnost zarisala Cankarjeva domišljija, polna bolečine zaradi družbene krivičnosti:

»Mihovi so se preselili na klanec, tja, kjer so gledale umazane kočice z mrkim in zavidnim pogledom dol na bela poslopja. Na klanecu jih je stanovalo mnogo, ki so živeli prej doli v tistih lepih hišah; skrili so se in so se borili v temi za življenje. Strašen boj je bil — lica so plahnela, oči so se vdirale, gledale so iz globokih jam nezaupno in pričakovale so strahoma, ko se je bližalo poslednje zlo, goli, ostudni, neusmiljeni glad. Velika družina je bila, v tesno ogrado jih je nagnala ista skrb, nič ni bilo skritega med njimi. Življenje je bilo enako, tudi obrazi so bili podobni in, kar so govorili, je bilo zmerom isto — ena sama strašna skrb v tisočeri besedah ... Propali obrtniki, kmetje, ki so jim bili prodali kočico in zemljo, pijanci, ki niso bili za

nikakršno delo in so sami čakali, da poginejo kakor živina, v jarku, za plotom — vsi so se skrili na klanec, v nizke kočje z nizkimi okni in slamnatimi strehami. Klanec se je vil po kameniti grapi; na obeh straneh se je dvigalo nevisoko pusto hribovje, poraščeno samo z neplodnim grmičevjem in posuto z belim kamenjem, tako da je bilo podobno od daleč velikanskemu pokopališču.»

Vse se dogaja v kraju, ki spominja na Vrhniko ali njeno bližnjo in daljno okolico. Francka je šla služiti (II. pogl.) v Leševje (s tem krajem se srečamo tudi v dolgi noveli *Popotovanje Nikolaja Nikiča*, v nedokončanem romanu *Marta* idr.). V pisateljevi zamisli se je prepletlo več predstav o vaško-trškem okolju, tako da bi verjetno težko trdili, da gre za določen kraj. Slikovit opis Franckinega sprehoda po okolici bi bil lahko kombinacija pogleda na Močilnik in na sotesko Pekel (pri Borovnici). Francka na začetku romana roma (tek za vozom) na Goro, tj. Žalostno goro pri Preserju. Pogled na Goro je ožarjen s Franckinim hrepenenjem, od tam je lep razgled po barju, ki se končuje v borovniškem in vrhniškem kotu. Barje z ravnino, travniki, močvirjem si je Cankar dodobra vtisnil v spomin in njegovo podobo večkrat uporabil. Med najbolj slikovite podobe barja spadajo doživlja otrok v pripovedi *O prešcah*, v kateri temno obarvani razpoloženski toni preidejo v upanje, pričakovanje, v mavrično obnebje in v simboliko nečesa nedosežnega, po katerem otroci — Hanca, Lojze, Tone in prvoosebni pripovedovalec — nenehno hrepenijo.

V Cankarjevi predvinjetni prozi je vrsto pripovedi, v katerih so upovedeni ljudje in lokacije, ki spadajo na Vrhniko in njeno okolico. Vrhniške razmere odseva kratka pripoved *Slavnostni govor*, črtica *Oče in sin* se zagotovo dogaja na Vrhniki, enako velja za kratko povest *Dve družini* in za kratke pripovedi *Domov*, *Domá*, *Lavrin*, *Gospod Ognjišček in gospod Mravljiniček*, *Njegova mati*, *Gomila*, *Sreča*, *Ob smrtni postelji*, *Nj. visokost v Beli vasi* itn. Belo vas je opisal z nekaj ironije in jo predstavil kot upravno središče s trško uradniško gospodo, ki jo dobro poznamo iz poznejših Cankarjevih del. Pisatelj se je s tem najprej srečal na Vrhniki:

»Bela vas je imela v obilni meri vse, kar potrebuje velika, snažna in ugledna vas za svojo srečo in svoj blagor: okrajno sodišče, davkarijo, finančni urad, notarja, veliko število suhih, srednjebelih in jako debelih uradnikov, kontrolorja in dvoje slug ...«

V vinjetni prozi (*Vinjete*, 1899) je v to okolje postavljenih več pripovedi, npr. *O čebelnjaku*, *Na večer*, *Ena sama noč*, *A jaz pojdem*, *Nepotreben človek*. V pripovedi *Na večer*, v kateri se prepletajo način pisanja, ki je naslonjen na tradicijo, in pripovedni postopki, ki napovedujejo novoromantično-simbolistične novosti, po nekaterih omembah sklepamo, da bi se vse skupaj lahko dogajalo na relaciji Logatec — Vrhnika. Nastopa logaški učitelj Grbec, igrali so *»burko neznanega logaškega dramatika«*, družina se je z vozom peljala in *»lipe so se priklanjale ob poti«* (znani logaški lipov drevored), pričeli so se *»neskončni klanci; zmerom navzdol ... navzdol ...«*, kar spominja na glavno cesto proti Vrhniki, itn.

Prepešaheno razdaljo od Vrhnike do Ljubljane in narobe je Cankar večkrat popisal; tega se je spominjal tudi v poznih letih. Najzgovornejši so sestavki *Mladost*, *Moje življenje*, *Večerne sence*, *Ottakring*, *Hoja v šolo* idr. V pripovedi *Hoja v šolo* beremo:

»Šel sem peš do mesta. Lepo in toplo jesensko jutro je bilo. Dišalo je blago od pokošenih senožeti; jablane ob cesti so bile polne rdečega sadja; par tenkih belih oblakov se je počasi izprehajalo po čistem sinjem nebu, od juga proti severu, kakor da bi me spremljali za kratek čas. Ne spominjam se, da bi bil hodil kdaj z materjo ob takem jutru.»

V spominu sem se razgovarjal z njo. Tam sva stala takrat, ko je dala mojemu potrtemu srcu na pot božji in svoj blagoslov. Tam sva se poslovila nekoč, ko je deževalo in sva gazila blato, da sva bila obadva oškropljena do kolen; pa nisva čutila dežja in ne videla blata, ker nama je bilo srce pretežko in oko od solz zamegleno. Tam pod tistim mladim hrastom sva nekoč

počivala, ker sva bila trudna od soparne vročine in od žalostnih misli. Tam sva se poslovila takrat, ko sem bil prvi dan v mestu in je moje veliko, veselo upanje tako nenadoma usehnilo v strahu pred črno prihodnostjo.«

Prebiranje Cankarjevih pripovedi nas pripelje do mnogih opisov, v katerih so bolj ali manj razpoznavni posamezni predeli Vrhnike in njene okolice. Srečamo se z Močilnikom (*Smrt in pogreb Jakoba Nesreče, Brlinčkov Miha in Tičkov Grega* itn.), s Starim mlinom nad Vrhniko (*Nina*), lazom pod Sv. Trojico (*Naš laz*), tudi *Sestanek na Rušah* je lociran nekje v vrhniški okolici (omenjena je Strmica), nadalje z »enajsto šolo pod mostom« čez Ljubljano (*Moje življenje*), s cesto z Vrhnike v Logatec (*Novo življenje*), gostilno »Na stari šrangi« na Drenovem griču (*Sosed Luka*), Tičnico za Sv. Trojico (*Tičnica*) itn. Global v romanu *Križ na gori* (1904) je zagotovo posneta po kakšnem kraju blizu Vrhnike. V vrsti pripovedi zaživi vrhniška okolica s svojimi lazi, njivami, globačami, kolovози, samotnimi kmetijami itn. (*Moje življenje, O prešcah, Jure, Za križem, Grešnik Lenart* idr.). Seveda ne smemo prezreti, da je Cankarjeva podoba krajev in posebej pokrajine, skladno z njegovim načinom pisanja in gledanjem na življenje in svet, po pravilu podrejena njegovemu doživljanju in razpoloženju, je pretežno v vlogi simboličnega paralelizma. Cankarjev pogled na upovedovanje pokrajine in sploh okolja, ki obdaja njegove osebe, je nazorno izrazil Máte v *Križu na gori*: »Lahko mi je zdaj; ta pokrajina, glej, je v mojem srcu; zasmejala se mi je prijazno, kakor da bi se ti zasmejala, Hanca ...«

Prijaznost v srcu rojave tudi prijazen pogled na pokrajino:

»Vsa goreča, v pomladanskem soncu vriskajoča je ležala pred njima pisana, valovita pokrajina; polje, travniki, holmi, zadaj v megleni daljavi gozdovi, visok temen zid. Sredi polja in sredi vrtov fara, vsa bela in prazniška; daleč preko holmov, po vaseh in travnikih se je oziral svetli stolp sv. Lenarta ...« (Križ na gori).

Bolečina, žalost in trpljenje porajajo povsem drugačno podobo:

»Procesija se je vila zmerom dalje, zmerom navkreber, bližala se je gozdu. Ali namesto da bi se bila pot zožila, da bi se skrila v senco, se je še zelo razširila, takó da je segala preko njé le tu pa tam senca smrekovega vršička. Tla so bila ilovnata, razrita in razpokana. Rdečkastorjav prah se je vzdigal za procesijo. Gozd je bil redek, široke golice so bile poraščene s praprotjo ali pokrite za ped visoko z orumenelim bodičevjem. Tenke sence smrek so risale čudne ornamente. Šlo je zdaj zelo navkreber, takó da so hodili počasi, vsi sključeni in trudni. In žgalo je, razbeljen dež je lil na zemljo, pot je bila pokrita z žerjavico. Sonce je stalo že skoro sredi nebé, v strašnem veličanstvu« (Križev pot).

Roman *Martin Kačur* (1906) s tremi Kačurjevimi življenjskimi postajami (Zapolje, Blatni dol, Laze) odseva Cankarjevo poznavanje in doživljanje okolja, ki mu je bilo znano iz zgodnjih let ter iz poznejšega bivanja in obiskovanja. Iz popisovanja npr. vasi Blatni dol ni mogoče prepoznati obrisov resničnega kraja, sicer pa Cankarju do tega niti ni bilo, saj je v njegovi domišljiji resničnost dobila povsem drugo podobo, prilagojeno doživljajsko-razpoloženjskim potrebam. Blatni dol je opisal takole:

»Vas je bila dolga in prostrana, toda tako temna in umazana, kakor ji Kačur nikjer še ni videl podobne. Po ulicah Blatnega dola se je prelivalo blato v širokih jezerih, če je sijalo sonce na ves ostali svet. Ležala je v globokem kotlu, od vseh strani zastražena od holmov, porastlih z nizkim grmičevjem in tako temnih in pustih kakor vas sama.«

Ni dvoma, da se je Cankarjeva domišljija napajala pri vrhniških in okoliških značilnostih tudi takrat, ko je snovala najrazličnejše podrobnosti šentflorjanske doline (*V mesečini, Zgodbe iz doline šentflorjanske*, 1908, farsa *Pohujšanje v dolini šentflorjanski*, 1908, *Pravična kazen božja*).

Glede na povedano ni čudno, da se je pisateljeva navezanost na rodni kraj prelila v zanosne in čustva polne besede, zapisane v povesti *Aleš iz Razora* (1907):

»Vrhnika, prečuden kraj! V mehkem domotožju mi zakoprni srce ob misli nate. Kdo te je videl z bdečimi očmi, kdo te je spoznal? Šli so mimo, videli so bele ceste, bele hiše, in so šli dalje. Jaz pa sem ti pogledal v obraz kakor ljubljenemu dekletu in zdaj je moje srce bolno po tebi ...

Kraj ravni pod gozdom, pod temnim, mogočnim Raskovcem sedi jata golobov; bele peroti se leskečejo v soncu. Tam je Vrhnika. Čez bore, čez hoje, od tihega Krasa, od morja šumi burja, plane v ravan, postane, vztrepeče, osupla in utolažena ob toliki lepoti. Bela kakor nevesta se sveti na holmu sveta Trojica, razgleduje se po sončni ravni, po tihem, sanjajočem močvirju, do Žalostne gore in do Krima. Zamolkla pesem, kakor vzdih iz globoke zemlje, od visokega neba, pretrese jasno tišino; na Žalostni gori je zapel veliki zvon, ki kraljuje od Krima do Ljubljanskega vrha. Pod pesmijo, nad ravnino trepetajočo, se lesketajo vasi, ugašajo in se vžigajo v čisti beloti: blešči se jim pod mladim soncem; kakor ob prostranem jezeru leže, bele, tihe; a iz jezera, v tišini sanjajočega, se vzdigajo samotni otoki, nizke, s slamo krite kolibe, gruče brez in vrh in visokih jagnedi.«

Ljubljana, kamor se je Cankar po osnovni šoli napotil, da bi nadaljeval šolanje na realki, mu je bila vedno ljuba in občudovanja vredna. Realno gimnazijo je obiskoval od leta 1888 do 1895, ko je pri maturi padel (iz fizike, pri popravnem izpitu mu je spodletelo) in je bil odklonjen za leto dni. Ko je poleti 1896 maturo uspešno opravil, je v oktobru odšel na Dunaj, da bi študiral na gradbenem oddelku tehnične visoke šole. Študij je kmalu opustil in se namenil, da bo študiral slovanske in romanske jezike, toda na filozofsko fakulteto se ni nikoli vpisal. Že konec marca je zapustil Dunaj in se vrnil v domovino, prebival je na Vrhniki in v Ljubljani, krajši čas je stanoval tudi v Cukrarni. Prihodnje leto se je v drugi polovici novembra (1898) odpravil na Dunaj, pred tem pa je kar večino poletja in začetek jeseni preživel pri sorodnikih v Pulju, kamor je zahajal že kot dijak v počitnicah (iz zgodnjih dijaških časov je spis *Moj prvi pogled na morje*). Ljubljana ga je na svoj način očarala, z Dunaja je velikokrat obiskal Ljubljano in tu ostajal dlje časa, dokler se (po dobrih dveh mesecih prebivanja v Sarajevu) ni v novembru 1909 dokončno naselil v Ljubljani, kmalu nato na Rožniku, in se na Dunaj ni več vrnil. Na Rožniku je prebival od spomladi 1910 do poznega poletja 1917.

V Pulju je pisal dramo *Romantične duše*, sicer pa prebivanje v Istri ni pustilo pomembnejših sledov v njegovem delu. Istrsko motiviko je uporabil v mladostnih črticah *Na izprehodu*, *V kupeju*, *Klara se je izgubila*, *Ob morju*; v prvi daljši pripovedi *Tujci* (1901) osrednja oseba Slivar pravi, da je Istra del njegove domovine, črtico *Istrski osel* iz cikla *Tuje življenje* pa je napisal in objavil leta 1911.

Ljubljane se je Cankar dotaknil v pesniškem ciklu *Helena*, ki je nastajal v letu 1895 in ga je objavil v Ljubljanskem zvonu, nato pa na začetku v zbirki *Erotika* (1899). V drugi pesmi tega cikla pravi:

*Tam od vzhoda, od Ljubljane,
divna pesem se glasi ...*

in nato v zadnji kitici:

*Noč je pala nad Ljubljano,
godba obmolčala je ...*

Že prva leta prebivanja v Ljubljani, ki se mu je v otroških letih prikazovala v domišljiji kot kraj, kjer se bodo uresničila vsa njegova pričakovanja, so mu ponudila snovi in motive za literarno obdelavo. Ljubljano je dodobra poznal, zaradi revščine se je bil prisiljen večkrat seliti (v cenejša

stanovanja). Ljudje, prebivališča, ulice, celotna podoba mesta in njegovi deli, posamezni dogodki — vse je vplivalo na pisatelja, da je to ali ono upovedil v svojih pripovedih.

V *Cankarjevem albumu* (str. 243) je avtor France Dobrovolj takole opisal Ljubljano Cankarjeve mladosti:

»Ko je Ivan Cankar jeseni 1888 prvič prišel z Vrhnike v Ljubljano, je mesto štelo kakih 30.000 prebivalcev, od katerih je bilo nekaj nad 5.000 Nemcev. Tedaj je preteklo šele komaj 6 let, odkar je neprekinjeno imelo slovenskega župana, a s svojimi dvojezičnimi nemškoslovenskimi uličnimi napisji je zbuvalo videz nemškega naselja.

Ljubljana je dajala podobo provincialnega avstrijskega selišča, ki je imelo od kulturnih institucij predvsem nemško gledališče na današnjem Trgu revolucije in Čitalnico s slovenskim gledališkim odrom v nekdanji Šelenburgovi ulici (danes južni del poslopja Konzorcija na Titovi cesti) pa Slovensko matico kot literarno družbo za izdajanje 'višje' literature. Poleg tega je bila v licejskem poslopju na današnjem Vodnikovem trgu po številu knjig razmeroma skromna, po vsebini pa dovolj bogata licejska (študijska) knjižnica.

V mestu sta izhajali dve slovenski leposlovni reviji, Ljubljanski zvon in Dom in svet, dva mladinska lista, Vrtec in Angelček, dva slovenska dnevnika, Slovenski narod in Slovenec, poleg uradne nemške Laibacher Zeitung.

Sicer pa je Ljubljana, ki je vse bolj privzemala vlogo slovenskega kulturnega središča, tedaj premogla dve ali tri slovenske ljudske šole, nemško ljudsko šolo, gimnazijo in realko, ki sta bili po nemškem učnem jeziku (razen nekaj izjem) pravzaprav nemški, dalje moško in žensko učiteljske, nato nekaj privatnih (samostanskih in nemških) šol in tečajev, med njimi znamenita Mahrova trgovska šola ...«

Predvinjetnih proznih pripovedi, ki bi obravnavale Ljubljano, ni veliko, pa vendar: »*Blage duše!*«, »*Albert*«, »*Amalija*«. Iz vinjetne in obvinjetne proze se bolj čuti vrhniško in dunajsko okolje, medtem ko dolga novela *Popotovanje Nikolaja Nikiča* da slutiti, da je imel v mislih Ljubljano, in podobno je mogoče reči za nekaj pripovedi iz *Knjige za lahkomišelnje ljudi* (1901: *Iz življenja odličnega rodoljuba, Profesor Kosirnik*).

V *Tujcih* se prva štiri poglavja dogajajo v Ljubljani. Opisan je spehod po parku in navzgor po hribu, od koder se je Slivarju in Ani odprl prečudovit pogled na »*prelepo ljubljansko ravan*«, pod njima pa se je »*lesketal v soncu*« stolp frančiškanske cerkve. Pogled na bežečo pokrajino se je pisatelju utrnil od Slivarjevi vožnji z vlakom, ko je zapuščal domovino in odhajal na Dunaj. Zanimivo je, da je Cankar upovedil doživetje slovesa na podoben način, kot je pozneje z izjemno zvočnostjo predstavil tak prizor Oton Župančič v pesmi *Z vlakom*. Pravi:

»*Peron se je počasi pomikal v daljavo, izginil je. Nizko drevje je hitelo mimo, visoka ograja od očnelega lesa, prostrana fabrika z visokimi dimniki, kup ubožnih hiš: zadnji izrastek mesta, ali že morda okoliška vas, — in vlak je zažvižgal, kakor bi pozdravil ravnino, ki se je razprostirala do daljnih, megljenih hribov. Bilo je poldne in polje je gorelo v soncu.*«

V Ljubljano je postavil tudi dogajanje v kratki povesti *Poslednji dnevi Štefana Poljanca* (1906); ljubljanska Cukrarna je prizorišče v noveli *Življenje in smrt Petra Novljana* (1903), v kratkem romanu *Nina* (*Četrta noč*, 1904) in v drami *Lepa Vida* (1912). Cukrarna je bila v Cankarjevi upoveditvi v *Četrty noči* takale:

»*Tam, kjer sem doma, se razprostira ob leni vodi, molčeči v globoki strugi, veliko poslopje, črno in tiho, kakor ogromna mrtvašnica. Zapisano je na mokrem zidu, na omreženih, mrkih oknih, da je bilo sezidano poslopje trpljenju za dom in posteljo. Če sem šel mimo, ko je povesod*

drugod sijalo sonce, sem videl koščene roke, ki so se oklepale železnega omrežja v oknih, in velike črne oči, ki so strmele v sonce ... Široke kamenite stopnice so se vzdigale iz veže na vse strani; široki, vlažni, večnotemni koridorji so se križali brez konca. Oglasil se je časih korak, kakor v bližini, toda človeka ni bilo; hušknila je senca mimo, senca brez telesa; blisnil je žarek čez mokri zid ter ugasnil. Dišalo je po smrti in trohobi in do srca je segal mraz ...»

Ljubljana je v povesti *Kurent* (1909) dobila podoben slavospev, kot ga je nekaj prej Vrhnika. Ko se je »v prelepem dnevu« Kurent napotil v »starodavno ljubljansko mesto«, je v njegovem srcu zaigralo in oglasila se je nadvse ljubezniva izpoved:

»Vse blagoslove tebi, Ljubljana! Večja in lepša mesta so na svetu — ali vendar ni ti ga enakega pod nebom! Pozdravljena, ti kraljica veselja, ti mati vseh sladkosti, ti botrca prešernih ur! Prav na sredo vseh nadlog te je postavila nebeška modrost, luč v temo, zeleno trato v pustinjo! Devetkrat obremenjen popotnik pride in te pozdravi; ko se poslavlja, si mu odvzela osmero bremen. Romar se čudi in srce mu poje: obraz do obraza, nikjer bridkosti, nikjer hudih misli; romar gleda: hiša do hiše, smejo se prijazno, nekatere celo mežikajo; romar posluša: beseda do besede, pesem do pesmi, vse so prešerne. Tako romar gleda, posluša ter se čudi in njegovo srce je potolaženo ...«

Črtice, ki jih je Cankar pisal in objavljval v letih 1910-1914 in jih zbral v zbirki *Moja njiva* (ni izšla za njegovega življenja), v prvem razdelku — *Trenotki* — prepletejo spomine in doživetja iz vseh dotedanjih obdobj pisateljevega življenja in s tem lokacijsko obsegajo vse tri sestavine trikotnika: Vrhniko — Ljubljano (Rožnik) — Dunaj. Razdelek *Naša dolina* je na svoj način zaokrožil motiv šentflorjanstva, medtem ko je razdelek *Na svetem grobu* obudil spomin na mater in s tem na leta, ki jih je doživljal kot otrok in dijak (*Sveto obhajilo, Desetica, Greh, Skodelica kave* idr.). V mladost in vrhniško okolje se je vračal tudi v ciklu petnajstih črtic *Moje življenje* (1914) in v povesti *Grešnik Lenart* (1921). Podobno kot za zbirko *Moja njiva* je mogoče reči za pripovedi, ki jih je pred nastajanjem »podob iz sanj« leta 1914 objavljval v Ljubljanskem zvonu, Domu in svetu, Slovanu in Slovenskem narodu (npr. *Ottakring, Zgodba o poštenosti, Sošolec Tone, Ponočni spomini, Melodije, Stric Šimen* idr.). In nič drugače ni s kratkimi pripovedmi, ki jih je pisal in objavljval vzporedno s tistimi iz zbirke *Podobe iz sanj* (1917), npr. *Blago z Dunaja, Kako se je useknil gospod Mozolec, Moje izbe, Brlnčkov Miha in Tičkov Grega* idr. Za *Podobe iz sanj*, ki so nastajale v Cankarjevem rožniškem obdobju, bi lahko rekli, da so iz svojega pripovedovanja izrinile bolj ali manj konkretne topose, kar je povsem skladno z modelskimi značilnostmi, ki so bile pogojene z lirizacijo pripovedi. Tako je tudi ta plat Cankarjevega pripovedovanja »zastrita in zabrisana« in s tem skladna s celoto, ki je nastajala »v letih strahote 1914-1917« (prim. *Ogledalo, Obnemelost, Maj, Peter Klepec, Gospod stotnik, Strah, Kostanj posebne sorte, Zaklenjena kamrica, V poletnem soncu, Tretja ura, Pobratimi* idr.). Le redko je omenjena krajevna določenost, ki pa ni bistvena za ustroj posameznih podob, npr. Dunaj — *Veselejša pesem, ljubljanski Grad — Sence, ogrska dežela — »To so pa rože«, Rožnik — Tisto vprašanje, farna cerkev svetega Pavla — Velika maša* itn.

Po prvem bivanju na **Dunaju** — od oktobra 1896 do konca marca 1897 — se je Cankar vrnil tja v drugi polovici novembra 1898. Na Dunaju je poslej — s krajšimi in daljšimi presledki — živel do začetka septembra 1909 (po izračunu Slavka Frasa »je skupna doba njegovega življenja v tem mestu trajala nekako devet let«). Pretežni del svojega bivanja na Dunaju je stanoval v XVI. dunajskem okraju Ottakringu (pri Löfflerjevih), v katerem so prevladovali delavski prebivalci.

France Dobrovoljc v *Cankarjevem albumu* (str. 256):

»Na Cankarja, ki je jeseni 1896 prvič prišel iz družbeno in kulturno zaostale, provincialne Ljubljane v široki svet, je milijonsko cesarsko mesto ob Donavi napravilo neizbrisen in mogočen vtis s svojim vezlemestnim vrvežem in razgibanim življenjskim ritmom. Široke in dolge ulice, bulvari, razkošne palače in javna poslopja zlasti v središču mesta (Ring),

razstave, gledališča, kavarne in nočna zabavišča ... vse to je v njem zbudilo opojno navdušenje in entuziazem.

... Vendar je bil ves blišč, ki ga je Dunaj takrat razkazoval radovednim in vsega lepega željnim očem, v veliki meri zunanja politura, ki je kazala samo eno plat njegovega življenja. Cankar je zlasti potem, ko se je stalno naselil na Dunaju, kmalu spoznal njegovo varljivo podobo; spoznal je vso trdoto in krutost življenja, ki sta se skrivali za tem lepim videzom. Odprl se mu je pogled v življenje delovnih množic dunajskega proletariata, ki je životaril po zakajenih in umazanih predmestjih kot žrtev kapitalističnega družbenega sistema ...«

Dunajsko okolje je dovolj opazno v prvi Cankarjevi zbirki kratkih pripovedi, to je v *Vinjetah*. Prva vinjeta v zbirki *Tisti lepi večeri ...* se začne z besedami: »*Veter je podil po Ringu oblake prahu.*« Nekaj velemestnega ozračja preveva tudi vinjeta *Nina, Čudna povest, Matilda, Moja miznica* idr. Zanimivo je, da je kaj takega manj navzoče v *Knjigi za lahkomišelnje ljudi* (npr. v pripovedi *Pred ciljem*), srečamo pa se že z upoveditvijo motiva predmestnega (Ottakring!) proletarskega otroka (*Iz predmestja*), s katerim se pozneje še večkrat.

Dunaj je v polni meri zaživel v *Tujcih*, saj se v večini dogajajo prav tam, kot se prav tam konča življenjska pot Pavleta Slivarja, ki je bil tujec povsod: v domovini in tujini. Slivarjev prihod na Dunaj:

»*Noč je bila, ko je izstopil Slivar na dunajskem kolodvoru. Po razsvetljenih, živih ulicah je šel v mesto počasi, skoro ni čutil nog: polno valovanje velikomestnega življenja ga je nosilo kakor na rokah, plaval je brez truda, komaj zavedno. Prišel je na Ring. Ponosna poslopja so samevala sredi vrtov, le tupaťam okno razsvetljeno: zaspano oko je gledalo iz noči.*«

Dunajsko okolje je značilno tudi za nekaj kratkih pripovedi, ki so nastale sočasno s *Tujci* ali kmalu potem in ki jih je uvrstil v zbirko *Ob zori* (1903): *Ob zori, Mimi, Šivilja, Odložene suknje* idr. Ob tem kaže opozoriti na eno od značilnih potez Cankarjevega pisanja: tudi če je doživetje vezano na dunajsko okolje in če na to nedvoumno opozarjajo posamezna dejstva, je pripoved napisana tako, da jo je mogoče občutiti kot del dogajanja in doživljanja pri nas, na Slovenskem. Navezanost na domače ljudi in kraje je pisatelju pomagala, da se je v njegovi ustvarjalni notranjosti vse skupaj izoblikovalo v cankarjansko podobo sveta in življenja, ki se ni nikoli mogla odtrgati od prvotne, to je mladostne predstave o ljudeh in okolju. Tak vtis zapuščata tudi branje kratkega romana *Hiša Marije Pomočnice* (1904), ki se snovno-motivno naslanja na ottakringško okolje, kjer je na Dunaju živel, in kamor spadajo tudi delni opisi bolnišnice-hiralnice, ki jo je poimenoval tako, kot je dal pripovedi naslov.

Cankarja je motiv zatiranih, bolnih, revnih, trpečih otrok preganjal vse življenje, kar je bilo seveda v najtesnejši zvezi z njegovim otroštvom in družinsko revščino. Na Dunaju je imel v Ottakringu priložnost nenehno srečevati in opazovati otroke, ki jih je zaznamovala revščina, še posebej priseljenice iz sosednjih slovanskih dežel. O tem je zvrstil nekaj pretresljivih kratkih pripovedi, ki jih je vključil v zbirki *Krpanova kobila* (1907) in *Za križem* (1909): *Spomladi, Pavličkova krona, Zdenko Petersilka* idr. V prvi je opisal Mařenkino okolje, ki ni poznalo sonca:

»*Okno moje izbe gleda na visoko, sivo hišo; komaj da vidim nad streho ozko progo neba in le malo je noči, da bi se zasvetila zvezda na tej ozki progi; če se zasveti, izgine takoj, zakaj neprijazen je ta kraj. V tisti visoki, sivi hiši domujejo siromaki in izgnanci, ki se je življenje pred Bogom samim pregrešilo nad njimi; iz oken, temno strmečih, gleda strah in globoko v rru skrito, neutešeno in neutešljivo hrepenenje po domu. Tudi Mařenka domuje tam.*

Veža je tako široka, da pregleda človek, če gre mimo, vse dvorišče. Prazno je in mračno, na vseh straneh se vzdiga visoko zidovje. Skoro vse duri v prtiličju so odprte na stežaj; okna so

zagrnjena s čudnimi zagrinjali, z rutami, zelenimi predpasniki, z umazanimi in razcefranimi ostanki belih zastorov ...»

Proletarsko življenje, ki mu je bil priča na Dunaju, odseva tudi iz nekaterih drugih pripovedi, najizraziteje pa iz *Kovača Damjana (Za križem)*; pisatelja je tako pretreslo, da je ob koncu pripovedi vzkliknil: »Daj, zagрни tisto temno ozadje protinaturne in brezbožne krivice ...«

Dunajski zrak je vdihaval tudi Jakob Jarebičar v noveli *Melitta* (iz zbirke *Volja in moč*, 1911), ki ga je najprej speljeval v nočno klatenje po krčmah in kavarnah, pozneje se je pomiril, se z vso močjo zaljubil v Melitto in si zaradi nesrečne ljubezni »ustavil življenje«. Pripoved je nastala še v dunajski dobi oz. prav na robu, medtem ko se je v ljubljansko-rožniškem obdobju še velikokrat vračal v spominjanju na Dunaj in obujal ponavadi grenkobne spomine. Pozneje je nastal tudi nedokončani potopis *Iz Ottakringa v Oberhollabrunn*, v katerem se je spominjal Donave in predmestne pušče, iz katere sta bežala ženin in nevesta v lepše, bolj sončne kraje. Predmestje, kot ga je doživljal Cankar:

»Tukaj je temni, strašni obroč vélikega mesta. Dimnik ob dimniku, kolikor daleč seže pogled. Kraji neveseli, grozeči, obup, grozo, greh in smrt sopečí. Pognojeni so bogato z vročim potom in s človeško krvjó, pa vendar ne raste ne roža, ne jablan, le trpljenje brez konca in brez rešitve kipi proti nebu v stoterih črnih plamenih — kriči proti nebu, vrača se trudno, spušča se v prah, neuslišano, zavrženo. Zdaj je vse tiho, mrtvo, je pokopališče, da nikjer tako strašnega; pod temi ogromnimi nagrobniki ne spé telesa, spé ubite duše. Ali že čez pol ure se bo vzdramilo življenje groznejše od samega umiranja. Iz teh krajev sta bila pač onadva in še jima živí tod tisočero bratov in sester, zaznamovanih, brez usmiljenja obsojenih ... Urno, voznik, iz teh prokletih krajev, urno na polje, pod jasnejše nebo, v svetlobo in srečo!«

*

Pisatelj se je v svojem življenjskem popotovanju ustavil še v množici zlasti slovenskih krajev in ponekod preživel tudi daljši čas. Obsavski revirji so mu bili tribuna, ko je hotel postati poslanec; predvolilne govore je imel v aprilu in maju 1907 v Ljubljani, Litiji, Zagorju ob Savi, Radečah, Trbovljah, Hrastniku, Šmartnem pri Litiji, na Polšniku, v Šentlambertu, Kotredežu, Vačah in Izlakah in celo v Radovljici. Ni bil izvoljen. Rad je odpotoval v Gorico in posebej v Trst, kjer je imel vrsto znamenitih govorov: 1907 — *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura*, 1908 — *Trubar in Trubarjeve slavnosti*, 1910 — *Umetnost in ljudstvo*, 1912 — *Anton Aškerc in njegova doba*, 1918 — *Očiščenje in pomlajenje* itn. Sarajevo smo že omenjali, z bratrancom Izidorjem sta obiskala tudi sorodnike v Šidu in v Sremski Mitrovici. Večkrat je bil pri prijatelju Lojzu Kraigherju pri Sveti Trojici (Gradišče); najdlje se je zadržal v letih 1910-1911, in to skoraj pol leta, nato pa se je prek Maribora in Celovca vrnil na Rožnik. V letu 1912 je prebival v Sežani, Bazovici, Trstu, obiskal Bled (tega je večkrat), Kranjsko Goro in se povzpел na Vršič. Bled in Blejsko jezero si je izbral za upovedeni kraj v noveli *Mira* (tudi *Vingar*) in v kratkem romanu *Milan in Milena* (1913). Vojna vihra je pisatelja za več kot mesec dni oblekla v vojaško suknjo in ga poslala v Judenburg na Gornjem Štajerskem; zaradi telesne šibkosti so ga pustili domov.

Cankar je kar precej popotoval, vendar ne v večje daljave, in zagotovo je mogoče trditi, da so v njegovem pisanju na svoj način velikokrat opazni (večkrat tudi ne) kraji, ki jih je spoznaval in v njih prebival. Sicer pa je objektivna stvarnost v njegovi domišljiji in ob subjektivnem odnosu do sveta po pravilu dobila značilnosti, ki so izražale njegovo lastno doživljanje in razpoloženje. Skratka, kraji so dobili cankarjanske poteze in te razkrivajo njihovega ustvarjalca.

Literatura

F. Petrerè (1947). Rod in mladost Ivana Cankarja. Ljubljana: SKZ.

F. Dobrovoljc (1956). Življenje Ivana Cankarja. Ivan Cankar, slovenski pisatelj (1876-1918). Ljubljana: Mestni muzej, 2. izd. 1965.

F. Dobrovoljc (1972). Cankarjev album. Maribor: Obzorja.

G. Kocijan (1996). Kratka pripovedna proza v obdobju moderne (Razprave FF). Ljubljana: ZI Filozofske fakultete.

Cankarjeva kratka pripovedna proza (1997). (Klasje). Spremna besedila G. Kocijan. Ljubljana: DZS.

Ivan Cankar (1967-1976). Zbrano delo I-XXX. Opombe F. Bernik, J. Kos, D. Moravec, J. Munda, D. Voglar (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev).

Realizem maturitetnega eseja*

Prispevek bo poskušal ponovno strniti razloge, zaradi katerih je bilo preverjanje z maturitetnim esejem iz književnosti zasnovano v sedANJI obliki, relativizirati nekatere domnevno ustrežnejše rešitve, ob tem pa razmišljati o nekaterih možnostih za spremembe in prilagoditve, ki izhajajo iz zasnov kurikularne prenove.

S stališča procesno komunikacijske književne didaktike maturitetni esej pojmuemo kot obliko končnega preverjanja, ki mora imeti izhodišče tako v sodobnih ciljih pouka književnosti kot v obstoječi realnosti šolske prakse.

1. Pouk književnosti namreč razumemo kot komunikacijski proces, katerega člani so učitelj, učenec, književnost, pa tudi okoliščine oz. pogoji izvajanja.¹

1.1 Prav na te okoliščine smo ob začetnih snovanjih maturitetnega izpita in eseja najprej naleteli. Zlasti pomembni sta bili dve: razpoložljivi čas in strokovno-raziskovalne podlage, ki smo jih imeli na voljo načrtovalci.

1.1.1 Da je časa premalo, smo člani predmetne komisije za slovenščino večkrat opozarjali (Krakar-Vogel, 1994a). Do uvedbe poskusne mature l. 1994 ga je namreč bilo le kako leto in pol, v njem pa je bilo treba »spraviti pod streho« zahtevne operacije: pretehtati teoretične podlage, premisliti oz. preizkusiti način njihove operativizacije, z novostmi seznaniti učitelje in jim dati možnost, da na ustrezen način pripravijo dijake. Za vse to bi bilo treba več preizkusov in daljša inkubacijska doba, da bi se novosti uvajale in sprejemale manj nervozno.

1.1.2 Pomanjkanje časa je bilo aktualno še toliko bolj, ker so bile načrtovalcem na začetku dela na voljo zelo skromne strokovne podlage o preverjanju pri pouku književnosti oz. pri materinščini sploh. Tedanje stanje na tem področju je mogoče opisati nekako takole:

- nihče se ni v preteklosti sistematično (tj. od raziskovanja do uporabnih načel in aplikacije) ukvarjal z načini preverjanja in ocenjevanja pri materinščini oz. pri pouku književnosti;²
- obstajale so nekatere empirične raziskave, ki so opozarjale, da učitelji v praksi isto nalogo (spis) ocenjujejo s številkami od 1 do 5;³

* Članek je bil predstavljen na okrogli mizi o maturi, ki je bila 21. 1. 1999 v Ljubljani. Ostali prispevki so tudi objavljeni v tej številki Jezika in slovstva, in sicer v rubriki Okrogla miza o maturi.

¹ Pokazalo se je, da izolirano upoštevanje enega ali samo nekaterih členov komunikacije (bodisi npr. prednostno poudarjanje vsebin ali učenčevih interesov) vodi v didaktični ekskluzivizem, ki na račun enih zanemara druge cilje pouka (Krakar-Vogel, 1992). Zato smo pri snovanju maturitetnega izpita iz književnosti kolikor mogoče upoštevali celotno komunikacijsko verigo.

² Ena redkih temeljitejših razprav je prišla izpod peresa M. Silvestra — Slovenske naloge v srednji šoli. Jezik in slovstvo, 1959, št. 3, 4; 1960/61, št. 1. V njej avtor razmišlja o »razpravici« in »poskusu eseja«.

³ Gabrijelčič, Marija (1977/78). Vpliv učiteljevega pričakovanj in nekaterih drugih dejavnikov na ocenjevanje spisne naloge. Jezik in slovstvo, št. 5, št. 7-8. Avtorica predlaga pri prostih spisih »ocenjevati vsako komponento posebej, nazadnje pa

- to so potrjevale tudi izkušnje z ocenjevanjem literarnih nalog za Cankarjevo priznanje, opazovanja ocenjevalnih meril učiteljev ob preizkusih na številnih seminarjih ter nekatere novejšje pilotske raziskave v seminarju književne didaktike; pri vsem tem se je pokazalo še, da so tudi merila, po katerih posamezni učitelji pridejo do iste ocene, zelo različna;
- opazovanja in razčlenjevanja srednješolskih literarnih spisov ob začetkih mature so kazala veliko izpraznjenega razčustvovanega moraliziranja, klišeje, štete za ustvarjalnost, in površno — če sploh kakšno — branje literarnih del: »Precej spisov daje vtis, da dijaki del sploh niso prebrali, ampak da so se pripravljali po nenatančnih, kakršnihkoli zapiskih.« (Barbarič, 1994: 80.)

Kljub opisanemu stanju naše stroke in prakse pa smo želeli vzpostaviti sistem preverjanja, ki bi bil skladen s temeljnim sodobnim ciljem pouka književnosti (ta je, poenostavljeno povedano, vzgoja bralca), s čimer smo želeli pospešiti tedaj še skromno uresničevanje tega cilja v praksi — s tem pa smo posredno že spodbudili prenovno književnega pouka na temeljih predhodnih in sočasnih razprav.⁴

V pedagoški stroki in v tujih razpravah o preverjanju pri književnem pouku (Brumfit, 1991, Bergez, 1987) smo našli potrditev naše namere, da bi celovitost bralčeve književne recepcije preverili tako, da bi kandidatom naložili pisanje sintetičnega besedila o prebrani literaturi (sinteza je po definiciji tvorjenje nove celote iz znanih delov, Marentič-Požarnik, 1991). Tako sintetično (esejsko) besedilo je za kandidatovo opisovanje literarnega branja primernejše kakor test, ki omogoča le preverjanje posameznih prvin bralčeve recepcije. Zato smo težnjam po testnem preverjanju kljubovali.⁵

1.2 Pri uresničevanju naše namere pa smo skladno z našim pojmovanjem pouka književnosti kot komunikacijskega procesa morali upoštevati tudi udeležence komunikacije, učence in učitelje.

1.2.1 Po naših raziskavah (Krakar-Vogel, 1994c) so bili učenci na začetku 90. let pri pouku književnosti navajeni pretežno zapisovati učiteljeve razlage, ki jih je ali pa ne spremljalo ilustrativno branje literarnih besedil, pri preverjanju pa to reproducirati. Reprodukcijska ni nujno zajemala samo literarnozgodovinske faktografije (ki je še vedno napačen sinonim za vse slabosti pouka), ampak tudi slabo razumljeno reprodukcijo učiteljevih predvanih interpretacij. V pouku literature se je metodološki premik od pozitivizma k interpretaciji v preteklih desetletjih namreč odražal tako, da so učitelji namesto literarne zgodovine predavali od znanstvenih avtoritet zapisane interpretacije, ki so jih študirali v času svojega izobraževanja za učiteljski poklic. Učenci, ki naj bi si (po lastnih željah — Krakar-Vogel, 1994c) pri pouku pridobivali izkušnje z dejavnim branjem književnosti, so tako spet ostali praznih rok, z navidezno spoštljivim, a nepreverjenim odnosom do literature kot nečesa, kar je sicer vzvišeno, a dostopno samo izbranim razlagalcem.

1.2.2 Učitelji so (ne po svoji krivdi) poučevali brez sistematičnega metodičnega znanja. Pri tem so se znašli eni bolj, drugi manj uspešno, vendar načelo dialoščnosti pouka in dejavnega stika z leposlovjem zaradi nepoznavanja tovrstnih strategij ni bilo splošna praksa. Odsotnost metodike je bila opazna pri obravnavanju snovi (predavale so se literarne interpretacije po modelu avtoritet), še bolj pa pri preverjanju, tudi pri zaključnih izpitih. Kandidatom so bili posredovani zgolj naslovi literarnih spisov, po možnosti metaforični, in ti so pisali, kakor so domnevali, da se bo učitelju zdelo ustvarjalno. Te spise je učitelj ocenjeval večinoma po vtisu, če je moral navzven utemeljiti oceno, pa se je skliceval, kot vemo iz izkušenj, na pravopis ali na slovnične napake kot na edino oprijemljivo merilo. Prav tako je učitelj sam predpisoval snov za ustni izpit, pogosto spominjajočo na telefonski imenik (od večine kandidatov neprebranih) avtorjev in del.

seveda dati tudi globalno numerično oceno ... Ocenjevanje, ki ga predlagam, terja izredno veliko zbranosti, časa, premisleka in uporabljanja pripomočkov ... (št. 7-8 : 326).

⁴ O naravi in sodobnih ciljih pouka književnosti se je pri nas razpravljalo že od usmerjenega izobraževanja dalje (Krar-Vogel, 1996/97).

⁵ Jeseni 1997 je imela avtorica tega prispevka obširno korespondenco na to temo z mag. Zdenkom Lapajnetom, zagovornikom objektivno merljivejših testnih nalog za književnost.

2. Pri snovanju maturitetnega esaja smo tako želeli upoštevati stanje v praksi in hkrati zasnovati pisni izpit v smeri, v kateri naj bi se pouk književnosti v prihodnje prenavljal, torej kot preverjanje kakovosti literarnega branja. Da bi bilo to izvedljivo, je bilo treba najti tudi način, kako premostiti razlike med obstoječo prakso in težnjami prenove pouka književnosti na temelju sodobnih ciljev. Na toliko očitane »omejitve« v sistemu esejskega preverjanja je torej mogoče gledati tudi kot na pedagoško utemeljene sugestije (Cencič, 1997), ki naj bi učitelje opozarjale na razplatenost ravni in metod obravnave literature pri pouku, dijake pa na to, da je pogoj za uspešnost pri eseju poglobljeno branje literarnih del in pisanje, v katerem je treba postopoma po lastni presoji reševati zastavljeni problem. — In da »zvito« zastranjevanje v bolj ali manj navidezno ustvarjalnost ali reprodukcijo slabo razumljene tuje učenosti ne zagotavlja dobre rezultata.

2.1 Pri koncipiranju vrst maturitetnega esaja smo upoštevali v literarni didaktiki in literarni vedi opredeljene vrste literarnega branja in njegovega opisovanja.

2.1.1 Branje v širino je »kumulativno« branje večjega števila literarnih del. Je sicer manj (mikro)analitično pri posameznih, omogoča pa razvrščanje, povezovanje, primerjanje večjih tematskih, idejnih in slogovnih sklopov ter širši razgled po literarnem snovanju in ustvarjanje splošnejših vrednostnih sodb (Brumfit, 1986).

Tako branje smo postavili kot izhodišče za t. i. razpravljalni esej, katerega cilj je, da dijak med seboj primerja določeno število prebranih literarnih del po primerljivih sklopih sestavin, jih poimenuje, dela časovno-prostorsko razvršča in podaja svoje mnenje.

2.1.2 Branje v globino je intenzivno, »tesno« branje posameznega literarnega dela, ki omogoča bralcu podrobno doživljajsko-vrednostno in racionalno interpretacijo. Tako branje je izhodišče za interpretativni esej pri maturi. V njem dijak interpretira (neznani) del znanega besedila, torej razlaga in poimenuje njegove sestavine, umešča del v celoto, se opredeljuje.⁶

2.1.3 Pri t. i. ustvarjalnem branju pa pride do izraza bračeva lastna ustvarjalna (poustvarjalna) tvornost, spodbujena z ustvarjalnim videnjem odprtih mest določenega literarnega dela (Blažič, 1998). Ubeseditev zdaj ne sodi več v vrsto t. i. opisovalnih nalog, ampak v drugačne medbesedilne navezave (Juvan, 1991), prenos (vsebine) ali posnemanje (oblike), izraženo v pastišu, parodiji, dramatisaciji ...

Za to vrsto maturitetnega pisanja se nismo odločili. Ustvarjalno pisanje pri rednem pouku književnosti v srednji šoli ni standardni cilj, ampak prej metoda za motiviranje in širjenje bralne sposobnosti. Ustvarjalni rezultat lahko pričakujemo pri zelo majhnem številu piscev, pa še to ne pri maturi, tj. v psihološko nenaklonjenih okoliščinah (po tujih izkušnjah je prave ustvarjalnosti — tj. preseganja »dējā vu« izraznih klišejev — v vsakokratni generaciji dijakov približno 1 %). Poleg tega bi to zahtevalo oblikovanje čisto specifičnega načina (opisnega) ocenjevanja, ki se ga brez ustrezne raziskovalne podlage nismo lotili.

Obliki izražanja literarne recepcije na maturi sta na opisanih izhodiščih postali razpravljalni in interpretativni esej.

Odmevi v javnosti so bili zlasti na začetku v glavnem odklonilni, razlogi pa različni in pogosto nasprotujoči si. Učiteljskim nasprotovanjem sta v veliki meri botrovala strah in odpor pred (prehitrim) uvajanjem neznanega. Z izkušnjami in pridobljenim znanjem o dejavnem pouku književnosti je ta strah minil. Odmevi učiteljev zato niso več tako nenaklonjeni, pač pa jih čez 60 % opaža že tudi mnoge pozitivne učinke uvedbe esaja (Ivšek, 1997). Predvsem pravijo, da dijaki zdaj več in bolj dejavno berejo pri pouku in se aktivno ukvarjajo s književnostjo: »Dobila sem vtis, da

⁶ Obe vrsti branja sta tudi podlaga za esej pri mednarodni maturi (Čokl, 1995) in pri nekaterih drugih nacionalnih maturah (Bergez, 1986).

esejski del mature iz slovenskega jezika in književnosti ni tako črn, kot včasih to prikazujejo mediji. Osrečuje me informacija, da dijaki berejo in jim branje ne predstavlja najhujše more. O prebranem so sposobni tudi pisati.« (Grilj, 1977: 42.) — To nemara pomeni, da naše začetne namere, postopoma prenavljati izhodiščno stanje, niso bile čisto zgrešene in da se počasi širi praksa literarne branja pri pouku.⁷

3. Še vedno pa krožijo v javnosti nekatera konceptualna vprašanja, ki jih je I. Saksida za okroglo mizo 21. 1. 1999 oblikoval takole:

- »— Smisel maturitetnega eseja ter natančnega programiranja tematskega sklopa,
- možnosti objektivnega ocenjevanja esejev (oporne točke, kriteriji in potek ocenjevanja),
- esej in subjektivnost dijakovega odziva (kaj pričakujemo od maturantov),
- možnosti različnih esejev in vloga poustvarjalnosti na maturi,
- način uvajanja novosti, preizkušanje v praksi.«

Poskusimo o njih razmišljati v nekoliko prilagojenem zaporedju.

1. Cilji oz. smisel maturitetnega eseja.
2. Izbiranje literarnih del v maturitetnem sklopu.
3. Kako usmerjati kandidate k pisanju koherentnega in k problemu usmerjenega besedila?
4. Kako oblikovati merila za ocenjevanje?

Odgovore bomo iskali v teoretičnih načelih književne didaktike, v izkušnjah in opazovanju prakse ter v nekaterih primerjavah, zlasti v vzorcu mednarodne mature, ki je za to priložnost najbolj pri roki.

3.1 Zapisali smo že, da je temeljni cilj maturitetnega eseja, skladen s temeljnim ciljem pouka, da kandidat v koherentnem besedilu pokaže svojo sposobnost literarne branja oz. tudi nekaj zmožnosti raziskovanja (primerjanja, razvrščanja, posploševanja). Ta temeljni cilj je v različnih katalogih formuliran z različnimi dikcijami, vendar členjen na podobne zahtevnostne ravnine, o čemer priča primerjava nekaterih alinej v Predmetnem izpitnem katalogu za slovenščino 1999 (PIK, 1997: 8-9) in publikaciji Slovenščina v programu mednarodne mature (MM, Čokl, 1995: 14-15).

PIK

V razpravljalnem eseju naj kandidat:
»pozna besedila, avtorje, obdobja in poetiko znotraj predpisane tematike ... (prim. tč. 4 MM);

/dokazuje sposobnost/ razvrščanja, primerjanja, pojasnjevanja, povezovanja in posploševanja spoznanj o književnih pojavih ... (prim. tč. 5 MM);

MM

Učenci morajo:
»4. pokazati celovito poznavanje posamičnih del in njihovo povezanost s skupinami obravnavanih del ...

5. pokazati poznavanje podobnosti in razlik med literarnimi deli različnih obdobij in/ali kultur;

⁷ Nedavna anketa med študenti 3. letnika slovenistike je to ugotovitev precej potrdila in tudi pokazala, da jih je le 5 od 53 imelo z esejem izrazito slabe izkušnje (npr. slaba razlaga, nezanimiva snov, preveč učenja na pamet!). 24 študentov je imelo dobre izkušnje (razlogi: dobra priprava, dober izbor lit. del, poglobljeno doživljanje literature, možnost lastnega mnenja), 24 pa srednje (nekaterim se je npr. zdel izbor literarnih del dober, kakor tudi to, da so znani kriteriji, drugim pa ti isti stvari slabi).

/dokazuje sposobnost/ samostojnega opredeljevanja do prebranih besedil in utemeljevanja trditev ...« (prim. tč. 9 MM);

interpretativni esej (»pisna interpretacija predloženega leposlovnega besedila«) pa pokaže, da kandidat »prepozna in poimenuje tipične idejno-tematske in slogovne sestavine danega besedila ...;

... da pojasnjuje vlogo teh sestvin v besedilu ..., izrazi sodbo o besedilu in jo utemelji« ter »da besedilo oblikuje koherentno, s smiselnim zaporedjem trditev in presoj ter jezikovno pravilno« (prim. tč. 6-9 MM).

6. pokazati strokovno usposobljenost za samostojno razlago (interpretacijo besedila, ki je učencu znano ali neznano);

7. pokazati poznavanje tipičnih tehnik in slogov;

9. izraziti osebno mnenje o književnosti in pokazati sposobnost samostojnega literarnega vrednotenja« (Čokl, 1995: 14-15).

Cilji eseskega preverjanja se po tej primerjavi ne razlikujejo tako zelo, kot se to zdi na prvi pogled. V obeh programih so oblikovani tako, da zajemajo pglavitne sestavine ukvarjanja s književnostjo v predmaturitetnih programih (interpretacija znanega oz. neznanega besedila, poimenovanje sestavin besedila, izražanje osebnega mnenja, utemeljevanje, primerjanje, razvrščanje literarnih besedil). Te sestavine pa so razvojni stopnji bralcev primerno osredotočene okrog kritično-analitičnega branja literarnih del, ki ne ostaja pri pretežno doživljajskem opisu (tako kot večinoma v osnovni šoli), ampak se stopnjuje do takega sprejemanja, ki vključuje bralčevo distanco do prebranega ter zavestno in tudi z literarnim znanjem pogojeno sodbo. To ne pomeni hkrati, da se zahteva zgolj obravnavanje spoznavnih vrednot (informacij) v literarnem delu in da se zanemarjajo estetske plati. Še manj velja, da je dovolj reprodukcija (literarnozgodovinske) faktografije. Prav tako ne pomeni, da je bralcu onemogočen doživljajski (subjektivni) odziv na prebrano. Zahteva pa se, da mora subjektivni odziv biti ustrezno utemeljen in ubeseden z ustreznim izrazjem (pri čemer smo pri slovenski maturi zelo dopuščajoči in upoštevamo vse variante, s katerimi je v stroki poimenovan kak literarni pojav). Od maturantov v eseju skratka pričakujemo razmišljanje o književnosti na ravni t. i. praktične kritike⁸ in njegovo ubeseditev v koherentnem metabesedilu.

Pri mednarodni maturi je resda tudi možnost (po)ustvarjalnega pisanja (npr. pastiša), vendar ne pri zaključnem delu izpita, ampak prej, že med šolskim letom. Izvirnost pri pisanju končnega interpretativnega ali razpravljalnega eseja pa se izrazi npr. »v zgradbi, v izbiri primerov in v izbiri argumentov« (Čokl, 1995: 94). — Podobno pri slovenski maturi npr.: »... izbira teze, izvirnost zgradbe, globina in vrsta razlage in argumentov pri analizi in vrednotenju, izvirnost sloga (neklješkost), izvirnost izražanja doživetja in vrednotenja leposlovja« (Krakar-Vogel, 1997: 70). Izvirnost se torej v obeh programih pričakuje v prvih procesa, ne pa v celoti rezultata. Ta je namreč metabesedilo, ne pa izvirno (pol)literarno besedilo. Vzratni vpliv teh esejskih zahtev na pouk je (po naših podatkih, Ivšek, 1997, Šimenc, 1998) dejavno branje literarnih del pri pouku, vendar branje, katerega del ni le spodbujanje čutenja in domišljije, ampak tudi (včasih v praksi pretirano) spodbujanje analitično-sintetičnih miselnih procesov in usvajanje funkcionalnega znanja.

3.2 Posamezni kritiki mature pogosto negodujejo nad izbiro literarnih del v maturitetnem sklopu, pa naj gre za samo »natančno programiranje« oz. za predpisovanje literarnih del, ki so podlaga za

⁸ Praktično kritiko pojmuje kot terminološko primerno ubeseditev bralčeve lastne interpretacije, ki temelji na znotraj- in zunajbesedilnih pristopih, pridobljenih v okviru zahtev predmaturitetnih programov (Rotter-Bendl, 1995).

esej (po njihovem bi moral učitelj imeti bolj proste roke, kandidatu pa besedila ne bi smela biti vnaprej znana), ali pa za čisto konkreten vsakoletni izbor.⁹

Odločitev maturitetne komisije, da vsako leto določi za vse kandidate isti maturitetni sklop besedil, ima nekatere razloge.

Četudi omalovažujoče zamahnemo z roko nad formalnim določilom, da morajo biti pogoji izpita za vse kandidate enaki in vnaprej znani, ostaja še nekaj drugih razlogov.

3.2.1 V razpravljalnem eseju se od kandidata pričakuje primerjanje prebranih del, njihovo razvrščanje, navajanje argumentov za osebne sodbe. Te spoznavne operacije pa zahtevajo dobro poznavanje vsebine. Težko je namreč drugače kot improvizirano primerjati ali lokalizirati ali se sklicevati na konkretne sestavine dveh naključnih izmed stotih v nekaj letih prebranih literarnih del. Lažje in verodostojnejše je to početje ob dobri vnaprejšnji in po obsegu obvladljivi snovni pripravi (sinteza se dogaja na način tvorjenja nove celote iz znanih elementov). Taka snovna priprava je temeljito (literarno — odprto, problemsko) branje omejenega števila vnaprej znanih literarnih del.¹⁰

Čeprav je snov vnaprej znana, pa to ne pomeni, da je znan tudi problem, ki ga bo kandidat moral obravnavati v esejski nalogi, tako da bi se pisanje lahko sprevrglo v reprodukcijo vnaprej naučene vsebine, kot so zlasti na začetku mislili kandidati in tudi učitelji (da se to ne »izide«, kažejo slabe ocene tovrstnih poskusov v prvih maturitetnih esejih).

3.2.2 Vsakoletni maturitetni sklop je tudi podlaga za interpretativni esej. V tej nalogi se od kandidata pričakuje zmožnost interpretacije literarnega besedila, ki je načeloma lahko »učencu znano ali neznano« (Čokl, 1995: 14). Preverjanju sposobnosti literarnega branja (različnih besedil) v globino se v naši maturitetni praksi približujemo tako, da kandidat interpretira neznani del sicer znanega besedila iz maturitetnega sklopa. Da naloga zato, ker se izhaja iz znanih makroenot, za naše dijake ni lahka in da se je ne da lotiti na ravni reprodukcije ali znane rešitve problema, nas prepričuje skromno število interpretativnih esejev pri vsakoletni maturi. To je tudi znak, da se branje »v globino« v praksi (še) ne goji tako, da bi dijaki dovolj dobro ponotranjili strategije branja, ki so podlaga za interpretacijo neznanih (ali manj znanih) besedil. Izhajanje iz nepredvidljivih delov besedil maturitetnega sklopa je tako na sedanji stopnji šolske literarne komunikacije že dovolj velik zalogaj in bi bila večja »neznanost«, kot sklepamo, psihološko bolj stresna, kot je ta. Ker je v novem učnem načrtu za pouk književnosti v gimnazijah (1998) postopnemu razvijanju interpretativnih dejavnosti namenjene več pozornosti, bo po predvidevanjih tudi možnosti, širiti besedilno podlago za interpretativni esej, več.

3.2.3 Očitki letijo tudi na centraliziranost izbiranja maturitetnega sklopa, češ da bi morali več besede imeti učitelji in učenci. — Lahko bi se izbiranje literarnih del teoretično res dogajalo na manj centralni ravni, bližje okusom učiteljev (vprašanje, če avtomatično tudi učencev). Lahko bi teoretično imeli tudi več različnih kombinacij. Četudi zanemarimo skepso, ki se ji ne moremo izogniti spričo možnosti oddaljevanja od načela enakopravnosti kandidatov ali vsaj praktično težje obvladljivosti priprav na izpit, pa vseeno ostaja vprašanje, ali bi bilo učencem obvezno predmaturitetno branje v takem primeru že kar a priori ljubše, »polisemičnost« interpretacij v šoli pa kar avtomatično večja.

⁹ Obeh vprašanj so se dotaknili razpravljalci (Saksida, Juvan, Čebren) na okrogli mizi o maturitetnem eseju 21. 1. 1999 na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

¹⁰ Da je za tako pisanje potrebna na ta način oblikovana (omejena, predpisana) vsebinska podlaga, nas prepričuje tudi program mednarodne mature (Čokl, 1995), pa npr. kanadska nacionalna matura (Froese, 1997) ali — ne nazadnje — nacionalno tekmovanje za naše najboljše, tj. za Cankarjevo priznanje, kjer se pisanje, pravzaprav esejsko, prav tako dogaja ob znanih besedilih.

Eno in drugo v komunikacijskem procesu namreč ni odvisno samo od tega, kdo izbira literarna dela, ki morajo v vsakem primeru ustrezati določenim merilom,¹¹ pač pa tudi od tega, kako (ustvarjalno ali stereotipno) se bralcem ta (in druga) literarna dela približujejo pri pouku (Krakar-Vogel, 1998).

3.3 Cilj maturitetnega eseja je torej, da kandidat dokaže raven praktične kritike literature, izhajajoče iz branja v širino ali v globino, in zmožnost ubeseditve v pisnem metabesedilu. Temu cilju se približuje pouk, naravnani v dve sicer deloma prepleteni, deloma pa vendarle tudi specifični vrsti dejavnosti — v »esejski« način sprejemanja literature na ravni doživljanja, razumevanja in vrednotenja, in v specifičen »trening« esejskega ubesedovanja v zaključenih besedilih. Ti dve vrsti dejavnosti potekata v različnih šolskih programih različno intenzivno, odvisno od specifičnosti komunikacijskega procesa kot celote.

Bliže sta nam znani dve možnosti.

3.3.1 Pristop, v katerem se, kot razberemo iz gradiv in pričevanj, hkrati in enako dolgo urednišujeta prvi, zlasti pa drugi navedeni cilji, se dogaja v programu mednarodne mature in podobno npr. pred francosko matura. V teh programih je poglobljeno branje v globino, osredotočeno okrog temeljite analize literarnih besedil po literarnomorfoloških ravninah: »... natančno branje, sestavljanje preglednice literarne teorije, analiza pesmi, analiza dramskega besedila, razlaga (z analizo proznega besedila), esej« (Čokl, 1995: 79). »Najprej naučimo učence NATANČNEGA BRANJA. Pri tem jih vodimo od besede do besede, obravnavamo odenke pomenov in hkrati uvajamo literarnoteoretske pojme.« (Čokl, 1995: 79.) — In: »Če učencem še vedno dela težave analiza besedila, ki je temelj vsake razlage in eseja, jim damo v pomoč spisek vprašanj, ki jih prisilijo, da si npr. pesem res temeljito ogledajo in pravilno uporabijo strokovne izraze.« (Čokl, 1995: 84.) Tako analitično branje je dopolnjeno s temeljitim »drilom« esejske strukture po zelo natančno programiranih kognitivnih postopkih oz. praktičnih navodilih. Pri takem načinu dela se dijak torej ukvarja z literaturo po določenem algoritmu, ki ga tako avtomatizira, da lahko postopoma samostojno strukturira esej po naslednjih točkah: »... določitev namena, oblikovanje vodilne trditve, uvod, jedro (4-6 odstavkov), zaključek« (Čokl 1995: 92, podobno Bergez, 1987). — Zaradi take »treniranosti« esejskega pisanja je pri sami maturi lahko manj, za boljše celo nič navodil. — Pri mednarodni maturi so le na nižji ravni, pri francoski pa, če prav razumemo, odvisno od problema, kakor tudi pri angleškem esejskem pisanju (Chlanchy, Ballard, 1997).¹²

Tako avtomatiziranje esejske strukture pa se lahko uspešno dogaja v procesu, ki ima določene pogoje: manj literarnih del, ki so vsa vključena v daljšo pripravo zgolj na matura, več tedenskih ur (pri mednarodni maturi 5 samo za književnost), manj učencev v razredu (pri mednarodni maturi samo najboljših) in zato večjo možnost individualizacije pouka.

3.3.2 Tudi pri našem pouku literature je cilj, usposobiti dijake za kultivirane bralce na ravni praktične kritike. Le da razvoja sposobnosti literarnega branja ne vežemo prevladujoče na branje

¹¹ Merila za sestavljanje sklopa so npr.: število besedil je primerljivo s številom del za enoletno domače branje v gimnazijah; reprezentativnost, medsebojna primerljivost, povezanost z učnim načrtom in tudi izkušnje praktikov ter empirične raziskave o sprejemljivosti besedil med dijaki. Vendar so okusi slednjih včasih diametralno nasprotni (Grilj, 1997), enako kakor merila, s katerimi maturitetne ali druge literarne izbore vrednotijo različni literarno izobraženi posamezniki. Kot zanimivost dodajmo, da sta dramatsko ubrana sklopa iz zadnjih dveh let precej primerljiva z maturitetnim sklopom mednarodne mature izpred nekaj let (Čokl, 1995).

¹² Primer navodil za pisni komentar ob odlomku iz Balzacovega romana: »V obliki pisnega komentarja sistematično razložite in vrednotite zgornje besedilo. Sočasno opazujte pripovedne postopke in analizirajte informacije v besedilu in tako pokažite, kako Balzac v njem razvija mit Pariza.« (Bergez, 1987: 222.) — V pisni interpretaciji na ravni praktične kritike v angleščini pa naj ob pesmi Teda Hughesa Veter kandidati razmišljajo npr. o naslednjih točkah: »Avtorjevo besedišče, podobje. Se vam zdi primerno ali izumetničeno in pretirano ali morda izvirno in stimulatивно? ...« (Clanchy, Ballard, 1997: 55.)

v globino, ampak se menjavata oba temeljna bralna načina. (Zaradi tradicionalne želje po večji literarni razgledanosti celo pogosteje tudi po novem predvidevamo — bralcu pogosto manj naporno — branje v širino: za večino literarnih del na programu torej predvidevamo obravnavo z delno interpretacijo, pri čemer je ves čas prisotnih vsaj nekaj ravnin literarne komunikacije, le da ob različnih besedilih in v različnih letnikih različne, ne pa ob vsakem besedilu vse.)

Zaradi nakazanega razmerja med celovito in delno šolsko interpretacijo, kakor tudi zaradi drugih pogojev (manj individualizacije, manj časa za pripravo zgolj na maturo) je v praksi mogoče manj striktno uresničevati izrecno maturi namenjen »dril« esejske strukture. »Esejsko razmišljanje« se tako pri nas dogaja kot proces, manj časa in manj celovito pa se perfekcionira kot rezultat. Ker dijaki torej ne dobivajo skozi dve leti natančno programiranih navodil za samostojno pisanje, pa za ubeseditve svojega branja dobivajo (poleg splošnih vnaprejšnjih informacij o tvorjenju koherentnih besedil) še vsakokrat sproti specifična navodila, tako pri pouku kot pri maturi. Ob uvedbi mature so si kandidati prav z njimi sploh pomagali do pisanja, ki se ni oddaljevalo od prebranih tekstov oz. zastavljenih problemov, zdaj pa so ta navodila ob spremembah metod pouka in pogostejši vadbi esejev že v dosti večji meri kot prej lahko le konkretnješe dopolnilo k temeljnemu vedenju o načinih esejskega pisanja. — Prav zato bodo pri prenavljanju maturitetnih katalogov na osnovi prenovljenega učnega načrta lahko navodila tudi bolj splošna in manj »omejujoča«. Zaradi opisanih metod in okoliščin pouka pa so, kot se zdi, (formulirana npr. na način francoskih) vseeno potrebna.¹³

Pomislike, da so si eseji naših dijakov prav zaradi navodil zelo podobni, je mogoče relativizirati z opažanjem, da so si po vtisu zelo podobni tudi eseji, napisani brez eksplicitnih, a s toliko natančnejšimi implicitnimi navodili. Medsebojna strukturna podobnost tistih, ki smo jih prebrali (Čokl, 1995), je očitna, najbrž pa bi eseji z enakim naslovom kazali tudi precejšnjo vsebinsko podobnost. — Vtisu o »šabloniziranju« se je ob zelo določnih pričakovanih ravnin kandidatovega znanja in sposobnosti ter kljub spodbujanju subjektivnosti dijakovega odziva v prvem in drugem primeru najbrž težko izogniti

3.4 Za ocenjevanje sinteznih esejskih nalog ni absolutno objektivnih meril. Dejstvo je znano v tujini (Brumfit, 1991) in pri nas (Krakar-Vogel, 1994b).

Zato si vsak sistem (eksternega) preverjanja izoblikuje svoj sistem ocenjevalnih meril, za katera meni, da omogočajo dobiti čimbolj ustrezno oceno tega, kar se želi oceniti, in ki v danih okoliščinah združijo v praksi. V različnih praksah obstajajo različno koncipirana merila in metode ocenjevanja.

Poskusimo si na kratko ogledati sistem mednarodne mature in našega.

Pri mednarodni maturi je ocenjevanje opisno. Obstajajo štiri glavne skupine meril (razumevanje snovi, kvaliteta idej, predstavitev, pravilna uporaba jezika, Čokl, 1995), vsaka skupina je notranje razčlenjena na pet stopenj. Ocenjevalec dobi oceno tako, da nalogi pripiše določeno število točk v okviru vsake skupine kriterijev. Ker je, kot vemo, vsaj pri nas ocenjevalcev malo, (mu/jim) je najbrž lažje ugotoviti, ali kaka naloga dosega »občasno jasnost misli in idej« (2t) ali pa »nekaj jasnosti misli in idej (3t) ali kar »jasnost misli in idej« (4 t) (Čokl, 1995: 62-63) in tako zlasti po predhodnem treningu ter ocenjevalnih izkušnjah pravično in dovolj diferencirano distribuirati te opise po posameznih nalogah.

¹³ Da je pisanje esejskih nalog ob navodilih pedagoško utemeljeno početje, piše tudi Majda Cencič (1997: 481-2): »Osrednji del naloge je v obliki vprašanja ali trditve (naslova, op. BKV). Drugi del pa zajema dodatne informacije, ki lahko vključujejo navodila za odgovarjanje, kriterije ocenjevanja... Dodatne informacije pripomorejo, da učenci odgovarjajo bolj veljavno in zanesljivo, pomagajo pa kasneje tudi učitelju pri ocenjevanju, ker ima na nek način že podane kriterije ocenjevanja.«

Veliko število zunanjih ocenjevalcev pa bi najbrž težje doseglo zadovoljivo skladnost pri interpretaciji teh meril in bi zgornje opise, če se zanesemo na naše izkušnje, distribuiralo precej različno.

Zato je bilo treba najti način, ki bi splošne opise ocen konkretiziral in omogočil manj poljubno interpretacijo pri različnih ocenjevalcih (vsako nalogo pri nas ocenjujeta dva, nekatere celo trije, pri mednarodni maturi pa eden). Tako smo v našem sistemu opisnemu (holističnemu) načinu, ki je sicer bolj posplošen od »mednarodnega«, a prav tako prisoten, dodali še drugi, analitični način ocenjevanja. Pri tem ocenjevalec preverja svoj prvi holistični opis vsakega eseja z rezultatom natančne besedilne analize, opravljene na podlagi taksonomske razčlenitve v konkretni nalogi zastavljenega problema. (Taksonomska razčlenitev je rezultat dolgotrajne analize problema v sami komisiji, nato, tik pred ocenjevanjem, pa še s pokrajinskimi vodji zunanjih ocenjevalcev.)¹⁴ Posamezni realizirani taksonomski členi se točkujejo z določenim številom točk. Vsebina teh členov pa se ujema z navodili kandidatu. Na začetni stopnji pisanja (in še zdaj, kot kažejo analize, Šimenc, 1988) je bilo na ta način delo olajšano kandidatom in ocenjevalcem. (Prim. tudi Cencič, 1997, op. 13.) Prvim zato, ker so vedeli, da so merila, po katerih bo njihov izdelek ocenjen, skladna z zahtevnostno stopnjevanimi navodili za pisanje in da zapis, ki je le obnova vsebine ali vnaprej pripravljena reprodukcija razlage, ne more računati z dobro oceno. Ocenjevalcem, za katere so navodila kandidatom dodatno razčlenjena in pojasnjena s primeri iz ustreznega vzorca konkretnih nalog, pa olajšujejo aplikacijo v kandidatomem besedilu in omogočajo, da je razhajanje z drugim (neznanim) ocenjevalcem dosti manjše, kot bi bilo brez konkretiziranih točkovnih ocenjevalnih meril. Če bo v prihodnosti ostalo ocenjevanje z dvema ocenjevalcema, bodo natančna in ob vsakokratnem problemu razdelana merila najbrž morala ostati. »Prekrivanje« njihovih formulacij z navodili kandidatom pa bo zaradi bolj temeljite in postopne priprave manjše in zdaj tako pogrešana samostojnost piscev večja.

Razlika med našim in »mednarodnim« sistemom ocenjevanja je torej predvsem v tem, da smo pri nas zaradi potrebe po večji primerljivosti ocen velikega števila nalog kot »varovalko« t. i. opisnemu (bolj splošnemu) ocenjevanju dodali še analitično (konkretizirano). Z obema načinoma skupaj pa pri posamezni nalogi ocenjujemo podobne reči kakor pri mednarodni maturi. To nam pokaže primerjava meril za (razpravljalni) esej pri mednarodni maturi (Čokl, 1995: 64-67) in osnov za oblikovanje vsakokratnih analitičnih meril pri nas (PIK za 1999: 32). (Zaradi ekonomičnosti povzemamo samo jedrna gesla.)

Mednarodna matura

Razumevanje snovi:

- seznanjenost z deli iz 3. dela programa,
- razumevanje teme, zavedanje in razumevanje problemov vprašanja.

Kvaliteta idej:

- sposobnost smiselne in kritične razprave o vprašanju,
- pestrost in natančnost misli,
- utemeljevanje osebnih stališč,
- izvirnost v pristopu.

Slovenska matura

Vsebina:

- poznavanje snovi,
- povezanost s temo,
- problemska obravnava snovi z analizo in sintezo,
- utemeljevanje trditev,
- zanimivost in izvirnost ubeseditve doživetja in vrednotenja.

¹⁴ Tak postopek se priporoča tudi v pedagoški vedi: »Preden model in kriterije uporabimo, je koristno, če le imamo možnost, da oboje preizkusimo na manjšem vzorcu ... Če je možno, naj se uporablja več neodvisnih ocenjevalcev ... Uporablja naj se razčlenjevalno (analitično) ocenjevanje ...« (Cencič, 1997: 486-7).

Predstavitev:

- jasnost misli in idej,
- sposobnost, razviti ideje in misli na sistematičen način, ki bralca prepriča.

Pravilna uporaba jezika:

- oblikoslovna, pravopisna, skladenjska natančnost,
- primerno besedišče, jezikovna jasnost.

Zgradba:

povezanost zunanje in notranje zgradbe, dolžina besedila, rokopisna urejenost, koherenca in kohezija.

Slog:

bogastvo besedišča in slovničnih sredstev, upoštevanje zvrstnosti, obvladovanje slogovnih postopkov, jedratost, jasnost, natančnost izražanja.

Jezikovna pravilnost:

slovnična, pravopisna pravilnost.

Naš sistem ocenjevanja se torej od mednarodnega ne razlikuje toliko po zahtevnosti ali manjši kompleksnosti meril, ampak predvsem po dvostopenjskosti — kombinaciji holistično-analitičnega ocenjevanja. Se pa po slednji (v načelih, ne v podrobnostih) približuje kanadskemu, ki, narejen za veliko množico kandidatov, prav tako pozna oba načina. In ki ga celo imenujejo »edinstveni način ocenjevanja« ter ga imajo za vrednega predstavitev mednarodni javnosti (Froese, 1997).

4. Različni sistemi eksternega preverjanja z esejem se po temeljnih ciljih, kompleksnosti zahtev in ocenjevalnih meril ne razlikujejo tako zelo, kot se zdi na prvi pogled. Šolski eseji na končnem izpitu so povsod pojmovani kot metabesedila in preverjajo kandidatovo sposobnost analitično-kritičnega literarnega branja v širino ali v globino in ustreznega ubesedovanja.

Spričo specifičnosti pouka književnosti v različnih sistemih pa obstajajo različne metode pripravljanja kandidatov na pisanje, ki imajo za posledico različno obsežna in različno formulirana navodila (kot kaže, so le v posameznih primerih čisto odsotna), in različni načini ocenjevanja.

4.1 Naša različica esejskega preverjanja se po vsem povedanem zdi enako relativno primerna kot druge opisane rešitve. Nobena ni idealna in vsako, tudi tako, ki se kritikom naše zdi neprimerno ustrežnejša, je mogoče spodbijati z drugačnimi argumenti ali pa jo izboljševati. Slednje je tudi v na videz idealnih sistemih stalna praksa in je pri nas prav tako. Sistemske izboljšave, za katere čas dozoreva ob uvedbi kurikularne prenove in ki se po teh letih preizkušanja, analiziranja rezultatov in upoštevanja pripomb zdijo realne v naših okoliščinah, pa so npr.:

- manj »omejujoče« taksativno oz. bolj opisno formulirana navodila kandidatom, podobna citiranim francoskim in angleškim;
- interpretativni esej, ki naj ne bi bil nujno vezan le na besedila iz maturitetnega sklopa (ta bo za razpravljajni esej iz navedenih razlogov moral biti določen) in ki bi lahko vključeval tudi primerjalne interpretacije;
- možnost, da si kandidati pri pisanju razpravljalnega eseja pomagajo z vnaprej pripravljenimi zapiski, npr. v obsegu ene strani (taka je praksa v Kanadi);
- in seveda pouk književnosti, v katerem bi načelo (sicer časovno zahtevne) dialoškosti in procesno stopnjevanje zahtevnosti iz prenovljenega učnega načrta postalo splošna praksa, presegajoča zdaj še pogoste in za esejsko »svobodo« neproduktivne stereotipe (Krakar-Vogel, 1998), njen rezultat pa (med drugim, ne samo!) maturantovo samostojno razmišljanje in ubesedovanje literarnega branja v esejsko strukturiranem besedilu.

4.2 Nekateri drugi, ta hip bolj ali manj aktualni predlogi, npr. (po)ustvarjalno pisanje pri maturitetnem izpitu ali nadomestitev opisno-analitičnega ocenjevanja dveh ocenjevalcev s stopenjsko členjenim opisnim, bodo morali biti pred frontalno izvedbo temeljito preizkušani po metodologiji empiričnega raziskovanja.

Literatura

- Barbarič, Nada (1994). Poročilo o analizi poskusnega maturitetnega eseja četrtošolcev, prijavljenih na poskusno maturo 1994. V: Krakar-Vogel, B., N. Barbarič, R. Kirn; Književnost na maturi. Ljubljana: Zavod Rep. Slovenije za šolstvo in šport (ZRSŠŠ).
- Bergez, Daniel (1986). *Le commentaire composé au baccalaureat*. Paris: Hachette.
- Blažič, Milena (1998). Ustvarjalno pisanje kot metoda ustvarjalnega branja literarnega besedila. V: Branje — skrb nas vseh. Ljubljana: Bralno društvo Slovenije.
- Brumfit, Christopher (1986). *Fluent Reading versus accurate Reading*. V: *Literature and Language Teaching*. Oxford University Press.
- Brumfit, Christopher (1991). *Assessment in Literature Teaching*. London: British Council.
- Cencič, Majda (1997). Procesi ali stopnje pri nalogah esejskega tipa. V: *Sodobna pedagogika*, št. 9-10.
- Clanchy, John in Brigid Ballard (1997). *Essay writing for students. A practical guide*. Third edition. Melbourne: Longman.
- Čokl, Sonja (1995). *Slovenščina v programu mednarodne mature*. Ljubljana: ZRSŠŠ.
- Froese, Victor (1997). *National Assessment the Canadian Way*. *Reading Today*, February/March.
- Griļ, Anica (1997). Dijaki o tematskem sklopu iz književnosti. *Slovenščina v šoli* 5/97.
- Ivšek, Milena (1997). Mnenja profesorjev ob pripravah na maturo iz slovenskega jezika in književnosti, zbirnik vprašalnika. Ljubljana: ZRSŠŠ.
- Juvan, Marko (1991). *Imaginarij Kersta v slovenski literaturi*. Ljubljana: Literatura.
- Krakar-Vogel, Boža (1992). Novejši slovenski pogledi na pouk književnosti kot dejavnik sooblikovanja njegovih smotrov, metod in vsebin. *Doktorska disertacija*. Ljubljana.
- Krakar-Vogel, Boža (1994a). *Nepotrebna alarmantna sporočila*. Delo: Sobotna priloga, 2. julija.
- Krakar-Vogel, Boža, Nada Barbarič, Rafka Kirn (1994b). *Književnost na maturi*. Ljubljana: ZRSŠŠ.
- Krakar-Vogel, Boža (1994c). *Rezultati empiričnih raziskav o pouku književnosti*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 4. Ljubljana: ZRSŠŠ.
- Krakar-Vogel, Boža (1996/97). *Načela prenove pouka književnosti v predmaturitetnih programih*. *JiS*, št. 4-5.
- Krakar-Vogel, Boža (1997). *Teme iz književne didaktike*. Druga, popravljena in dopolnjena izdaja. Ljubljana: ZRSŠŠ.
- Krakar-Vogel, Boža (1998). *Kako pri pripravah na maturo ne pozabiti na literaturo*. *Slovenščina v šoli* 5/98.
- Marentič-Požarnik, Barica (1991). *Pomen operativnega oblikovanja vzgojno-izobraževalnih smotrov za uspešnejši pouk*. V: *Izbrana poglavja iz didaktike*. Novo mesto: Pedagoška obzorja.
- Predmetni izpitni katalog za maturo 1999 (PIK, 1997)*. Slovenski jezik in književnost. Ljubljana: Državni izpitni center.
- Rotter, W., H. Bendl (1995). *Your Companion to English Literary Texts*. München: Maink Verlag.
- Saksida, Igor (1999). *Vabilo na okroglo mizo o maturi za 21. 1. 1999*.
- Šimenc, Brane (1998). *Zunanji ocenjevalci o maturitetnih nalogah*. *Analiza vprašalnikov o P 1*. Gradivo za PMK.
- Učni načrt za predmet slovenščina v gimnazijah (1998)*. Ljubljana: Predmetna kurikularna komisija, Nacionalni kurikularni svet.

Boža Krakar-Vogel

UDK 371.279.6:821.163.6

SUMMARY

THE REALITY OF THE MATURA ESSAY

In designing didactic changes in practice, all classroom factors — students, teachers, aims and content of a subject (in our case, literature) — as well as a number of other relevant circumstances have to be taken into account. This was the philosophy behind designing the matura essay as part of the external matura examination in the Slovene language in the early 1990s. In accordance with contemporary concepts of teaching literature, the essay was defined as a written task in which students describe in a synthetic way their reading of literary works in terms of individual personal response to the text, understanding, evaluating and classifying it, drawing comparisons and a final conclusion. Written essay assignments with similarly defined aims exist also in other systems of external examination.

As a result of various circumstances, it has proved pedagogically justified to provide students with taxonomically structured instructions to help them in organising their thoughts, bringing together various levels of literature reading and reaching a higher validity and reliability of their texts. At the same time, these instructions serve as

an instrument for designing exact criteria of an analytic scoring system that is used in Slovenia to supplement the descriptive evaluation in order to provide for a more reliable essay scoring. Each essay is scored according to both systems by two external examiners. Discrepancies between the two examiners' final scorings appear in a very small percentage of cases.

The formulation of instructions to students and the scoring system are peculiarities of the Slovene system, with several points of convergence and divergence when compared to other educational systems; these are discussed more in detail.

In the new curriculum, literature teaching is designed so as to provide for a process-based learning of practical literary criticism and its realisation in the form of an essay. In future, it will be possible to make instructions for matura candidates less normative, and to use unfamiliar texts for interpretation in essays. Several other systemic changes may also be introduced that suggest themselves on the basis of the analysis of matura essays written by past generations.

LETNO KAZALO

Letno kazalo JiS 44 (1998/99)

JEZIK IN SLOVSTVO

Letnik XLIV
Ljubljana 1998/99

Izdalo **Slavistično društvo Slovenije** — Uredništvo revije *Jezik in slovstvo*, 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2 — Računalniška priprava: Branka Bertonec - BBert grafika, Resljeva 4, 1000 Ljubljana — Tisk: Littera picta d.o.o., Rožna dolina c. IV/32-34, 1000 Ljubljana — Oprema naslovnice: Samo Lapajne — Revija izhaja od oktobra 1998 do junija 1999 (osem števil) — Glavni in odgovorni urednik: Tomaž Sajovic — Uredniški odbor: Miha Javornik, Irena Novak - Popov (slovstvena zgodovina), Erika Kržišnik, Alenka Šivic - Dular (jezikoslovje), Boža Krakar - Vogel, Mojca Poznanovič (didaktika jezika in književnosti), Samo Bertonec (tehnični urednik).

Iz moje delavnice

Mateja Jemec	Človeku dobro dene, če se izrobanti	229
Peter Jurgec	Polglasnik in zvočniški sklop v izglasju mlajših prevzetih besed	314

Metodične izkušnje

Dragica Debeljak	Računalniške predstavitve pri pouku slovenskega jezika in književnosti	302
Vida Gomivnik Thuma	Preverjanje in ocenjevanje književnega znanja in sposobnosti na maturi ter pri zunanjem preverjanju znanja v osnovni šoli	91
Alenka Žbogar	Šolska interpretacija sodobnega slovenskega romana	179

Obvestila SDS

Zoltan Jan	Vabilo k sodelovanju na zborovanju Slavističnega društva Slovenije	97
------------	--	----

LETNO KAZALO

Zoltan Jan	Predlogi razglasitev častnih članic in članov Slavističnega društva Slovenije	143
Zoltan Jan	Predlog za ustanovitev nagrad Slavističnega društva Slovenije	146

Ocene in poročila

Darija Jakše	Frazeološki štúdie II.	319
Slava Pevec Grm	Analiza delovnega zvezka Potovanje besed 2 glede na zastopanost štirih sporazumevalnih dejavnosti	137
Nataša Pirih	Skripta 2	45
Katja Podbevšek	Znanstveno srečanje strokovnjakov za govor	191
Irena Stramljič Breznik	Zborovanje slovenskih slavistov v Murski Soboti (1.-3. 10. 1998)	141
Jerica Vogel	Poskusni učbenik in delovni zvezek za slovenski jezik v 1. letniku gimnazije	187

Ocene in recenzije

Jonatan Vinkler	Zbornik Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih ali kako ugledati delo solunskih bratov med Slovani	244
-----------------	---	-----

Okrogla miza o maturi

Sonja Čokl	Nekaj misli o možnostih objektivnega ocenjevanja esejev	294
Igor Saksida	Drugače o maturi	291
Marija Mercina	Kako daleč do cilja	299

Poskusi branja

Mateja Bartol	Pes in plesalka (ali Kako Pikalo laja in pleše)	237
---------------	---	-----

Razprave in članki

Vanda Babič	Bukvar 1739 – nastopna izdaja Mateja Karamana in njegovo mesto pri oblikovanju posebnega glagolskega grafičnega sistema v Karamanovih izdajah liturgičnih knjig	71
Aleksander Bjelčevič	Svobodni verz – II. del	29
Aleš Gabrič	Umetnost in politika v partizanski Beli krajini	163
Irena Grčar	Pripovedna proza v reviji Vesna	61

LETNO KAZALO

Zoltan Jan	Slovenska književnost v italijanskih antologijah jugoslovan- skih književnosti po letu 1945	111
Gregor Kocijan	Cankarjev prostorski trikotnik	269
Mihaela Koletnik	Ceršaški govor	213
Metka Kordigel	Komunikacijski model književne vzgoje – poskus strukturi- ranosti recepcijske sposobnosti	151
Boža Krakar-Vogel	Realizem maturitetnega eseja	279
Simona Kranjc	Skladnja in otroški govor	197
Nicole Kuplenik	O jezikovnih napakah pri pisnem izražanju gluhih sred- nješolcev	169
Katja Podbevšek	Glasno interpretativno branje Kettejeve pesmi <i>Na trgu</i>	19
Janez Rotar	K dvojini v slovenskem in hrvaškem jeziku	223
Igor Saksida	Izhodišča in predlogi za zunanje preverjanje bralne sposob- nosti	51
Mojca Schlamberger Brezar	Pogajanja v pedagoškem sporazumevanju	5
Irena Stramljič Breznik	Oblikovanje poimenovanj za besedne vrste v slovensko pisanih slovnicaх med leti 1791-1854	103
Alenka Šivic-Dular	Skladenjska določitev lastnega imena	259
Jerica Vogel	Poslušanje pri pouku književnosti	129

Uvodnik

Tomaz Sajovic	Spoštovane bralke in bralci!	3
---------------	------------------------------	---

V spomin

Viktor Majdič	Boris Urbančič: 1913-1998	89
---------------	---------------------------	----

1.1 Dialoškov

V stroki. Neveliko kaj bi v strokovni in širši javnosti — vsako strokovno in širšo družbeno, ne le strokovno dejanje — potekali pogovori o obstojih in nesostojah, vprašanjih, pri tem bi se morali vsi izogibati apriornim strokovnim in emotivnim (osebno-čustvenim) strokovnim izjavam, »rušicijam« ipd.

Pri pouku. Šolski pouk se utemeljuje tudi na dialoškov (pouku) kjer se učenci — v interpretaciji je »virus polsosten« ob Prešernovi poeziji na srečanju v Murici Solenci srečali B. Paternu. Če se književna didaktika izpeljuje iz literarne vede kot njene temeljne strokovne podlage, potem premiki interpretativnega vzorca v veli se morejo biti brez posledic za didaktično izpeljavo.

In njene meja. Dialoškov zastavlja tudi vprašanje o »viru« in »viri« — dijakove interpretacije — kje je prava pot med »poučevalstvenimi« pouku književnosti in »naučnim« čenkanjem.

Drugače o maturi

O Letos, 21. 1. 1999, je v »štirici« na Filozofski fakulteti potekala okrogla miza o maturi. Bila je in bila je zanimiva in konstruktivna, kljub bojazni, zaznavnemu nasprotovanju in celo grožnjam (). Je že tako, da se pod slovenističnim obnebjem veliko raje delimo na tabore in jezne skupinice, kot pa da bi skušali v konstruktivni razpravi poiskati pot naprej; v tem primeru **do (še) boljše mature**.

Tematika okrogle mize, zamišljena kot nadaljevanje okrogle mize o književnosti na maturi na kongresu v Murski Soboti, je bila:

- smisel maturitetnega eseja ter natančnega programiranja tematskega sklopa,
- možnosti objektivnega ocenjevanja esejev (oporne točke, kriteriji in potek ocenjevanja),
- esej in subjektivnost dijakovega odziva na literarni problem (*Kaj pričakujemo od maturantov?*),
- možnosti različnih esejev ter vloga poustvarjalnosti na maturi,
- način uvajanja novosti, preizkušanje v praksi.

Okrogla miza o maturi je pokazala, da je mogoče tudi o zelo razburljivih, vročih temah govoriti strpno in trezno. Ne glede na zelo drugačno stališče voditelja okrogle mize (I. Saksida) ter referenta in referentk, ki so pripravili uvodna razmišljanja (M. Juvan, S. Čokl, M. Mercina, J. Čebtron), je bil odgovor B. Krakar-Vogel strokovno poglobljen in brez pretirane čustvene vznesenosti ali vnaprejšnje užaljenosti. Velika škoda je, da je okroglo mizo ignorirala maturitetna komisija, in sicer z majavim izgovorom o neprimernosti časa — navsezadnje je dogodek potekal pod okriljem našega stanovskega društva. In kje drugje, če ne »v stroki«, lahko razčistimo čisto strokovna vprašanja? Po hodnikih javnih institucij in strokovnih »vročih telefonih« prav gotovo ne.

1 Sam sem uvodoma predstavil izhodišča za načrtovanje sprememb esejskega dela mature iz književnosti. Med načeli načrtovanja sprememb se zdita bistveni dialoškost in postopnost sprememb, ki se povezujeta tudi z izhodišči za oblikovanje esejskih naslovov.

1.1 Dialoškost

V stroki. Nenehno naj bi v strokovni in širši javnosti — vsako »dejanje« je v šolstvu tudi družbeno, ne le strokovno dejanje — potekali pogovori o obstoječih in novih strokovnih rešitvah; pri tem bi se morali vsi izogibati apriornim strahovom in emotivnim (samo)oznakam kot »dežurni krivci«, »rušitelji« ipd.

Pri pouku. Sodoben pouk se utemljuje tudi na dialoškosti (pouka) književnosti — v interpretaciji je »virus polisemije« ob Prešernovi poeziji na srečanju v Murski Soboti prikazal B. Paternu. Če se književna didaktika izpeljuje iz literarne vede kot njene temeljne strokovne podlage, potem premiki interpretativnega vzorca v vedi ne morejo biti brez posledice za didaktično izpeljavo.

In njene meje. Dialoškost zastavlja tudi vprašanje o »mejah svobode« dijakove interpretacije — kje je prava pot med »poznanstvenjem« pouka književnosti in navadnim čvekanjem.

1.2 Postopnost sprememb

Načelo postopnosti je poleg preverjanja brez dvoma eno od osrednjih načel; pri tem pa se postopnost lahko spremeni tudi v »nepremakljivost«. Tovrstni zdrs je bil zaznaven tudi pri pogledih na maturo in njene spremembe:

- »mature ni mogoče spreminjati čez noč« — ali je zato sploh ni potrebno spreminjati;
- »upoštevati je treba poglede, ki so bili veljavni do sedaj« — ali so sedanji modeli večni in nedotakljivi;
- »poleg alternativnih pogledov je treba izdelati tudi podrobnosti: sistem ocenjevanja, izpitne pole« — gre za »argument sistema in inercije«, namesto katerega bi bilo smiselno omogočiti (institucionalno) spremljavo alternativnega sistema, tj. raziskavo uvajanja, recepcije in vrednotenja novih oblik preverjanja.

1.3-Izhodišča za oblikovanje esejskih naslovov

Ali obstaja možnost »odprte mature«? S pojmom »odprta matura« označujem sistem, v katerem bi dijak **izbral med različnimi tipi esejev**. Poleg razlagalnega in razpravjalnega eseja bi mu ponudili vsaj še polustvarjalnega (utemeljeno pisanje nadaljevanja dela ipd.).

Razlagalni esej bi moral nastati **ob neznanem besedilu**: to bi bistveno zmanjšalo možnosti podatkovno preobremenjenega pouka književnosti, tj. učenja »kataloga podatkov in tujih interpretacij«. Interpretativni esej v osnovni šoli že poteka ob neznanem besedilu: tako različica C preizkusa znanja izhaja iz pesmi *Le kaj naj storim* A. Kokota, ki je ni v berilih oz. v katalogu znanj. Vprašanja ob besedilu (pretvoriti bi jih bilo mogoče tudi v oporne točke za esej) se navezujejo na razumevanje teme besedila, prepoznavanje in razumevanje kontaktne smeri, zgradbe, nenavadnih besed, utemeljevanje sporočilnosti (ideje) iz bistvenih verzov v pesmi, povezovanje pesmi s kontekstom. Pet nalog je povezanih s »čistim« literarnovednim instrumentarijem: določanjem slogovnih prvin, oblike pesmi, vrste, avtorja in besedila. Ustreznost preizkusa znanja (zakaj ne (tudi maturitetnega) razlagalnega eseja?) ob neznanem besedilu podpirajo tudi učitelji: »Večina učiteljev (...) — 77,78 % meni, da je tak izbor ustrezen, njihove utemeljitve pa so, da mora učenec znati uporabiti znanje tudi pri neznanem besedilu, ker gre sicer lahko bolj za reproduciranje nečesa že z znanega (...).¹ Očitno je torej, da so bosa modrovanja o tem, kako so učitelji proti preizkusu književnih sposobnosti ob neznanem besedilu; če to dejstvo povežemo še z dobrimi rezultati na letošnjem zaključnem preverjanju znanja (ob neznanem besedilu), potem res ni razloga, da ne bi sistema utrdili in še dodelati. **Paradoksalno pa je, da preverjamo sposobnosti v osnovni šoli ob neznanem besedilu (bistvo preverjanja torej ni tehtanje nakopičenih podatkov oz. učenje pravih interpretacij), medtem ko se na srednjih šolah še vedno držimo predpisanega sklopa, ob katerem se je treba predvsem čimbolj vestno naučiti »miselnega vzorca« za razumevanje dela in t. i. »temeljnih« pojmov literarne vede.** Če kdo, potem prav srednješolci, še bolj pa gimnazijci, uživajo v lastni kritični, ustvarjalni obravnavi književnosti. Zakaj jim ne damo te možnosti tudi na maturi? Pri tem bi veljalo upoštevati priporočila in pripombe, ki jih je v svojem razmišljanju o maturi oblikovala B. Marentič Požarnik.² Nanašajo se na različne ravni kakovosti znanja in na to, kako ga dijaki pojmujejo (»znanje (je) zbirka podatkov, ne pa nekaj, kar samostojno gradijo, kar se jih »dotakne«, ima smisel in jih tudi zanima«), vprašljivost apriorne »pravičnosti« oz. etike ocenjevanja, ki je utemeljena zgolj na merjenju dosežkov pri nalogah oz. na prividu absolutne objektivnosti (»sestavljavci preizkusov so tudi etično odgovorni, če s svojimi postopki nižajo raven pouka in učenja«), posebej pa se dotakne tudi ocenjevanja književnosti na maturi: »Tako bi tudi pri ocenjevanju esejev iz slovenske književnosti lahko dali

¹ D. Rosc Leskovec (1999). Iz spremljave poskusnega preverjanja znanja osmošolcev. Slovenščina v šoli, 3.

² B. Marentič Požarnik (1999). Dobra popotnica za prihodnje stoletje? Šolski razgledi, 22. 5. 1999, št. 5.

med merili več prostora samostojnemu oblikovanju idej dijakov (...) in v to smer »prevzgojili« ocenjevalce.«

Razpravljalni esej naj bi nastal na podlagi vprašanj problemskega tipa in naj ne bi bil več »kontrolka«, ki se jo uspešno reši le, če se pridno stopa po korakih iz navodil. Od prepoznavanja vsebine znanih literarnih del (npr. dramskih situacij) bi razpravljalni esej lahko prešel k tematiki povezanosti/ločenosti književnosti in stvarnosti, medijev, raznolikosti zvrsti in vrst, ideološkosti, ravnih besedila ipd. Tak esej se naj ne bi nanašal na konkretno besedilo, ampak obči problem. **Za začetek bi bila smiselna vsaj opustitev opornih točk, ki eseju korenito zmanjšujejo ustvarjalno osebnostno razsežnost.**

Posebno pozornost bilo smiselno nameniti pripravi modelov in kriterijev ter usposabljanja ocenjevalcev za preverjanje znanja z **ustvarjalnim oz. polustvarjalnim esejem**. Ob tem ne mislimo na kak »domišljjski spis«, ampak predvsem na ustvarjalno dopolnjevanje ali preoblikovanje besedila, ki pa je zasidrano v ključnem problemu, tematiki, ideji ali kaki drugi določujoči lastnosti izhodiščnega besedila. Dijak, ki se odloči za ta tip eseja, bi moral svoj izbor, pa tudi sestavo in smisel eseja, uvodoma utemeljiti. Res je, da ta oblika še ni preverjena, zato z njenim uvajanjem ne kaže hiteti. Res pa je tudi, da bi bilo smiselno začeti s pripravami na »odprto maturo«, ki bi zajela tudi ustvarjalni esej. Morebiti bo raznolikost, ki bi jo tak pristop prinesel, bolj v skladu z veliko nezanko prihodnjih generacij, saj »si že bližnjo prihodnost lahko predstavljamo le, če si poskušamo zamisliti nemogoče, ker razmislek o sedanjih možnostih nikakor ne daje zadostnega izhodišča za tvorjenje predstav o prihodnosti«. ³

2 V uvodni predstavitvi so sodelovali tudi M. Juvan z zanimiv »esejem o eseju«, ki je problematiko šolskega eseja med drugim soočil s teorijo nedoločnostnih mest v besedilu. S. Čokl in M. Mercina objavljata svoj prispevek v tej številki, J. Čebren pa je kot sklepna referentka omenila naslednje dileme:

- dijak naj se pri eseju do prebranega oz. problematike opredeljuje, kar naj bo postavljeno tudi v okvir ocenjevalnih kriterijev,
- smiselno bi bilo, če bi ocenjevalci kriterije večkrat skupaj pretehtali,
- najti bi bilo potrebno mehanizem/institucijo, ki bi priskrbel(a) verodostojne podatke o pisanju in vrednotenju eseja v tujih izobraževalnih sistemih.

3 Vprašanje je, kaj od tega, kar je bilo povedanega na okrogli mizi, bodo »načrtovalci maturitetne prihodnosti« vzeli v premislek ali celo upoštevali. A bilo je povedano, in to je veliko.

Hvala vsem, ki ste sodelovali v razpravi.

Igor Saksida

Pedagoška fakulteta v Ljubljani

³ M. Grosman (1998). Novi poudarki in sestavine v predlogih učnih načrtov za angleščino. Vestnik (Društvo za tuje jezike in književnosti Slovenije), 32, 1-2.

Nekaj misli o možnostih objektivnega ocenjevanja esejev

Problem v zvezi z ocenjevanjem me zanima zato, ker način predpisovanja in nato ocenjevanja maturitetnega eseja pogojuje učiteljevo štiriletno delo. Menim namreč, da je didaktična podlaga za pouk slovenščine dobro postavljena, da pa bi bilo mogoče v izvedbi maturitetnega izpita še kaj izboljšati.

Predvsem menim, da bi bili lahko maturitetni eseji gimnazijcev boljši.

Opazujem in sooblikujem namreč razvoj dijakovih pisnih sposobnosti, pri čemer se mi zdi, da učenci dobro razmišljajo, da znajo ubesediti izbrano snov, ko pa popravljam njihove predmaturitetne eseje, ti ne odražajo njihovih dejanskih sposobnosti komunikacije z umetnostnim besedilom. V anketi na primer, ki je bila leta 1997 objavljena v reviji *Slovenščina v šoli*, Anica Grilj poroča, da od 500 anketiranih 65 % dijakov meni, da maturitetni esej ni bil težak, dodajajo pa, da premalo upošteva njihovo lastno razmišljanje. Vzrok za to vidim v načinu ocenjevanja pisne naloge esejskega tipa (ali maturitetnega eseja).

V prispevku bi rada predstavila svoj pogled na vzroke in na možne izboljšave obstoječega stanja.

Maturitetni esej spremljajo navodila, ki jih kandidat mora upoštevati, saj so v nadaljnjem postopku opora za točkovanje esejev in s tem za 50 % delež končne ocene.

Kandidat je torej pri pisanju svoboden le v zaporedju realizacije navodil. Če izpušča priporočene postavke, izgublja tudi dragocene točke. O tem piše npr. glavni ocenjevalec, ki neki predmaturitetni esej za leto 1998 komentira takole: *(G)re za nadpovprečen esej, v katerem se pokaže sposobnost branja in interpretacije na višji ravni, pri tem pa kandidat po nepotrebnem izgublja točke zaradi površnosti pri zahtevah na nižji ravni.*¹

Toda problem je tudi v tem, da dijaki ne morejo razviti svojega ubeseditvenega postopka, kakor smo jih učili npr. pri jezikovnem pouku, pač pa morajo predpisani načrt pisanja vzeti za svojega, kar je (po omenjeni izkušnji in) po komentarju dijakov zelo težko ter predstavlja pravzaprav oviro pri tvorjenju besedila.

Na problem navodil opozarja že Boža Krakar-Vogel ob uvajanju eksterne mature, ko v *Jeziku in slovstvu* za leto 1994/95 piše, da

- dijaki in profesorji še ne poznajo dovolj dobro ciljev in postopkov tvorjenja maturitetnih esejev,
- da gre za prehodno obdobje,
- da bodo navodila usmerjala h glavnim vsebinskim problemom (poleg teme so dani torej tudi njeni deli) in
- da bodo sugerirala raven obravnave (da ne bi bila v besedilu le obnova in opisovanje doživetij ali posameznih sestavin literarnih del, temveč tudi razlaganje in utemeljevanje),

¹ Tu bi dodala še lastno izkušnjo iz leta 1997, ko sem skupaj z učenci pisala interni poskusni maturitetni esej. Ob naslovu so bila seveda zapisana navodila, ki pa jih nisem v celoti zajela v svoje pisanje in zato dobila približno 85 % točk. Moj takojšen ukrep je vodil k sugestiji učencem, naj ne bodo toliko pozorni na esejsko strukturo, pač pa na čim večjo realizacijo navodil. Pri naslednjem poskusu so bile ocene opazno višje, eseji pa so postali podobni kontrolnim nalogam.

– da kandidat tako ve, na kaj mora biti pri pisanju posebej pozoren.

V nadaljevanju pa še,

– da se ustvarjalnost kandidatov kaže v izvirni in prožni izrabi navodil.

Menim, da je po nekaj letih stanje že bistveno boljše. Po lanskoletni anketi učiteljev, ki so se zbrali na slavističnem zborovanju v Kranju (res da vseh članov slavističnega društva), 77 % anketiranih odgovarja, da se udeležujejo seminarjev permanentnega izobraževanja (česar pred prenovo v obliki delavnic za učitelje nismo poznali), 83 % se udeležuje strokovnih srečanj, 95 % bere strokovne revije ...

Iz vsakdanje šolske prakse lahko preprosto rečem, da v veliki meri že znamo učence učiti po novem. To pomeni,

- da nam je znan temeljni cilj pouka, ki predstavlja vzgojo kultiviranega bralca,
- da poznamo temeljno metodo, ki se ji pravi šolska interpretacija umetnostnega besedila in ki je v perspektivi naravnana k zahtevnejšemu problemskemu pouku,
- da pristopamo k vsebinam po literarnoreceptijskem načelu, ki ga obvezno spremljata literarnoteoretsko in literarnozgodovinsko načelo in
- da se zavedamo načela, ki ga je Boris Paternu leta 1983 izrazil v danes že legendarnem članku z naslovom *Kaj hočemo s poukom književnosti*, namreč da želimo razviti dijakovo osebno kulturo branja do čim večje zmožnosti in zahtevnosti.

Tudi definicija maturitetnega eseja in namen pisanja take naloge sta jasna in skladna z vsem naštetim. Nekoliko poenostavljena definicija pravi, da je esej maturantovo samostojno besedilo o književnosti. Naprej pa še: »*samostojno: (ker) nastaja kot sad posameznikovih duševnih procesov, ki zahtevajo največjo stopnjo lastne udeležbe. Gre za t. i. procese sinteze in vrednotenja, ko kandidat iz znanih prvin tvori novo celoto, v kateri po svoje rešuje dani problem.*« Namen takega eseja pa je, da v njem kandidat pokaže zmožnost bodisi *literarnega branja* bodisi *zmožnost literarnega raziskovanja*. (Vemo, da gre za izbiro med interpretativnim esejem in razpravljalnim esejem.) Če gre torej za *literarno branje*, ki dijaku (glede na didaktična izhodišča) daje pravico do lastnega doživljanja, razumevanja in vrednotenja prebrane knjige, potem so mu navodila odveč. Če pa gre za *literarno raziskovanje*, potem pač ne more raziskovati nečesa, kar je v navodilih že pred njim.

Na tem mestu bi se lahko vprašali, ali so cilji postavljeni previsoko. Menim, da ne, saj imamo cilje zato, da se orientiramo na poti k njim!

Predlagam torej, da pri maturitetnih esejih opustimo uporabo navodil, s tem sprostimo ustvarjalne energije maturantov, ocenjevalcem pa poskušamo ponuditi tak sistem ocenjevanja, ki ne bo temeljil le na ugotavljanju prisotnosti oz. odsotnosti predpisanih sestavin, pač pa na kakovosti napisanega.

Odrpito je torej vprašanje, kakšen sistem bi to lahko bil.

Sedaj nam ni potrebno pogledati najprej k tujcem, pač pa v *Jezik in slovstvo* iz leta 1959/60.

Tu najdemo temeljit članek Martina Silvestra z naslovom *Slovenske naloge v srednji šoli*, v katerem se na 17 straneh loteva popravljanja, ocenjevanja, tematike, naslavljanja, oblike in zgradbe, poimenovanja takih nalog itn.

V zvezi z ocenjevanjem nalog uporablja kriterije in njihove odstotne deleže takole:

1. vsebina — 40 %,
2. jezik in pravopis — 30 %,
3. stil in kompozicija — 20 %,
4. zunanja oblika — 10 %.

Pri tem zelo natančno razdela, kaj je dobra vsebina (npr. glede na pravilnost podatkov, dosledno in logično izpeljane sklepe, povezavo z naslovom, uporabljene citate ...), kaj je dober slog (npr. v zvezi z besedno čistostjo, natančnostjo, skladijsko urejenostjo, metaforiko) in tako naprej.

Leta 1977/78 v isti reviji Marija Gabrijelčič objavi povzetek svoje diplomske naloge z naslovom *Vpliv učiteljevega pričakovanja in nekaterih drugih subjektivnih dejavnikov na ocenjevanje spisne naloge*. V članku zapiše, da so anketirani učitelji, ki so morali oceniti neki spis, enotni v tem, da je potrebno ocenjevati vsebino, zgradbo, jezik, slog, da pa imajo **zelo različen pogled na pomen in kakovost teh kriterijev**. (Eni so na primer dajali prednost vsebini, drugi jeziku, tretji zgradbi. Kakovost vsebine pri spisu, ki so mu dodelili oceno 3, pa so eni opisali kot dobro, drugi pa kot slabo.) **Ocenjevanje kakovosti posameznih postavk pa je po avtoričinem mnenju bistvo ocenjevanja**. Natančnejši pogled v njeno diplomsko nalogo razkriva **možnosti oblikovanja opisnih stopenj za kakovost postavljenih kriterijev**. Kakovost vsebine so anketirani učitelji opisovali zelo različno, vendar se pa iz njihovih odgovorov da razbrati stopnjevanje zahtevnosti pričakovanega znanja.

Ocena	Opis kakovosti vsebine
nezadostno	vsebina ni smiselna
zadostno	vsebina je šibka, spis je vsebinsko prazen
dobro	vsebina ustreza naslovu; je primerna — ni pa izvorna; je premalo poglobljena; je vsebinsko doživeta
prav dobro	vsebina je zelo dobra; je zaokrožena celota
odlično	—

Na podlagi obeh prispevkov v Jeziku in slovstvu lahko sklepamo, da bi bilo mogoče oblikovati ocenjevanje na podlagi kriterijev, kriterije pa še natančneje razčleniti na opisne stopnje izkazane kakovosti znanja.

Kako se take opisne stopnje oblikuje, nam lahko ilustrira zelo preprost model, ki sem si ga izposodila v tuji literaturi (pri Giselle Martin-Kniep, specialistki za ocenjevanje²).

Če bi npr. želeli oceniti osebne navade nekega človeka, bi najprej oblikovali nekaj kriterijev, med njimi na primer ČISTOČO; ta kriterij bi nato natančneje razdelali in opisali takole:

	1	2	3	4	5	6
Človek glede na čistočo dobi točko, če	je videl vodo	pozna vodo in milo	vodo uporabi enkrat na teden	vodo in milo uporabi enkrat na teden	uporablja milo in vodo ter ve, kaj je deodorant	vsak dan uporablja vodo, milo in deodorant

S tem primerom vidimo, kako je mogoče oblikovati opisne stopnje za čedalje večjo zahtevnost znotraj istega kriterija. Če torej kriterij »čistoče« zamenjamo s kriterijem »vsebine«, milo in vodo pa z dijakovim znanjem, razumevanjem, citiranjem, tehtnostjo itn., se verjetno **laže približamo objektivni oceni dijakovih dosežkov**.

Poglejmo npr. v program mednarodne mature (ki smo ga pri nas vpeljali leta 1990), kako tak sistem deluje.

Za razpravljalni oz. za interpretativni esej so postavljeni nekoliko različni kriteriji.

² Giselle O. Martin-Kniep (1998). Assessment and Rubric Development. Middle Years Program and International Baccalaureate. Parede, Portugal. (Gradivo za učiteljsko delavnico.)

Pri razpravljalnem eseju se ocenjuje:

1. razumevanje snovi,
2. kakovost idej,
3. predstavitev,
4. pravilna uporaba jezika.

Vsak izmed 4 kriterijev je razdeljen na 5 stopenj, ki opisujejo višino kandidatovega dosežka. Pri kriteriju **razumevanje snovi** se npr. pojavljajo naslednje ključne besede za opisovanje teh stopenj:

- seznanjenost s snovjo,
- razumevanje teme,
- zavedanje problema v naslovnem vprašanju,
- navajanje iz prebranih del,
- zavedanje avtorjevih stilističnih sredstev in postopkov.

Ko ocenjevalec prebere izpitni esej, oceni vsak kriterij posebej in sešteje točke. Ker so kriteriji 4, pri vsakem pa je mogoče dobiti največ 5 točk, je najvišje skupno število doseženih točk 20. Končna moderacija, ki jo opravi izpitni center, šele določi meje med npr. dobro in prav dobro oceno (verjetno glede na skupni izid mature po vseh državah).

Pomembno je to, da se ocenjevalci držijo kriterijev in ne prilagajajo ocenjevanja najboljši oz. najslabši nalogi. Ze Marija Gabrijelčič v omenjenem članku opozarja na nevarnost, da povprečen učenec dobi v dobrem razredu nižjo oceno, v slabem razredu pa višjo. **Držati se je treba torej absolutne vrednosti kriterija**, če pa je splošen izid mature slab, to »korigira« izpitni center.

Kaže, da ta ocenjevalni sistem ne predstavlja posebnih težav, čeprav ga uporabljajo na več kot 500 šolah po svetu najrazličnejši profesorji za zelo različne dijake ob raznovrstnih temah in naslovih maturitetnih esejev.

Poglejmo sedaj v izpitni katalog za leto 1999, po katerem bomo ocenjevali eseje na maturi.

Za obe vrsti esejev so uporabljeni isti kriteriji.

1. Za vsebino je mogoče dobiti 60 % točk.
2. Jezik (40 %) je razdeljen še na zgradbo — 12 %,
 3. slog — 12 % in
 4. jezikovno pravilnost — 16 %.

Pri kriteriju **vsebina** se npr. ocenjuje

- povezanost s temo,
- poznavanje snovi,
- problemska obravnava snovi z analizo in sintezo,
- utemeljevanje trditev,
- zanimivost in izvirnost ubeseditve doživetja in vrednotenja.

Ker ne uporabljamo stopenj za opis kakovosti določenega kriterija, si pomagamo z navodili, ki imajo naslednje ključne besede:

poimenuj obdobje,
na kratko opiši, izberi po enega predstavnika,
primerjaj odnos (med npr. dvema prvinama),
utemelji svoje mnenje,
razloži sporočilo in lastno vrednotenje itn.

Videti je, da kriteriji izhajajo iz naše šolske tradicije, kar bi kazalo razvijati naprej; na podlagi taksonomskih stopenj pričakovanega znanja, ki so podlaga sedanjim navodilom, pa bi se morda

dalo oblikovati opisne stopnje. Pri tem bi bilo potrebno **upoštevati didaktična izhodišča** in s tem zaokrožiti 4-letni izobraževalni proces.

Pri tem delu bi si lahko pomagali z domačimi in tujimi izkušnjami. France Žagar v reviji Slovenščina v šoli za leto 1997 postavi poleg znanih štirih (vsebina, zgradba, jezik, slog) tudi kriterij »besedilne vrste«, »vsebino« pa opiše z zelo uporabnimi ključnimi besedami: izvirnost, pronicljivost, poglobljenost, razgledanost. Igor Saksida v obsežnem gradivu za okroglo mizo v Murski Soboti določi najprej sporočanje okolice, v katerih poteka maturitetni esej, na podlagi teh oblikuje 4 kriterije (razumevanje; uporaba književnega znanja; zgradba spisa in jezikovna pravilnost; odziv, prepričljivost in vrednotenje besedila), te pa nato natančno razčleni na opisne stopnje, ki jih odlikuje jasnost in preglednost, kar je glede na veliko število ocenjevalcev zelo pomembno.

O tujih izkušnjah je bilo že nekaj povedano, France Žagar pa jih natančneje predstavlja v že omenjenem prispevku.

Prede bi se lotili konkretnjšega dela, bi bilo **potrebno podrobneje pregledati več ocenjevalnih sistemov v tistih nam zanimivih državah**, ki poznajo zunanje ocenjevanje ob koncu srednje šole.

V prispevku se nisem dotaknila nekaterih problemov, neposredno povezanih z ocenjevanjem. Morda se bo v nadaljevanju ponudila priložnost, da bomo spregovorili še o

- esejskih naslovih, ki morajo biti problemsko zasnovani,
- o jasnem poimenovanju maturitetnih nalog, ki jim sedaj pravimo eseji,
- o delitvi izpita na osnovno in višjo raven ter še o čem.

S prispevkom sem želela opogumiti k razmišljanju, da je mogoče doslej opravljeno delo nadaljevati tako, da bodo rezultati še boljši — v zadovoljstvo učencev, učiteljev, strokovnjakov in širše javnosti.

Sonja Čokl

Gimnazija Bežigrad v Ljubljani

Kako daleč od cilja

Eno od vprašanj, ki si ga postavljam od začetka mature, je, ali je doseženo najboljše ali vsaj ugodno razmerje med količino vložnega dela in njegovimi dosežki.¹ Razmerje se od začetka do danes ni spreminjalo in izboljševalo, ker se model mature, vsaj kar zadeva esej, ni izpopolnjeval. Za izboljšanje tega razmerja predlagam:

- razmislek o samem načinu ocenjevanja in izpopolnjevanje sistema;
- večje upoštevanje praktikov pri ocenjevanju poteka mature in njenih dosežkov;
- preverjanje rezultatov mature z upoštevanjem različnih kazalcev uspeha.

Od začetka leta 1994 se koncept eseja in ocenjevanje nista izpopolnjevala. Od zamisli do prve prve izvedbe mature 1994 je minilo premalo časa.² O tem smo razpravljali že na zborovanju v Krškem 1994. Člani predmetne komisije so istočasno študirali, pripravljali maturo, usposabljali učitelje in ocenjevalce, zato je bilo razumljivo, da vzpostavljeni sistem ni bil popoln. Gotovo ga ni bilo mogoče na začetku popravljati, vendar bi bilo kasneje nujno potrebno izboljševanje in izpopolnjevanje. Za to pa je potrebno dvoje: razmislek o njegovi vrednosti in priznanje pomanjkljivosti. Pri tem želimo praktiki sodelovati bolj kot doslej.

Kakšno je bilo dosedanje sodelovanje praktikov? Smo učitelji, ocenjevalci, nimamo pa nobene možnosti, da bi vplivali na koncept šolskega eseja, ocenjevanje in njegovo izvedbo. Edino tovrstno sodelovanje praktikov je moderacija pred ocenjevanjem nalog. Prepričana sem, da bi večje upoštevanje mnenja praktikov ne samo izboljšalo odnose med komisijo in učitelji, temveč tudi olajšalo njeno delo in izboljšalo dosežke. Slednje bi bilo potrebno stalno spremljati in vrednotiti. Vprašalniki, ki jih dobimo po maturi, iščejo omejene odgovore, ki so predmet zanimanja komisije, ne pokažejo pa osnovne pomanjkljivosti, na katero praktiki ves čas opozarjamo, t. j. posledic zaprtosti eseja. Potrebno bi bilo poiskati tudi drugačne možnosti za ugotavljanja pomanjkljivosti.

Zakaj bi bilo potrebno bolj upoštevati kritične pripombe praktikov? Nič ne dvomim o tem, da je učitelj praktik tudi strokovnjak, v primerjavi s strokovnjakom teoretikom in raziskovalcem ali strokovnjakom uradnikom, odgovornim za izvedbo mature, pa edini živo in sproti spremlja njeno pripravo in izvedbo. Neposredno in najhitreje pozna njene delne rezultate. Še več. Ve, kako ocenjevanje na maturi povratno vpliva na pouk. Njegov jezik izkušnje se seveda razlikuje od teoretikovega in raziskovalčevega, tako kot učitelj in učenec dajeta različne izjave o isti maturi. Izjave različnih udeležencev mature je potrebno prevajati v isti jezik, kar pa ni mogoče brez pripravljenost vseh, da si med seboj prisluhnemo.

Kako matura vpliva na pouk? Vpliv je tako pozitiven kot negativen. Kateri so dosežki, odlike in pomanjkljivosti?

Positivno se je spremenil način dela. Zgodil se je premik od literarne zgodovine in teorije v recepcijo literarnih del; znanje literarne zgodovine in teorije je sredstvo za vzpostavlanje razmerja z literarnim delom, ne pa njegov cilj. Premik težišča pouka v nekaj letih pomeni dosežek vseh, ki smo pri maturi sodelovali. Učenci večkrat preberejo ta dela — jih razumejo, doživljajo, ocenjujejo

¹ Od 1994 do 1997 sem bila zunanja ocenjevalka; od 1994/95 vsa leta poučujem v maturitetnih razredih; 1996/97 sem bila članica predmetne maturitetne komisije.

² Glej Zbornike Slavističnega društva Slovenije 5, 6 in 7.

in presoja ter utemeljuje svoje mnenje. Izboljšal se je odnos do knjige. Knjige si velikokrat tudi kupijo; zaradi državnega subvencioniranja jim namreč ni več treba kupovati učbenikov. Založbe skrbijo za njihovo izdajo, kar zanje pomeni dobro možnost zasluzka, vendar tudi upoštevanje potreb šole. Gledališča ne podcenjujejo maturantov. Zadnji dve leti je v maturitnem sklopu dramatika in uprizoritve pripravljajo osrednja slovenska gledališča. Skratka, v javnosti je veliko pozitivnih odzivov na matura.

Ali je premik v recepcijo že zadovoljiv dosežek? Ali koncept zaprtega šolskega eseja in sedanje ocenjevanje spodbujata in omogočata tako recepcijo, kot je za literarno delo značilna? Z branjem se aktualizira odnos med bralcem in besedilom. Zaprti tip eseja zavira, namesto da bi spodbujal individualne značilnosti tega razmerja. Kje so vzroki? Zahteva po maksimalni objektivnosti ocenjevalcev, na drugi strani pa preveliko število del, preveliko število vnaprej določenih vsebinskih podrobnosti, ki naj jih maturant v literarnem delu spozna kot relevantne (in ne druge). Menim, da s takim pojmovanjem šolskega eseja in ocenjevanjem ter pripravo dijakov, da bodo pri takem ocenjevanju dosegli čim boljši rezultat, zmanjšujemo ali celo izničimo pozitivne učinke tega premika v obravnavanju literature.

Nobenega dvoma pa ni, da je mogoče z zaprtim tipom eseja učinkovito disciplinirati dijake in učitelje. Discipliniranje je dosežek, če spremlja delo kot njegova naravna sestavina, nedvomno pa pomeni razvrednotenje književnosti in stroke o njej, če postane cilj. Tudi šolski esej, kakor se je uveljavil na maturi, ni pedagoški, metodični ali ocenjevalni dosežek, je sredstvo za ocenjevanje na maturi, ki naj bi bilo objektivno. Vprašajmo se, kolikšna je objektivna vrednost te ocene, če ne zajame tistega, kar je za umetniška besedila najpomembnejše — vzpostavljanje osebnega razmerja pri njegovem sprejemu. Nekatere sestavine sedanjega analitičnega ocenjevanja, t. j. različno točkovanje poimenovanja posameznih sestavin literarnega dela, primerjanja in utemeljevanja ne pomeni veliko, če so vnaprej določene vsebinske sestavine in celo njihovo število. Spodbujanje osebnega odnosa do različnih (ne vnaprej določenih) sestavin literarnega dela in iskanje načinov za njihovo ovrednotenje mora postati ena temeljnih nalog pri izboljševanju sedanjega načina ocenjevanja. Različna zunanja ocenjevanja, ki smo jih uporabljali, preden smo se naučili sedanjega, npr. na tekmovanju za Cankarjevo priznanje, so lahko izhodišče za večje zaupanje v sposobnosti učiteljev za tako delo.

Škoda bi bila, če ne bi poleg discipliniranja in drugih že omenjenih dosežkov mature izkoristili še drugih njenih možnosti.

Nobenega dvoma namreč ni, da ima matura (pre)veliko moč. Maturitetni esej je spremenil naslove in vsebino šolskih nalog. Podobne mu postajajo naloge na tekmovanjih za Cankarjevo priznanje. Osnovnošolci uporabljajo termin esej namesto naloga, še preden kaj vedo o esejih. Vse to po eni stani vodi v uniformiranje pisnih izdelkov, po drugi pa se je zmanjšalo število raziskovalnih nalog. Učenci 4. letnikov skoraj ne sodelujejo več na tekmovanju za Cankarjevo priznanje. Vse to škoduje kakovostnemu delu pri našem predmetu. Raziskovalne naloge omogočajo spoznavanje znanstvenega dela, metodologijo, skratka, poglobljeno spoznavanje vede in s tem motivacijo zanjo. Cankarjevo tekmovanje pomeni uporabo, razširitev in poglobljanje znanja in merjenja z drugimi dijaki. Njihovo pojasnilo o preobremenjenosti zaradi mature me le delno prepriča, res pa je, da znanja, ki si ga pri takem delu pridobijo, ni mogoče prenašati v maturitetne okoliščine.

Delo je pri slovenskem jeziku veliko manj individualno tudi zaradi velikega števila dijakov. Vsi delajo izpit na višji ravni. Dve ravni sta tudi pri matematiki in tujih jezikih. Podatki iz naše šole kažejo, da pri enakem številu ur kot npr. za matematiko in angleščino slovenščino pripravlja za višjo raven 4,5- in 5-krat več dijakov. Razmerje je še bolj presenetljivo in za slovenščino neugodno v primerjavi z italijanskim in nemškim jezikom. Še večji so problemi na šolah s kombiniranimi oddelki.

Vzrok za večjo obremenjenost in manjšo individualizacijo je tudi število del, ki jih mora dijak prebrati in se vsako leto menjajo. Delaven, sposoben, discipliniran, samostojen in nadarjen dijak bo na maturi dobil 8 točk samo, če se bo posvetil predvsem tem štirim delom. Večkrat jih bo moral

prebrati, kar pomeni, da tačas ne bo bral drugih. Pojasnilo, da je zato toliko del v primerjavi z angleščino, kjer se dve deli menjata vsaki dve leti, ker gre vendar za dela, napisana v maternem jeziku, ne vzdrži primerjanja z mednarodno matura, kjer sta deli samo dve. Mar je namen mature v discipliniranju povprečnih in slabih dijakov, da s količino nadomestijo kakovost? Je v Sloveniji skoraj deset tisoč takih?

Ali pri slovenskem jeziku ne učimo jezika? In to na dosti višji ravni! Zmanjšanje števila del na raven mednarodne mature in njihovo menjavanje na dve leti bi omogočilo ne samo temeljitejše priprave na matura, temveč tudi ugotavljanje pomanjkljivosti, njihovo odpravljanje, izboljševanje ocenjevanja in s tem povratno tudi pouka.

Predmetna komisija za slovenski jezik je doslej opravila izjemno obsežno delo. Učitelji praktiki smo se na seminarjih pripravljali za določen skupni izobraževalni standard; potrebni smo bili kot zunanji ocenjevalci. Upam, da bomo v prihodnje lahko bolj vplivali na izboljševanje sedanje mature iz slovenskega jezika.

Marija Mercina
Srednješolski center v Novi Gorici

6. Predvideni vplivi rezultatov projekta na učni proces

- Poglobljanje in preciziranje učnega procesa.
- Učnejša uporaba učnih virov in učnih gradiv.
- Povečanje motivacije učencev in učnic.
- Povečanje samostojnosti in odgovornosti učencev in učnic.
- Povečanje sodelovanja učencev in učnic pri učenju.
- Povečanje razumevanja in sprejemanja pomena učenja.
- Povečanje sposobnosti reševanja problemov.
- Povečanje sposobnosti kritičnega mišljenja.
- Povečanje sposobnosti sodelovanja v skupini.
- Povečanje sposobnosti samorefleksije.
- Povečanje sposobnosti samostojnega učenja.
- Povečanje sposobnosti reševanja problemov.
- Povečanje sposobnosti kritičnega mišljenja.
- Povečanje sposobnosti sodelovanja v skupini.
- Povečanje sposobnosti samorefleksije.
- Povečanje sposobnosti samostojnega učenja.

Računalniške predstavitve pri pouku slovenskega jezika in književnosti

1. Računalnik v vsaki učilnici

Vprašanje, ki je še nekaj časa nazaj burilo duhove med šolskimi strokovnjaki, ali uporabljati računalnik pri pouku ali ne, je z bliskovitim razvojem računalniške tehnologije izgubilo svoj pomen in danes ne predstavlja več realne dileme. Tako kot je pred leti uvrstitev grafoskopa kot standardne opreme v šolskih učilnicah predstavljala kakovostno višji nivo opremljenosti šolskih prostorov z učnimi pripomočki, se danes lahko strinjamo, da naj bi bil že tudi računalnik nepogrešljivi del opreme v vsaki učilnici.

2. Sodobni učni pripomočki

Ob pomanjkanju ustreznih didaktičnih pripomočkov se mi je porodila misel, da bi s pomočjo računalnika lahko vnaprej pripravila prosojnice, ki bi jih uporabila v razredu za računalniško predstavitev določenega učnega sklopa.

3. Sestava projektne skupine

V projektu smo sodelovali inž. elektrotehniko Jože Drenovec, dipl. inž. elektrotehniko Srečko Simovič, prof. slovenskega jezika in književnosti Dragica Debeljak in trije dijaki, Franci Lajovic, Tomaž Roblek in Danilo Ekar.

4. Cilji projekta

4.1 Neposredni cilji

- Posodabljanje in prenova pouka.
- Urejenost, disciplina in preglednost.
- Čim hitreje in čim bolj kakovostno pridobivanje znanja.

4.2 Globalni cilji

- Uporaba računalnika pri pouku v srednji šoli.
- Uvajanje posameznih računalniških aplikacij v pouk v srednji šoli.

4.4.1 Elektronska prosojnica

Značilnosti in prednosti.

- Bogati vidno sporočilo.

- Spodbuja ustvarjalno razmišljanje.
- Vpliva na vizualno prostorsko inteligenco.
- Spodbuja razčlenjevanje in logično razmišljanje.
- Omogoča nekaterim učnim tipom boljše razumevanje ter pomaga pri pomnjenju.
- Spodbuja celostno delovanje možganov.
- Z njo lahko učinkovito prikazujemo razvoj nekega procesa.
- Zagotavlja kontinuiteto. → Disketo imamo lahko doma; ponavljajo tisti, ki manjkajo v šoli.
- Zanesljiv vir informacij — dejstva so preverjena, sledijo učnemu načrtu.

5. Pomen rezultatov projekta za šolsko okolje

- Gre za bistveno preseganje tradicionalnega predavanja.
- S pomočjo računalnika se lahko dopolnjujejo dosednji načini posredovanja znanja.
- Pri pouku predstavlja prijetno osvežitev in s tem bolj motivira dijake.
- V krajšem času lahko predelamo več snovi, saj se računalnik nikoli ne utruji, njegova zbranost je vedno enaka.
- Oblikovanje računalniške slike je preprosto (predpogoj je seveda obvladovanje računalniškega programa) in poceni, saj ne potrebujemo papirja, folij, flomastrov, ovtikov, map ...
- Že oblikovane računalniške slike lahko kopiramo, popravljamo in spreminjamo.
- Računalniški programi ponujajo:
 - pestro izbiro barv in tipov ter velikosti črk;
 - obsežne baze vnaprej pripravljenih sličic, ki jih lahko uporabimo (povečane, pomanjšane, spremenjene) pri izdelavi računalniške slike;
 - možnost vstavljanja in obdelave strokovnih gradiv ter fotografij, ki jih lahko v računalnik vnesemo s posebnimi čitalci (angl. scanner) ali videokamero;
 - možnost povezovanja računalniških slik v računalniško predstavo (angl. slide show), v kateri lahko programiramo trajanje prikazovanja posameznih slike in obliko prehodov med njimi (prelivanje, stapljanje, prekrivanje, izginjanje v različne smeri, pojavljanje iz različnih smeri ...);
 - podobno kot pri prosojnici lahko prikazujemo vsebino (z dodajanjem ali odzemanjem), da la je tu vse lažje in bolj preprosto;
 - nekateri programi omogočajo tudi izdelavo in prikaz gibljivih računalniških slik (računalniško animacijo).

6. Predvideni vplivi rezultatov projekta na učni proces

- Vsebina ravno tako kot na tabli nastaja postopoma.
- Pri tabli se delovna površina blešči, zato je potrebna zatemnitev. Posledica tega je slabša preglednost, kar pa ne velja za elektronsko prosojnico. Elektronska prosojnica se namreč lahko posreduje preko televizije, ki pa že sama oddaja svetlobo.
- Učitelj pri pisanju na tablo zgublja stik z učencem, pri elektronski prosojnici pa je ves čas v stiku z razredom, saj se vsebina na elektronski prosojnici lahko spreminja tudi sama (že vnaprej načrtovano) ali z daljinskim upravljanjem.
- Pogost problem prikazovanja na tabli so nejasne skice in opisi zaradi pomanjkanja časa, medtem ko je elektronska prosojnica pripravljena že vnaprej.
- Če tablo zbrisemo, vsebine ni možno ponovno uporabiti, elektronsko prosojnico pa lahko predvajamo večkrat.

- Po elektronski prosojnici lahko pišemo z elektronskim svinčnikom. Osnovna vsebina se ne spremeni, dodatno napisano pa lahko enostavno zberemo.
- Na tablo vnaprej ni mogoče prikazati več slik, elektronska prosojnica pa jih lahko posreduje kadarkoli.
- Učitelj se pri pisanju s kredo pogosto umaže, pri elektronski prosojnici pa je delo »čisto«.
- Vsebino lahko razložimo tako, da je dijakom ni potrebno prepisovati s table in da dobijo vsi enake informacije (lahko tudi pisne ali na disketah).
- Snovi s table ni možno prenašati, medtem ko je elektronska prosojnica prenosljiva na disketi in z dopisovanjem in dorisovanjem ne zmanjšujemo njene uporabnosti.
- Elektronska prosojnica omogoča tudi zvočno spremljavo projekcij, kar je zelo koristno za standardne predstavitve. Po eni strani lahko glasbo uporabimo, da se spodbudimo za mirno, koncentrirano delo, pa drugi strani pa za aktiviranje.
- Učitelj potrebuje ustrezno znanje za vodenje programskega paketa.
- Veljavni učni načrt se ne spreminja, bistveno pa se posodablja pouk.

7. Zaključek

Ministrstvo za šolstvo in šport je na osnovi javnega razpisa razvojno-raziskovalnih projektov programa RO (Delo, 14. 6. 1995) podprlo in financiralo tudi naš projekt.

Projekt Elektronska prosojnica pri pouku slovenskega jezika in književnosti je zajel naslednje tematske sklope po Predmetnem izpitnem katalogu za maturo za SJK: Jezik v prostoru in času, Zvrstnost slovenskega jezika, Glasoslovje, Besedoslovje, Besedotvorje.

Naloga je bila uspešno zaključena 31. 12. 1996 in med nastajanjem deloma že preizkušena tudi v razredu. Elektronskim prosojnicam je bilo dodanih še preko 500 identičnih klasičnih prosojnic.

Konzulentka in recenzentka je bila dr. Marja Bešter. Projekt je bil v celoti javno predstavljen vsem svetovalcem za slovenski jezik in književnost z Zavoda za šolstvo, in sicer 5. 6. 1997 na Srednji elektro in strojni šoli v Kranju.

Od jeseni 1998 pa je dostopen tudi na internetu — <http://ro.zrss.si/okvir51.htm> (Katalog priporočene programske opreme, Didaktična programska oprema).

4. Cilji projekta

Viri

Seifert, W. Vizualizacija, prezentacija, moderacija. Maribor: Založba Doba.

Popotnik, A. (1996). Didaktično oblikovanje pisnih gradiv za laboratorijske vaje in praktični pouk. Vzgoja in izobraževanje (47-49), 1.

Dragica Debeljak
Srednja elektro in strojna šola Kranj

Priloga 1

Možnosti prikaza računalniške slike v učilnici (predavalnici)

Vsebino elektronskih prosojnic lahko prikažemo:

1. na TV-zaslonu, ki smo mu dodali TV-ekoder,
2. na dodatnem računalniškem monitorju,
3. s projekcijo preko LCD-prosojnic in grafoskopa na platno,
4. s projekcijo preko računalniškega projektorja na platno.

Možnosti prikaza je pripravil dipl. inž. Srečko Simovič.

1. Prikaz elektronskih prosojnic na TV-zaslonu

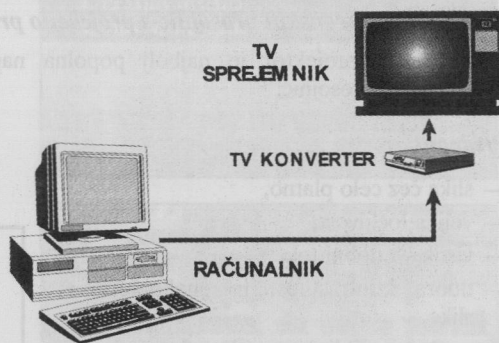
Za prikaz slike uporabimo obstoječi televizijski sprejemnik, ki ga povežemo z računalnikom preko posebne grafične kartice, ki jo vgradimo v računalnik, ali preko posebne zunanje naprave, TV-ekoderja.

Prednosti:

- uporaba obstoječega TV-sprejemnika,
- omogoča priključitev videorekorderja,
- dobra vidljivost pri dnevni svetlobi.

Slabosti:

- zaradi majhne diagonale ekrana ni primeren za uporabo v večjih prostorih,
- zelo slaba ločljivost,
- izdatek za nakup boljše grafične kartice oziroma ekoderja.

2. Prikaz elektronskih prosojnic na dodatnem video-računalniškem monitorju

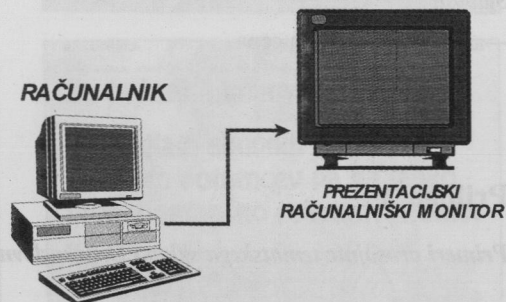
Z izbiro dodatnega (predstavitvenega) monitorja, ki po velikosti ustreza prostoru, v katerem je nameščen, dobimo relativno dobro sliko.

Prednosti:

- visoka ločljivost,
- dobra vidljivost pri dnevni svetlobi,
- možnost namestitve več monitorjev v istem prostoru,
- možnost priključitve videorekorderja,
- relativno nizka cena.

Slabosti:

- omejena velikost slike (enako kot pri TV),
- izdatek za nakup dodatnega računalniškega monitorja.

3. Prikaz elektronskih prosojnic s projekcijo preko LCD-plošče in grafoskopa

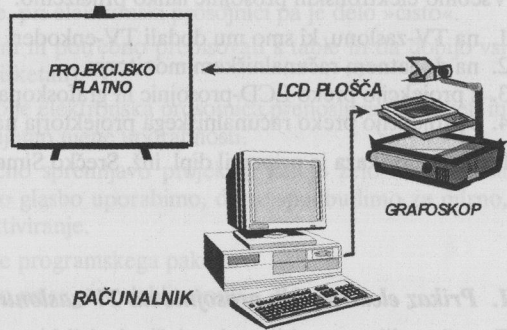
LCD-plošča z grafoskopom omogoča projekcijo, ki se po ločljivosti približuje projekciji z računalniškim projektorjem.

Prednosti:

- slika čez celo platno,
- velika ločljivost,
- bogata barvna paleta,
- prenosljiva naprava,
- možnost priključitve videorekorderja.

Slabosti:

- potrebna je delna zatemnitev prostora,
- zahteva zunanji vir svetlobe (kakovosten grafoskop, ki daje močan svetlobni tok),
- nizek svetlobni tok in slabša enakomernost slike (v primerjavi s projektorji).

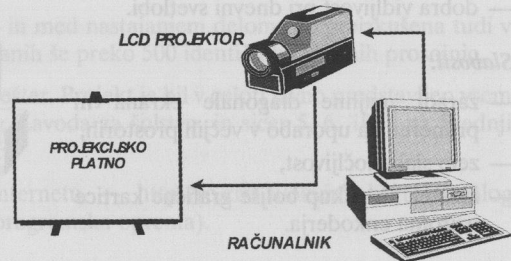

4. Prikaz elektronskih prosojnic s projekcijo preko projektorja na platno

Računalniški projektor je najbolj popolna naprava, ki omogoča kakovostno predstavitev elektronskih prosojnic.

Prednosti:

- slika čez celo platno,
- velika ločljivost,
- visok svetlobni tok,
- dobra kontrastnost in enakomernost slike,
- možnost priključitve videorekorderja,
- veliko dodatne opreme (zvočniki, mikrofoni ...),
- ne potrebuje dodatnega vira svetlobe,
- je prenosljiv.

Slabost:

- razmeroma visoka cena.

Priloga 2

Primeri prosojnic tematskega sklopa Družboslovno jezikoslovje; Slovenski jezik in njegov razvoj

SLOVENSKI JEZIK IN NJEGOV RAZVOJ

2 Uvod

Zgodovina knjižnega jezika je pomemben del zgodovinskega spomina vsakega naroda, spomina na njegov razvoj in kulturno ustvarjalnost.

3 Uvod

Tudi zgodovina slovenskega jezika je pomemben del slovenske zgodovine, toliko bolj, kolikor nam je prav zapis v slovenskem jeziku pričevanje o usodi slovenskega ljudstva v stoletjih, ko smo živeli kot del neslovenskega sveta.

4 Razvrstitev

SLOVENSKI JEZIK IN NJEGOV RAZVOJ

1. Indoevropski prajezik
2. Praslovanščina
3. Slovenski jezik

5 INDOEVRPSKI PRAJEZIK

1) INDOEVRPSKI PRAJEZIK

Dijak zornjepisno in časovno opredeli indoevropski prajezik.

Razloži ločitve kentumskih in satemskih jezikov.

6 INDOEVRPSKI PRAJEZIK

6 Sorodnost jezikov

Sorodnost med jeziki pojasnjuje znanost z domnevo, da so se razvili iz skupnega

PRAJEZIKA.

7 INDOEVRPSKI PRAJEZIK

7 Praindoevropsčina

Tako razlagajo indoevropsko skupnost z domnevo, da je moral biti v pradomovini v rabi skupni indoevropski prajezik (praindoevropsčina).

8 INDOEVRPSKI PRAJEZIK

8 Ni pisnih virov

Za ta jezik nimamo pisnih virov. Na podlagi skupnih potez njegovih potomcev pa ga lahko precej natančno rekonstruiramo.

9. Čas in kraj nastanka INDOEVROPSKI PRAJEZIK

Indoevropski prajezik naj bi govorili sredji 3. tisočletja pr. n. št. na ozemlju, ki sega od Karpatov, ob Črnem morju in dalje v notranost Azije do današnjega Turkestanu.

10. Širjenje indoevropsčine INDOEVROPSKI PRAJEZIK

Ljudje, ki so govorili indoevropski prajezik, so si začeli iskati nova naseljena področja. Najprej so se razširili po Evropi in Aziji. V novem veku so prešli še obe Ameriki, Avstralijo, Novo Zelandijo in južno Afriko.

11. Širjenje indoevropsčine INDOEVROPSKI PRAJEZIK

V novih domovinah so plemena izgubila stik in njih jezik (ki je bil verjetno že v pradomovini narečno razvejan) se je v novih razmerah razvijal po svoje, vendar tako, da sorodnosti med posameznimi skupinami ne moremo sprejedati.

12. Satemska in kentumska skupina INDOEVROPSKI PRAJEZIK

Po glasovnem razvoju indoevropskega izraza za številko 100 delimo indoevropske jezike na vzhodne ali satemske in zahodne ali kentumske.

13. Izrazi za številko 100 INDOEVROPSKI PRAJEZIK

Izrazi za številko 100
indoevropski prajezik: *k'mtóm*

KENTUMSKA SKUPINA	SATEMSKA SKUPINA
grško: <i>hekatón</i>	indijsko: <i>ś'atám</i>
latinsko: <i>centum</i> (izg. kentum)	iransko: <i>satem</i>
nemško: <i>hundert</i>	praslov.: <i>sto</i>

slovenski jezik: *sto*

14. Satemski jeziki INDOEVROPSKI PRAJEZIK

Živi satemski jeziki

15. Kentumski jeziki INDOEVROPSKI PRAJEZIK

Živi kentumski jeziki

germanski	keltski	romanski	grški
• nemški	• irski	• italijanski	• starogrški
• angleški	• bretonski	• furlanski	• novoogrški
• nizozemski	• veiški	• francoski	
• flamski	• škotski	• španski	
• danski		• portugalški	
• norveški		• romunski	
• švedski		• katalonski	
		• provansalski	
		• retoromanski	

16. Cilji PRASLOVANščINA

2) PRASLOVANščINA
(Jezik, ki so ga Slovani govorili v pradomovini.)

Dijak zna zemljeplono in časovno opredeliti praslavanščino.

Nastetele posebno ali praslavanško govorijo v primerjavi z današnjo slovenščino: nosniki dolgi in kratki, samoglasniki, polglasniki; trije hribočki glasovi.

Navede tri skupine slovanskih jezikov.

Pojasni nastanek praslavanščine.

17. Slike praslavonščine in indoevropske PRASLOVANSČINA

Praslavonščina se je razvila iz indoevropske.

Po razpadu indoevropske jezikovne skupnosti je imela tesnejši stik z indoiransko govorečimi Indoevropejci.

Cela vrsta besed je tako skupna tako Slovanom kot Indijcem in Irancem, drugim indoevropskim jezikom pa ne.

18. Območje praslavonščine PRASLOVANSČINA

Območje praslavonščine je bilo ozemlje med Baltičkim in Črnim morjem, v porečjih Dnjepra, Dnjestra in Visle v 2. in 3. stoletju našega štetja.

19. Lastnosti prasl. glasoslovja PRASLOVANSČINA

Lastnosti praslavonškega glasoslovja

Nekateri slovanski jeziki so te lastnosti obdržali, slovenščina ne:

1. trd in mehčan izgovor soglasnikov, npr. *l, t, p - l', t', p'* (odvisno od glasovne sosesčine v besedi; ohranjeno npr. v ruščini);

2. zakon o odprtih zlogih: vsak zlog se je moral končati na samoglasnik, npr. *otcōb, potōb* (otec, pot); zakon je veljal še v stari cerkveni slovanščini.

20. Lastnosti prasl. glasoslovja PRASLOVANSČINA

Lastnosti praslavonškega glasoslovja

3. nekatere foneme, ki jih je slovenščina izgubila:

a) dva različna polglasnika - trdega, imenovanega *jar* (*o - živo*), in mehkega, imenovanega *jer* (*o - petib*);

b) dolgi *ě* imenovan *jar*;

c) nosna samoglasnika *e* (*petā*) in (*roka*); nosnika sta v drugačni razvrstitvi kot v praslavonščini ohranjena v poljščini.

21. Lastnosti prasl. glasoslovja PRASLOVANSČINA

Lastnosti praslavonškega glasoslovja

3. nekatere foneme, ki jih je slovenščina izgubila:

č) dva različna *i-ja* - sprednjega (mehkega - *zavistō*) in srednjega (*trdega - synō*); ohranjeno npr. v poljščini.

22. Slovanski jeziki PRASLOVANSČINA

Delitev slovanskih jezikov

```


    graph TD
        A[Slovanski jeziki] --> B(vzhodni)
        A --> C(južni)
        A --> D(zahodni)
        B --> B1(ruski)
        B --> B2(beloruski)
        B --> B3(ukrajinški)
        C --> C1(slovenski)
        C --> C2(srbski)
        C --> C3(hrvaški)
        C --> C4(makedonski)
        C --> C5(bolgarski)
        D --> D1(poljski)
        D --> D2(češki)
        D --> D3(slovaški)
        D --> D4(spodnja in zborna lužičščina)
    
```

23. Praslavonščina v Alpah PRASLOVANSČINA

Prvi predniki Slovencev so prišli v sedanje kraje že v 6. stoletju.

Do 8. stoletja so se razprostrli v vseh vzhodnih Alpah, tako da so sedeli od Salzburga na zahodu pa skoraj do Dunaja na vzhodu.

V Panonski nižini pa so na vzhodu sedeli celo do Rijnega jezera.

23. Praslavonščina v Alpah PRASLOVANSČINA

Prvi predniki Slovencev so prišli v sedanje kraje že v 6. stoletju.

Na zahodu so predniki današnjih Slovencev mešili z Langobardi, Partini in istoimenski Romani.

26 Praslovanščina v Alpah

PRASLOVANŠČINA

Naši predniki so ob prihodu v Alpe in na Krač ter grabevja med njimi še govorili praslovanški jezik.

Dokaz za to so imena rek (npr. Sava, Drava, Soča ...) in krajev (Ptui, Celje, Kranj ...) prevzetih od prebivalstva, ki je že pred njihovim prihodom živelo v teh krajih.

To so bili Konstantin in romanizirani Iliri ter Kelti.

26 Praslovanška govornica

PRASLOVANŠČINA

Praslovanška govornica alpskih naseljencev se je počasi spreminjala.

Oddaljevala se je od praslovanščine in se izoblikovala v poseben južnoslovanski jezik - slovenščino.

27 Nastajanje slovanskih jezikov

PRASLOVANŠČINA

Podobne jezikovne spremembe so se pojavile tudi v govoru drugih naseljenih Slovanov. Tako so nastajali različni slovanski jeziki. Vzrok: mešanje s staroselci, stiki z neslovanškimi sosedi.

Ne glede na jezikovno oddaljevanje imajo slovanski narodi še danes veliko skupnih značilnosti.

28 Stara cerkvena slovanščina

PRASLOVANŠČINA

STARA CERKVENA SLOVANŠČINA

Stara cerkveno slovanščino imenujemo jezik nekaterih najstarejših slovanskih jezikovnih spomenikov, nastalih v 2. polovici 9. stoletja.

Usa ta besedila so večinoma prevodi iz svetega pisma ali pa so nastala po zaledovanju na še drugačna srška besedila (redkeje: latinska in nemška).

Napisala sta jih brata Konstantin in Metod z učenci, najprej v glagolici, nato v cirilici.

29 Stara cerkvena slovanščina

PRASLOVANŠČINA

Stara cerkvena slovanščina se je opirala na živo slovansko narečje, ki so ga govorili severno od Soluna.

Danes so tam ostanki makedonskih narečij.

30 Glagolica

PRASLOVANŠČINA

Glagolica je izumil Konstantin, bizantinski državljani iz Soluna, ki se je pozneje preimenoval v Cirila.

Glagolica je dobila ime po besedi *glagolati* (govoriti).

Črk je imela toliko, kolikor je bilo fonemov, tj. različnih slovanskih glasov, ki se lahko razločevali pomen besed.

31 Cirilica

PRASLOVANŠČINA

Cirilico pripisujejo Klimentu Ohridskemu. Upeljal jo je car Samuel že v 10. stoletju. Ime je dobila po Cirilu (Konstantinu), ker so jo dolgo časa pripisovali niemu.

Uporabljajo jo še vedno:

- Bolgari
- Makedonci
- Srbi
- Črnogorci
- Rusi

АБВГДЕЖЗИЙ
абвгдежзий

32 Panonska teorija

PRASLOVANŠČINA

Brata Konstantin in Metod sta se nekaj časa mudila pri knezu Kocelju v Panoniji. Koceli je staro cerkveno slovanščino vzljubil in dal bratoma okrog 50 učencev, da bi jih v tem jeziku izobrazil.

33 Panonizmi PRASLOVANSČINA

PANONIZMI

Med Moravani in Koclievimi Slovani sta Ciril in Metod prevzela v svoj knjižni jezik nekaj besed, ki so značilne samo za Slované, živeče na robu Panonske nižine, ne pa tudi za makedonske Slované. Te besede imenujemo panonizmi.

34 Panovska teorija PRASLOVANSČINA

Na podlagi panonizmov sta Kopitar in Miklošič mislila, da je bila živa govorna podlaga stare cerkvene slovanščine govornica panonskih Slovanov, do določenih mere poznejših Slovencev.

To teorijo imenujemo panonska teorija.

35 Solunska teorija PRASLOVANSČINA

Sole naš jezikoslovec Vatroslav Oblak in Miklošičev naslednik, Hrvat Vatroslav Jagić, sta dokazala, da je stara cerkvena slovanščina slovansko narečje iz okolice Soluna.

Ta teorija, ki jo imenujemo solunska teorija, je tudi obveljala.

36 Cilji SLOVENSKI JEZIK

3) SLOVENSKI JEZIK

Dijak opiše položaj slovenščine med slovanškimi jeziki.

Pokaže na prve začetke slovenskega jezika v osebnih in zemljepisnih imenih.

Pradetavi Bržinské opomenike in druge pomembnejše rokopise (Rateški, Stiški).

37 Pomikanje Slovanov SLOVENSKI JEZIK

Slovani so se iz pradomovine pomikali na jug ob severni in vzhodni strani Krapov in Panonsko nižino in od tam v Alpe in na Balkan vse do Grčije in Albanije.

38 Stik z drugimi narodi SLOVENSKI JEZIK

Na dolgih pohodih so prihajali v stik z najrazličnejšimi ljudstvi in si nabirali nove besede.

Prevzemali so imena krajev in rek in jih prilagajali izgovornim možnostim (Trst, Kranj, Soča, Sava, Drava).

39 Sprejemanje besed SLOVENSKI JEZIK

Slovenci so v zgodnjem srednjem veku sprejemali besede predvsem od Nemcev (kralj, cerkev, čebula, dila, krona ...), pa tudi od Romanov (hajta, brenta, gajba, birič, kostanj).

Sprejemali smo tudi mađarske besede (butara, beteže, gažda, kip ...).

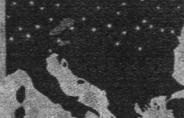
V manjši meri so tudi sosedje naših prednikov jemali besede od nas (Leibnitz-Lipnica, Gorizia-Goriča).

40 Asimilacije SLOVENSKI JEZIK

V srednjem veku je bil močno ogrožen tako slovenski narodni obstoj kot slovenski jezik.

Severni del nekdanjega slovenskega prebivalstva v vzhodnih Alpah je bil že močno pomešan z Nemci. Slovenski Jezikovni otoki so po teh krajih izginili v 14. in 15. stoletju.

Slovenski jezik pa je napredoval v smeri proti Trstu.

41 **Poslovenitev Nemcev** SLOVENSKI JEZIK

Polagoma so se slovenili tudi Nemci, ki so se bili dosejili sredi med Slovence:

- na Dravskem žu v 10. stoletju
- na Sorškem polju v 11. stoletju
- v Baški dolini, pri Sorici in na Dolenjskem v 13. in 14. stoletju

42 **Narečja** SLOVENSKI JEZIK

V srednjem veku, nekako od 11. do 13. ali 14. stoletja, se je dotlej enotni jezik Slovencev razcepil v več narečij.

43 **Razloga za dialektizacijo** SLOVENSKI JEZIK

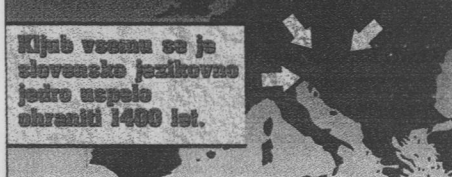
Glavna razloga za dialektizacijo prvotne slovenščine sta bila verjetno ta, da

- med Slovenci ni bilo zadostnega kulturnega, političnega, trgovskega in cerkvenega stika,
- so pripadali številnim cerkvenim in posvetnim upravnim enotam, ki so imela središča zunaj slovenskega ozamlja.

44 **Vpliv sosednjih ljudstev** SLOVENSKI JEZIK

Na dialektizacijo Slovencev je vplivalo tudi sosedstvo z različnimi ljudstvi in jeziki: Madžari, Nemci, Furlani ...

Kljub vsemu se je slovensko jezikovno jedro uspelo ohraniti 1400 let.

45 **Najstarejša pričevanja** SLOVENSKI JEZIK

Slovenski jezik spada med južnoslovanske jezike.

Med najstarejša pričevanja slovenskega jezika štejemo osebna imena slovenskega izvora, kakor so sporočena v starih listinah od 7. do 12. stoletja.

46 **Nekaj osebnih imen** SLOVENSKI JEZIK

K najstarejšim slovenskim imenom spada ime iz latinske kronike za leto 631, ki omenja slovenskega kneza **Vedraha**.

Nekaj osebnih imen za zeled:

- iz salzburške bratovščinske knjtee: *Cerno (Zerno), Dobrenjski (Dabramuzi), Golzir (Cemir), Kosari (Cazari), Lepa, Mirica (Miriza), Nebomir (Nibumir), Radovja (Radouinus), Lubbec (Lubzezi), Tibomira (Tichonira), Ušezir (Uvizezir)* itd.
- iz čedaljskega evanĝelija: *Milena (Milena), Lita (Litta), Isotmir (Chotmir), Sebedrae (Sebedrao), Radnik (Radnik), Utoar (Uitotau), Trudoslav (Tordesclope), Dobrava (Dabrava), Črna (Cerna), Mirnolava (Merischafa)* itd.
- iz drugih listin: *Mojca (Moica), Branka (Franka), Tibomir (Tibmar), Radostor (Radastor), Latica (Lutza), Tihica (Tihica), Uolkoala (Uoicoalea), Krasa (Krazza), Tihodrae (Tichodrah), Ulasimir (Lazimir), Radenko (Radeno)* itd.

47 **Zemljepisna imena** SLOVENSKI JEZIK

Med najstarejša pričevanja štejemo tudi slovenska in slovenskemu jeziku prilagojena zemljepisna imena.

48 **Primeri zemljepisnih imen** SLOVENSKI JEZIK

Primeri zemljepisnih imen

Od krajevnih imen kaže pokazati zlasti na tista, ki so se ohranila od najstarejših časov: **Svetlo Brdo** (Zuetlo brudo), **Žabnica**, **Loka**, **Suha**, **Selca** (Sabnica, Lónca, Susane, Celsah) itd.

Nekatera poimenovanja so prevzeli od staroselcev in jih prilagodili svojemu jeziku (npr. **Sava**, **Drava**, **Krka**, **Soča**, **Celje**, **Prui**, **Trolane** itd.).

49 Stari besedilni zgledi SLOVENSKI JEZIK

Za vse dolgo obdobje slovenskega pisnega jezika so najpomembnejši dokument tri verska besedila, ki jih imenujemo po kraju, kjer so jih v začetku 19. stoletja našli. Ta tri besedila so:

Bržižinski spomeniki, Rateški in Stiški rokopis.

50 Rateški ali Celovski rokopis SLOVENSKI JEZIK

Rateški ali Celovski rokopis

- hranijo ga v Celovcu
- **zgod koroško-gorenjskega govora (2. polovica 14. stoletja)**
- **Vsebuje:**
 - *Oče naš*
 - *Zdrava Marija*
 - *Apostolska vera*

51 Rateški ali Celovski rokopis SLOVENSKI JEZIK

Rateški ali Celovski rokopis

- v rokopisu so v današnjem knjižnem jeziku *ozki naglašeni dolgi o-ji* zapisani po gorenjskem govoru *kot o (gospod)*
- **namesto *šč* se bere *š* (kršanstu)**
- **namesto končnice *-ega* se uporablja *-iga***
- **nekateri germanizmi:**
 - *gnada (milost)*
 - *leben (življenje)*

52 Stiški rokopis SLOVENSKI JEZIK

Stiški rokopis

- hranijo ga v Ljubljani
- **zgod dolenjskega narečja (začetek 15. stoletja)**
- **ima dva dela:**
 - **starejšega je 1428 zapisal češki menih**
 - **mlažji je iz leta 1440 (zapisal najbrž domačin)**

53 Stiški rokopis SLOVENSKI JEZIK

Stiški rokopis

Poglavitne lastnosti:

- **ozki *o* je podan *x u* (gospudi)**
- ***šč* je ohranjeno (gospoščino)**
- **končni *-o* pa je *-u***
- **nekateri germanizmi:**
 - *hofart (nečimrnost)*
 - *andoht (pobožnost)*
 - *falš (kriv)*

54 Bržižinski spomeniki SLOVENSKI JEZIK

Bržižinski spomeniki

- **v latinici so bili napisani konec 10. stoletja**
- **1. spomenik vsebuje splošno spoved, 3. spovedni obrazec, 2. spomenik pa je opomin h grehu in pokori**

55 Bržižinski spomeniki SLOVENSKI JEZIK

Bržižinski spomeniki

- **skladnja je na videz preprosta**
- **povedi so kratke ali pa je slogovno močno opazno postavljanje pridevnika desno od samostalnika**

2. Bržižinski spomenik je mojstrovina srednjeveške retorike (sinonimi, naštevanje, nagovor, protipomenke ...)

Polglasnik in zvočniški sklop v izglasju mlajših prevzetih besed¹

1 Toporišič v *Slovenski slovnici* omenja mlajše prevzete besede, in sicer da se »v mlajših prevzetih besedah, če je prvi zvočnik l ali r ali v ali j, drugi pa m ali n ali r ali l ipd.« (Toporišič, 1984: 51) pojavlja pisno odsotni polglasnik, ki je »neobvezni polglasnik /in/ značilen za izgovor mlajših ljudi določenega jezikovnega področja (npr. Ljubljane)«.

Podobno je v Pravilih Slovenskega pravopisa² zapisano, da sklope dveh zvočnikov na koncu osnove »lahko izgovarjamo na dva ali (izjemoma) na tri načine: neobvezno s polglasnikom pred drugim zvočnikom (izvzet je *u* kot prvi zvočnik) oz. (redko) z *u* namesto *u:*« in »v nekaterih, zlasti mlajših prevzetih besedah: film /.../, sejm;/ / žanr /.../, favl« (SP, 1997: 91, § 727, 728).³

2 V SSKJ je zapisanih 51 geselskih besed, ki se končujejo na dva zapisana zvočnika in so mlajše prevzete besede.⁴ Razdelimo jih v enajst skupin, in sicer glede na zvočnika:⁵

1. -jl (*emájl, detájl, kóktajl, kóktejl*),
2. -jm (*vêrthajm, sêjm*),⁶
3. -jn (*design [dizájn],⁷ kombájn, silokombájn, dizájn*),
4. -lm (*napálm, psálm, film, díafilm, prédífilm, vélefilm, kínofilm, mikrófilm*),
5. -nr (*žánr*),
6. -rl (*earl [êrl], pêrl, girl [gêrl], call girl [kôl gêrl], pin-up girl [pínáp gêrl]*),⁸
7. -rm (*alárm, šárm, éktodêrm, éntodêrm, mézodêrm, pêrm, endospêrm, kominfórm, klorofórm, lizofórm, kórm*),
8. -rn (*gám, kámgárn, koncêrn, véstern, wéstern [ve-], líntvern, léghórn, poliéstrn*),
9. -rv (*nêrv*),

¹ Besedna zveza 'izglasje mlajših prevzetih besed' je sporna, saj večkrat omenjamo le pisno vrednost dveh zaporednih zvočnikov, ki sta v besednem izglasju. Vendar naj ta besedna zveza zadostuje za rabo v tem članku, kakor se očitno pokaže v toku članka. — Za pomoč in strokovne napotke pri izdelavi članka se zahvaljujem doc. dr. Eriki Kržišnik in asist. Hotimirju Tivadarju.

² V nadaljevanju: SP, 1997.

³ Obakrat podčrtal P. J.

⁴ Izjema je geselska beseda *psálm*, ki jo navajamo zgolj zaradi podobnosti v izgovoru. — Geselske besede znotraj ene skupine so razvrščene po načelu Odzadnjega slovarja slovenskega jezika.

⁵ Pri geslih, kjer SSKJ predpisuje izgovor (ki je naveden v istem geselskem članku in ne kot del splošnih pravil iz Uvoda SSKJ), pripisujemo tudi to. Omeniti je potrebno, da SSKJ pri nobeni od omenjenih geselskih besed ne zaznamuje izgovora s polglasnikom.

⁶ SSKJ dodaja: »tudi sêjm -jma«.

⁷ Pisni *g* (v tem primeru) pri prevzemanju iz angleškega jezika (oz. pisave) izgovarjamo kot *j*, ponekod tudi tako zapisujemo: prim. *dizájn* (SP, 1997: 177).

⁸ Ob besedi *gêrl* naj zapišemo, da sta danes mnogo bolj uveljavljeni izgovorjavi [gêrl] in [gêrəl] (o variantnem izgovoru gl. dalje), posebej med mlajšimi govorniki.

10. -vl (*fávl, krávl, crávl* [kravl])⁹ in
 11. -vn (*fávn, klóvn, knockdown* [nòkdávn]),¹⁰ clown).

2.1 Kot prvega od teh dveh zvočnikov ni *m*, kot zadnjega pa ne *j* (kar je povezano s fonemskima variantama [l'] in [n']):¹¹ mlajših prevzetih besed s tridelnim izglasnim zvočniškim sklopom ni.¹² Toporišič v razpravi Soglasniški sklopi slovenskega knjižnega jezika¹³ kot možne zveze dveh zvočnikov v izglasnem zvočniškem sklopu ne omenja kombinacije *-jm*.¹⁴

3 Neobvezni polglasnik Toporišič predpisuje vsem tem besedam razen nekaterim: *žanr, nerv*,¹⁵ *design* in *knockdown*, v SP 1997 pa meja ni prav natančna.¹⁶

Polglasnik med zvočnikoma lahko — glede na dano besedje njegovo in izgovorjavo — razdelimo v tri skupine, kjer je polglasnik

- a) nujen, obvezen (zvočniški sklop je v izglasju neizgovorljiv);
 b) neobvezen (prim. Toporišič, 1984: 51), polglasnik se uveljavlja predvsem na območju Ljubljane, vendar v pretežnem delu populacije;
 c) ga ni.

3.1 Polglasnik je obvezen le v enem primeru: [žánər], kar je pri slovenjenju tovrstnih besed izgovorno neizogibno.¹⁷

3.2 Polglasnika ne izgovarjamo v zvočniških sklopih, kjer sta prva zvočnika *j* ali *v* (*-jl, jm, -jn; -vl, -vn*).¹⁸ Izgovorjava kot *[emájəl] ipd. je najmanj 'nenavadna' in se kljub nasprotnim določilom SP 1962 v slovenskem jezikovnem prostoru ni uveljavila, predvsem pa ne v sodobni knjižni izreki.¹⁹ V

⁹ Odzadnji slovar slovenskega jezika navaja tu izgovor kakor pri prejšnjem gestu, pri *krávlu* pa ne. Smiselneje SSKJ navaja izgovor le v geselskem članku besede *krávl*, saj je *crávl* le kazalka.

¹⁰ Pisni *w* »pred soglasnikom ali na koncu besede« pri prevzemanju iz angleškega jezika (oz. pisave) izgovarjamo kot [w] (SP, 1997: 178). — Izgovor je, upoštevajoč prilikovanje po zvenečnosti, pravilneje [nogdávn].

¹¹ Podobno gl. SP, 1997: 91, § 726.

¹² Prim. razdelek 1 tega spisa. Podobno piše Toporišič: »Trodelni sklopi na koncu besede niso posebno bogati./« (Toporišič, 1978b: 39.)

¹³ Razprava je bila izdana v zborniku Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika (1978), že prej pa pod naslovom Suglasniški skupovi u slovenskom književnom jeziku (1959).

¹⁴ To je nedvomno povezano z dejstvom, da je Toporišičeva razprava izšla že leta 1959, medtem ko je prva knjiga SSKJ izšla šele 1970, beseda *vérthajm* pa šele v zadnji knjigi leta 1991. Hkrati je to nasploh edina beseda (poleg *sejma*, ki pa je izjema, kot ugotavljamo dalje) v SSKJ, ki se končuje na tak zvočniški sklop. Dodaja: »/V/ečina drugih sklopov /razen sklopov [ər] + zvočnik, [ɔln] in [oyn], ki so najpogostejši/ je značilnost tujk. V praslovanščini so namreč vsi taki sklopi bili odstranjeni z metatezo, nazalizacijo ipd.« (Toporišič, 1978b: 37.) — Besedišče slovenskega jezika (1998) glede izglasnih zvočniških sklopov z dvema različnima zvočnikoma ne prinaša pomembnejših novih informacij. Večinoma popisuje le večje število takih besed, zaradi preglednosti pa smo se odločili le za prikaz geselskih besed iz SSKJ. Besedišče navaja samo eno drugačno izglasno skupino, in sicer *-vr* v besedi *sévr*. To lahko smiselno priključimo k skupinam, ki imajo prvi zvočnik *v*.

¹⁵ SP 1997 dopušča trojni izgovor: [nêrw/nêrou/nêru]. Prim. tudi SP, 1997: 91, § 728. — Na tem mestu naj opozorimo na nenavadno sistemsko nasprotje: medtem ko se varianti [w] in [W] (ne ob samoglasniku) prilikujeta glede na sledeči zveneči ali nezveneči soglasnik [wzétí, wrána; Wsák], je v besednem izglasju lahko le zveneča različica [w].

¹⁶ Gl. razdelek 1.

¹⁷ Tak izgovor navaja tudi SP, 1997: 91, § 728. — Gl. tudi Toporišič, 1992: 132.

¹⁸ Skupine 1.3, 10. in 11., gl. nazaj ta spis (2).

¹⁹ Zanimivo se je vprašati, zakaj Toporišič v Slovnici navaja nasprotujočo izjavo (gl. razdelek 1), čeprav v razpravi Fonetika, fonologija in pravorečje v SP 1962 ironično zapiše: »Kar izgovori naj kdo *emájəl, fával*.« (Toporišič, 1963b: 172.)

sklopih z *v* stoji izgovorna varianta [ʊ]: [fáʊl], [faʊn], [kráʊl],²⁰ ali pa kar variantni izgovor z *u*: [fául], [faun].²¹ O besedi *sêjm* še v nadaljevanju.

3.3 Mlajših prevzetih besed z neobveznim polglasnikom je številčno največ: končaji *-lm*, *-rl*, *-rm*, *-rn*. Za te velja pravilo iz uvodnega razdelka (1) v pravem pomenu besede.²² Medtem ko Toporišič v svoji razpravi še omenja »ljubljski modni filəm«, ki da je značilen le za govor predvsem mlajših govorcev — podobno omenja, naj SP 1962 ne sili »ljudi k izgovorjavi tipa [mávər filəm šárəm fávən /.../]« (Toporišič, 1963b: 172) —, je izgovorjava s polglasnikom v takih primerih, kot povedano že uvodoma, starostno oz. generacijsko mnogo bolj razširjena in dejstvo, da se je v zadnjih petdesetih letih celo razširila, tudi govori o uzaveščenosti take izgovorjave. Vseeno pa je izgovor tudi danes še omejen predvsem na Ljubljano z okolico (marsikatero narečje polglasnika ne pozna).²³

3.3.1 V to skupino lahko uvrstimo tudi besedo *nêrv* oz. končaj *-rv*. Dopusčen je trojen izgovor: z [w], [əʊ] ali kar z [u], prim. opomba 15.²⁴

4 Pričujoče pojave, torej različne 'tipe' polglasnikov v zvočniških sklopih, se dá skoraj v celoti razložiti z zgolj glasoslovnimi pojavi.

4.1 Šest slovenskih zvočnikov lahko razdelimo po njihovi zvočnosti (Toporišič uporablja izraz zvonkost, prim. dalje opomba 25). Najbolj zvočen je *j*, nato *r*, sledi *l*, samo malo manj sta zvočna *m* in *n*, najmanj pa [*v*] (kot varianta fonema *v*). Varianta [*ʊ*] je enako zvočna kot *j*. Gl. tudi spodnjo shemo.²⁵

v < m, n < l < r < j, ʊ

zvočnost narašča

²⁰ Takšna pravila izgovorjave so povzeta iz Uvoda k SSKJ (str. XXIV). Nenevadno pa je, da pri geslu kravl SSKJ predpisuje izgovorjavo [kravl], ki se nanaša tudi na citatno različico besede (*cráwl*), prim. tudi opomba 9. Vendar tak zapis izgovora pojasnilo z določilom: »Izgovor tujk in narečnih besed je dan po glasovnem sistemu knjižnega jezika.« (Prav tam.) Prim. tudi: »Vendar pred l, lj in r v takih /na začetku besede/ primerih govorimo tudi priporoški v [v]-, vlj-, -vr-].« (SP, 1962, 24.) — Pri fonetičnem zapisu besede *favv* v SP 1997 je očitno izpadlo naglasno znamenje.

²¹ Izgovor z *u* SP 1997 navaja — seveda le pri nekaterih, zlasti mlajših prevzetih besedah (prim. razdelek 1) — na drugem mestu, torej: [faʊn/faun], [fáʊl/fául] (SP, 1997: 91, § 728). Tak izgovor se seveda omenja že prej, v SP 1962 (str. 21) itin.

²² Vendar pa take besede predstavljajo le štiri od enajstih skupin (gl. razdelek 2), hkrati pa večino geselskih besed — kar 32 od skupno 51 oz. 63 % vsega takega besedja, ki ga popisuje SSKJ. Seveda je pri tem potrebno opozoriti, da je večina besed tvorjenk z (eno) isto osnovo, nekatere pa imajo več zapisov (kot citatne besede in kot sposojenke); če te 'odštejem', potem predstavlja ta skupina ravno 50 % vseh takih besed.

²³ O razširjenosti polglasnika v narečjih gl. Toporišič, 1967a: 162.

²⁴ Smiselno bi *nêrv* sicer lahko uvrstili v samostojno skupino (glede izgovora s polglasnikom), vendar pa naj bo zaradi sistematičnosti uvrščena v to (pod)skupino.

²⁵ Toporišič navaja v *Enciklopediji slovenskega jezika* takole zaporedje: »N/ajbolj zvočen je j, ker za seboj ne trpi nobenega zvočnika, nato r /.../, nato l, n, m, medtem ko se /v/ v svojih štirih variantah zvonkosto zelo prilagaja, v varianti ʊ pa je enako zvočen kakor j./« (Toporišič, 1992: 380.) Vendar pa je utemeljitev o največji zvonkosti *j* pomanjkljiva, ker mu lahko sledijo drugi zvočniki, npr. *emáj*, *vêrhajm*, *dizáj*n. Najverjetneje je imel pisec v mislih »spirantično varianto (namreč [j]), /ki jo/ izgovarjamo le še pred naglašnim samoglasnikom« (Toporišič, 1963b: 173), ali pa na besedno vzglasje (Toporišič, 1978b: 33), kakor je zapisal: »Zvočnik j + soglasnik (torej tudi zvočnik) v slov. ni mogoč, tako tudi ne l ali r + soglasnik /vse v predjednem položaju./« (Toporišič, 1967c: 92.) In dalje: »Še kar bi se dali sklopi z jezičnikom na drugem mestu izgovarjati enozložno, če je prvi zvočnik j (*mojr*, *emajl*).« (Prav tam.) — Podobno, a ne enako razporeditev omenja Tatjana Srebot Rejec: najbolj zveneča sta *j* in *r*, sledi *l*, nato *m* in *n*, najmanj zveneč pa je *v*. Slovenske (v članku primerja angleške in slovenske glasove) variante v [ʊ] ne omenja (Srebot Rejec, 1987: 57). — Iz omenjenih razlogov se zdi najustreznejši prikaz sheme kot v razdelku 4.1.

S takšno razporeditvijo zvočnosti (in hkratne odprtnostne stopnje) lahko razložimo pojav polglasnika npr. v besedi *žanr* [žánər], saj osnovni zakon slovenskega zloga²⁶ zahteva polglasnik (tako kot tudi pisno, npr. *čevlja* : *čevelj*, *cimra* : *cimer*).²⁷

Nasprotno pa velja seveda za besede z zvočniškimi sklopi, v katerih ne izgovarjamo polglasnika (3.2), tako npr. *detájł*, *vêrthajm*, *kombájł*, *fávl* in *klóvn*. Ker gre v tem primeru za sklope s prvim zvočnikom *j* oz. [ɥ] (ali celo samoglasnik *u*), ki sta najbolj zvočna, in manj zvočnimi/zvonicami *m*, *n*, *l*, se tukaj polglasnik ne vriva.

Ostane še tretji 'tip', ki pa ga je tudi mogoče (v večini primerov) razložiti na ta način, saj gre za bližino po zvočnosti (*r*, *l*, *m* in *n*) in se tako pojavlja neobvezni polglasnik, npr. [alárm] ali [alárəm], [fílm] ali [fíłm], [pêrl] ali [pêrəl], [véstərɲ] ali [véstərən].²⁸ V izglasnem zvočniškem sklopu takih besed se vedno najprej pojavi zvočnik, ki je po razporeditvi zvočnosti višje (torej bolj zvočen), sledi pa manj zvočen zvočnik; torej najprej *r*, potem *l/m/n* itn.

5 Vendar pa izgovora vseh takih besed ni mogoče razložiti le z glaslovnega vidika. Taka je v prvi vrsti beseda *sêjm* (poljski parlament). SSKJ o njenem izgovoru ne poroča (prim. opombo 5), pač pa dopušča tudi pisno dvojnico *sêjem*, za slednjo pa jasno navaja polglasnik (Uvod). Pač pa najdemo prav to besedo zapisano v SP 1997. Ta dovoljuje izgovorno dvojnico za zapis *sêjm*: [sêjm/sêjəm].

5.1 Ta primer najverjetneje kaže na prilagajanje prevzete besede (iz poljščine) drugi podobno zveneči besedi v jeziku, v katerega je prva beseda prevzeta (slovenščina). Poljski *sêjm* se pod vplivom besede *sêjem* (v pomenu 'priređitev' ali v besedni zvezi *živilski sejem* ipd.) torej izgovarja tudi s polglasnikom [sêjəm]. Podoben primer bi bila že prej omenjena *girl* (prim. opombo 8), ki se pretežno izgovarja s polglasnikom: [gərl/gə̀rəl] in ne z *é* [gêrl/gềrəl], kakor popisuje SSKJ.²⁹ V tem primeru gre za 'izgovorno podobnost' z rod. mn. samostalnika *grlo* [gə̀rl/gə̀rəl] (SP, 1997: 92, § 734) in morda od tod tak izgovor za *girl*.³⁰

Beseda *sêjm* v nasprotju z vsem prej (razdelki 14.1) povedanim zanika predpostavko (podoben primer je *vêrthajm* [vêrthajm], po zvočnosti tudi [dizájł] ipd.) o zgolj glasoslovnem vzroku polglasnika med zvočnikoma v izglasju mlajših prevzetih besed.³¹

Viri, literatura

Besedišče slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki: Elektronska izdaja, različica 1.0 (1998). Ljubljana: ZRC SAZU in DZS.

Besedišče slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki, A-Ž: Po gradivu za slovar sodobnega knjižnega jezika zbrane besede, ki niso bile sprejete v Slovar slovenskega knjižnega jezika (1998). Ljubljana: ZRC SAZU.

²⁶ Prim. razpravi Jožeta Toporišiča Strukturiranost slovenskih glasov in predvidljivost njihove razvrstitve (Toporišič, 1967: 92) in že prej omenjeno Soglasniški sklopi slovenskega knjižnega jezika.

²⁷ Primeri so iz *Slovenske slovnice* (Toporišič, 1984: 50).

²⁸ V zvezi z *r* prim. tudi SP, 1997: 91, § 727; Toporišič, 1984: 51.

²⁹ Verjetno pod vplivom pravila: »Š/širok je brez izjeme vsak naglašeni e pred r v prevzetih besedah, npr. *ašêra*, *šofêr*, *fêr*, *atmosfêra*, *mizêren*, *bolêro*, *bêrek*./« (Toporišič, 1984: 46; podčrtal P. J.). SP 1997 navaja pri takih besedah (če so prevzete iz angleškega jezika) vedno izgovor z *é*: *Pearl* [pêrl], *Garry* [gêri], *girl* [gêrl] ipd. Vendar hkrati: *Firebird* [fájêrbêrd-] (od tod tudi: *bird* [bêrd-]), kjer pa se to pravilo krši (SP, 1997: 17679, § 1100).

³⁰ Na tak način smo pojasnili v prejšnji opombi omenjeni *Firebird* v zvezi z rod. mn. samostalnika *brdo* itn.: [bêrd-].

³¹ Dolgujemo še razlago razdelka 3. Besedi *design* in *knockdown* sta citatni besedi, zato ju Toporišič smiselno upošteva. Pri *žánru* pa gre za obvezni polglasnik (o zvočniškem sklopu *nr* ne moremo govoriti), čeprav poglasnika — kot že omenjeno — SSKJ ne navaja, drugače SP 1997 (SP, 1997: 91, § 728).

Hajnšek Holz, Milena, Jakopin, Primož (1996). Odzadnji slovar slovenskega jezika: Po Slovarju slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana: ZRC SAZU in SAZU.

Slovar slovenskega knjižnega jezika: 1. knjiga A-H; 2. knjiga I-Na; 3. knjiga Ne-Pren; 4. knjiga Preo-Ž; 5. knjiga T-Ž (1991). Ur. Anton Bajec [...]. Ljubljana: DZS.

Slovenski pravopis (1962). Ljubljana: DZS.

Slovenski pravopis 1. Pravila (1997). Ljubljana: DZS.

Srebot Rejec, Tatjana (1987). The sound systems of English and Slovene compared: a distinctive feature analysis. *Linguistica XXVII*, 47-61.

Toporišič, Jože (1957). Sistemske premene samoglasnikov v knjižnem govoru. *JiS III/2*, 70-76.

Toporišič, Jože (1959a). Alternativni soglasniški sklopi slovenskega knjižnega jezika. *JiS IV/7*, 203-7.

Toporišič, Jože (1959b). Suglasnički skupovi u slovenskom književnom jeziku. V: *Radovi Slovenskog instituta*, 3, 113-22.

Toporišič, Jože (1963a). Fonetika, fonologija in pravorečje v SP 1962. *JiS VIII/5*, 138-43.

Toporišič, Jože (1963b). Fonetika, fonologija in pravorečje v SP 1962. *JiS VIII/6*, 167-73.

Toporišič, Jože (1963c). Fonetika, fonologija in pravorečje v SP 1962. *JiS VIII/7*, 206-11.

Toporišič, Jože (1967a). Nekaj strani iz slovenske slovnice: IX. O slovenskem pravopisu. V: *Jezikovni pogovori II*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 161-72.

Toporišič, Jože (1967b). Predvidljivost slovenske knjižne samoglasniške kolikosti in kakovosti. *JiS XII/8*, 229-36.

Toporišič, Jože (1967c). Strukturiranost slovenskih glasov in predvidljivost njihove razvrstitve. *JiS XII/3*, 92-96.

Toporišič, Jože (1971). Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika I. *SR XIX/1*, 55-75.

Toporišič, Jože (1972). Prezete prvine slovenskega knjižnega jezika (glasovi, pisava, oblike, tvorba, besede). *SR XX/3*, 285-318.

Toporišič, Jože (1975). Formanti slovenskega knjižnega jezika. *SR XXIII/2*, 153-96.

Toporišič, Jože (1978a). Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika. Maribor: Obzorja, 88-103.

Toporišič, Jože (1978b). Soglasniški sklopi slovenskega knjižnega jezika. V: Jože Toporišič, *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Maribor: Obzorja, 30-42.

Toporišič, Jože (1984). Slovenska slovnica. Maribor: Obzorja.

Toporišič, Jože (1992). Enciklopedija slovenskega jezika. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Peter Jurgec
Ljubljana

Frazeologické štúdie II.

Editor: Peter Ďurčo. Bratislava, STIMUL 1997, 154 str.

Čeprav izdaja zbornika Frazeološke študije II ni najnovejšega datuma, izšel je v zadnjih dneh leta 1997, je prav, da ga z manjšo zamudo predstavimo. Prvič zato, ker je posvečen prof. Jozefu Mlacku, mednarodno priznanemu slovaškemu frazeologu, ob njegovem jubileju, šestdesetletnici, drugič pa zato, ker domači (slovaški) jezikoslovci kot tudi »gostujoči« avtorji prispevkov iz različnih zornih kotov pišejo o frazeološki problematiki v njihovem jeziku, ali pa v različnih primerjavah med jeziki.

Zdi se mi prav, da uvodoma spregovorimo nekaj besed o prof. Jozefu Mlacku, ki mu je cel zbornik posvečen in za katerega lahko zagotovo trdimo, da je ustanovitelj slovaške frazeološke šole. Vse svoje raziskovanje je navezal na domačo tradicijo, a po drugi strani tvorno in z izvirno invencijo razvil teoretična in metodološka izhodišča ruske šole. Pomemben prelom v Mlackovem delu je izdaja monografije *Slovenská frazeológia* (Bratislava, 1977; druga razširjena in dopolnjena izdaja leta 1984), ki daje celovit teoretičen pogled na razumevanje slovaške frazeologije in ki reši mnoga sporna teoretična in metodološka vprašanja, ki presegajo okvir domače frazeologije. Mlacek vsa svoja raziskovanja navezuje na predhodne študije, pri čemer jih ves čas pogloblja.

Eno izmed najmanj obdelanih področij frazeologije je frazeološka terminologija. Problem neenotnosti terminov je prisoten tako na Slovaškem kot tudi drugod po svetu. J. Mlacek je na osnovi sistematičnega raziskovanja vidno pospešil raziskave s tega področja ter temeljito in sistematično opisal slovaško frazeološko terminologijo. To izpričuje veliko njegovih študij in člankov na to temo, npr. *Z terminológie slovenskej frazeológie, Kultúra slova, 9, 1975, str. 136-142; O slovenskej frazeologickej terminológie, Kultúra slova, 9, 1975, str. 228-235; Z problematiky slovenskej frazeologickej terminológie, Kultúra slova, 9, 1975, str. 326-333; K diferenciácii termínov z frazeológie, Kultúra slova, 17, 1983, str. 225-230; Frazeologická terminológia, Bratislava 1995 (več avtorjev)*, posveča pa se tudi paremiologiji in narečni frazeologiji.

V vseh Mlackovih delih je frazeologijo zaznati kot rdečo nit, toda ta se preliva z ostalimi jezikovnimi panogami. Pri tem mislimo predvsem na skladnjo, kjer moramo opozoriti na monografijo *Zo syntaxe frazeologických jednotiek* (1972), ki je bila tudi tema njegove disertacije, in še na mnoge druge njegove članke in študije. Posvečal se je še jezikovni kulturi, predvsem s stališča frazeologije, veliko njegovih študij pa je namenjenih tudi problematiki prevodov, kajti prevajanje frazemov iz enega jezika v drugega, predvsem v sorodnih jezikih, je gotovo najboljčutljivejše mesto prevajanja.

Jozef Mlacek je izredno aktiven tudi na znanstveno-organizacijskem področju. Je član redakcije *Slovenská reč* in *Kultúra slova*, predsednik Mednarodne komisije za raziskovanje frazeologije slovanskih jezikov idr. Od leta 1992 je tudi vodja Poletnega seminarja slovaškega jezika in kulture (SAS).

V zborniku Frazeologické štúdie II se nam s svojimi članki predstavi 15 avtorjev. Prvi med njimi je František Čermák, katerega članek nosi naslov **Frazeologie a biblická etika** s podnaslovom *Kolokabilita lexémů dobrý a zlý a povaha přísloví*. Avtor nam v svojem prispevku želi pokazati odvisnost med frazeologijo in načinom izražanja etičnih pojmov na bibličnem gradivu, torej etično

usmerjen del frazeologije v češkem jeziku. Glavni materialni vir je bila elektronska oblika biblije *Bible svatá Praha* (izdaja iz leta 1872), ki je bila razdeljena na enote (datoteke). Ob izbranih vidikih (leksema dober, zlý) se je osredotočil na računalniško analizo pogostnosti teh pojmov v bibličnem besedilu, kakor tudi v drugih paremioloških in leksikografskih virih. Avtor je prišel do zaključka, da »/.../ dnešni čeština a česká frazeologie a idiomatika /.../ inspiraci pro své etické soudy a další aspekty s nimi spojené čerpá sice z různých zdrojů, avšak v bibli je hledá už jen velmi okrajově« (str. 16). Na podlagi svojih raziskav, pa tudi raziskav Poljaka J. Gluskega (*Proverbs. Proverbes. Sprichwörter. Proverbi. Proverbios. Poslovice. A Comparative Book of English, French, German, Italian, Spanish and Russian Proverbs with a Latin Appendix. Amsterdam — London — New York, Elsevier 1971*) ugotavlja, da se tradicionalni vpliv jezika v bibliji v sedanosti izgublja. Nasprotno se v odnosu med biblijo in frazeologijo močan inspiracijski vpliv biblizmov (bibličnega jezika) stalno potrjuje.

Drugi prispevek z naslovom **Minimálne frazémy v slovenčine a bulharčine** je izpod peresa Márie Dobříkove. Avtorica nas najprej teoretično seznanja s tem, kdaj je bil termin »minimalna frazéma« prvič omenjen, kako so nanj gledali drugi priznani frazeologi in kako so ti zagovarjali oz. zavračali uvrščanje minimalnih frazemov v frazeologijo, nadalje pa še opozarja na povsem različno frazeološko terminologijo v bolgarski frazeološki teoriji. M. Dobříková na osnovi leksikalnega zastopstva, (prisotnosti) števila in strukturno-semantičnih lastnosti komponent členi 7 konstrukcijskih tipov minimalnih frazemov (v slovaškem in bolgarskem jeziku) in jih označuje (str. 33) »/.../ ako slovné spojenia frazeologického charakteru, ktorých súčasťou nie je viac ako jeden autosémantický komponent, pričom počet synsémantických komponentov nie je rozhodujúci, za predpokladu, že si slovné spojenie ako celok zachová charakter frazeologickej jednotky.«

Juraj Dolník v svojem prispevku **Jazykové princípy vo výstavbe frazém** (str. 36-44) izhaja iz dejstva, da v temelju jezikovnih izrazov obstaja sistem načel, ki do sedaj še ni sistematično opisan. Čeprav imajo frazeološki izrazi v sistemu vsakega naravnega jezika poseben položaj, ugotavlja, da »/.../ základ výstavby frazém sa dá predbežne schematicky zobrazit' ako prienik polí pôsobnosti istých jazykových princíпов« (str. 36). Na osnovi analize šestih jezikovnih načel — funkčná separácia, transpozícia, analógia, idiomatičnost', tvarovost' a emancipácia — nakazuje, da zgradbo frazemov določa princip funkcijske separacije, ki so ji ostala jezikovna načela podrejena.

Peter Ďurčo s člankom **Gramatické vlastnosti frazém z porovnávacieho hľadiska** (str. 45-53) ugotavlja, da je ekvivalentnost frazemov potrebno presojati na znatno širšem temelju, kot pa sta le splošna pomenska podobnost in enaka slikovitost. Poleg raziskovanja pojmovnega obsega in pragmatičnih lastnosti je pomembno tudi ugotavljanje ekvivalentnosti skladske strukture in pomenske distribucije prvin okolja frazemov v širšem smislu, njihovih paradigmatičnih oblik in njihovih funkcijskotransformacijskih možnosti.

Rainer Eckert se v svoji študiji **Eine partielle Entsprechung zu russ. deržat' v ežovych rukavicach in den lettischen Volksliedern** posveča vprašanju porekla in motivacije ruskega glagolskega frazema *держатъ в ежовых рукавицах* (slov. *držati nekoga na kratko*). Leta 1986 ga je v delu skupaj z I. G. Dobromirovom označil kot tipični ruski frazem, ki v nobenem drugem jeziku nima primerjave, leta 1993 pa je R. Eckert v A. Gättersovi monografiji *Lettische Syntax. Die Dainas*. (Peter Lang, Frankfurt am Main — Berlin — Bern — New York — Paris — Wien 1993, 693 S.) odkril latvijske ljudske pesmi, kjer se ne omenjajo samo »ježeve rokavice« — lat. *eža cimbi*, ampak tudi *eža cimbus pirkstainiekus* (ježevi palčniki), *eža svārki* (ježevo krilo), *eža ādu* (ježeva koža) ipd. Avtor tako revidira svoj pogled o edinstvenosti ruskega frazema in ne potrdi samo njegove eksistence, ampak tudi več variant v latvijskem jeziku.

Študija Wolfganga Eismanna se nanaša na dejavnost nemškega protestantskega izobraženca Hieronima Megiserja, šolnika, jezikoslovca, zgodovinopisca in polihistorja. Poleg mnogih zgodovinskih in historiografskih publikacij si zaslužijo pozornost tudi njegova jezikoslovna dela (npr. *Dictionarium quatuor linguarum, Videlicet, Germanicae, Latinae, Illyricae (quae vulgo Slavonica appellatur) & Italicae, sive Hetruscae, 1592; Thesaurus pollyglottus, 1603; Paroemiologia*

Polyglottos: hoc est; Proverbia et Sententiae complurimum linguarum, 1605; Institutionum linguae turcicae libri IV, 1612 itn.). Po analizah teh Megiserjevih del se W. Eismann posebej posveča preučevanju nekaterih pregovorov, ki jih Megiser navaja pod *Slav*. Čeprav jih hrvaški raziskovalci označujejo kot izvorno hrvaške, slovenski jezikoslovci pa za slovenske, pa avtor študije **Заметки к сборнику пословиц Иеронима Мегисера »Paroemiologia polyglottes« 1592 и 1605** (str. 63-77) domneva, da je njihov konkretni izvor na podlagi Megiserjevega zgodovinskega in dialektološkega materiala le težko potrditi, ker v sedanjosti raziskani pregovori obstajajo tako v slovenskem kot tudi v hrvaškem jeziku.

Prispevek Jána Horeckega **Návrh na vymedzenie frazémy** je posvečen osnovni frazeološki enoti, in sicer predvsem s stališča določitve njenih osnovnih lastnosti, o katerih od začetka frazeologije kot samostojne jezikoslovne discipline tečejo znanstvene diskusije, predvsem ko gre beseda o prevladi njihovih funkcij, oblik in vsebine. J. Horecký tako predlaga shemo ponazoritve funkcije in lastnosti frazemov (str. 80):

frazem

strukturiranost	celostnost
variantnost	transformiranost
reproduciranost	modalnost
	ekspresivnost

Milada Jankovičová v članku **Typy frazeologických antoným v ruštině** (str. 82-94) ugotavlja, da je antonimnost v ruski frazeologiji do sedaj malo raziskano področje. Avtorica izbere posamezne tipe ruskih frazeoloških antonimov in jih primerja z leksikalnimi antonimi. Pride do zaključka, da je v ruski frazeologiji možno najti enake tipe antonimov kot v ruski leksiki. Razlike med frazeološko in leksikalno antonimnostjo se kažejo v tem, da nekatere tematske skupine leksikalnih antonimov, določene v okviru posameznih protipomenskih tipov, ki izražajo vrednotenje naravnih pojavov in klimatskih pogojev, kot tudi nekaterih lastnosti in znakov predmetov, v ruski frazeologiji niso zastopane.

Ján Kačala želi s svojim prispevkom **Lexikalizované spojenia a frazeologické jednotky** (str. 95-102) potegniti jasno črto med frazeološko enoto (frazeološka jednotka) in besedno zvezo (lexikalizované spojenie). Ugotavlja, da tako besedna zveza kot tudi frazeološka enota predstavljata vidni, lahko razločevalni in zelo dinamični skupini večbesednih poimenovanj in da se je do sedaj precej več pozornosti posvečalo frazeološkim enotam, kar bi se moralo spremeniti, če želimo, da bi bila leksikalna slika besednega zaklada sodobnega slovaškega jezika čim bolj podobna jezikovni resničnosti.

Ema Krošláková v zborniku objavlja članek z naslovom **Frazeologické prirovnania so zoonymickým komponentom** (str. 103-112), v katerem piše, da so imena živali poleg poimenovanj delov človeškega telesa najpogostejše leksikalne enote, ki se pojavljajo v frazeoloških strukturah. Tvorijo velik del frazeološkega bogastva tako v slovaškem kot v sorodnih slovenskih jezikih. Pri poglobljenem študiju posameznih frazeoloških primer z živalsko komponento se potrjuje povezava med živalsko simboliko in njihovo uporabo pri tvorbi živalskih primer v slovaški frazeologiji. Ni se pokazala samo navezanost na ljudsko tradicijo in krščanstvo, ampak najdemo korenine njihovih izvorov tudi v zgodovini. Frazeološke primere z živalsko komponento, tako kot tudi splošne primere, predstavljajo socialnokulturno vrednost; so rezultat jezikovne dinamike, izražajo jezikovno aktivnost, domišljijo in kreativnost.

Članek V. M. Mokijenkina **Камень за паузой или had na prisiach?** (str. 113-124) odkriva etimologijo dveh frazeoloških izrazov, ki se pojavljata v več slovanskih in neslovanskih jezikih in ki imata nedvomen izvor v antiki — *ferre kapidem altera manu, parem ostendere altera* (v slov. v eni roki imeti kamen, v drugi pa kazati kruh) in *in sinu viperam habere* (v slov. držati gada pod

pazduho). Navaja več njunih frazeoloških paralel, ekvivalentov in variant, ki imajo v posameznih jezikih en skupni imenovalec — skrito, tajno mesto, kjer so kamen ali kača oz. gad skriti. V prvem primeru nam kamen služi za obrambo, v drugem primeru pa zaščitnik gada postane njegova žrtev.

Članek **Frazeodidaktika na pozadí slovenčiny ako cudzieho jazyka** (str. 125-130) je Jana Pekarovičová napisala na podlagi dolgoletne izkušnje poučevanja slovaščine kot tujega jezika. Za osnovni kriterij obvladanja jezika avtorica navaja sposobnost komunicirati in tvorno uporabljati frazeološke enote naučenega jezika glede na cilj in okoliščine komunikacije. Predlaga uvedbo novega termina, frazeodidaktika, ki v dosedanji slovaški terminologiji še ni bil uporabljen, potem pa s primeri opiše, kako se tuji študenti glede na dano temo postopoma seznanjajo s slovaško frazeologijo in kako potem usvojene frazeme primerjajo s frazemi v njim lastnih jezikih.

Nech t'a pán Boh živí, dokiaľ budú slivy ... (str. 131-138) je naslov prispevka, ki ga je napisala Zuzana Profantová in ki nosi podnaslov *Od mágie k etike — Príspevok z etnolingvistiky*. Avtorica v članku poudarja, da so imele besede v preteklosti enak učinek kot stvari, kar je razvidno iz številnih tako pozitivno kot negativno naravnanih »formul«.

Ivor Ripka v članku **Poznámky o klasifikácii nárečovej frazeologie** (str. 139-145) piše o tem, kaj pod pojmom narečna frazeologija razumejo avtorji Frazeološke terminologije (1995), toda takoj zatem poudarja, da sicer njihova teza v teoretični klasifikaciji velja, v praksi pa je malo drugače. Avtor ugotavlja, da slovaška dialektologija še nima zadostnega števila študij, na podlagi katerih bi lahko razčlenili veliko število narečnih frazemov.

V zadnjem članku zbornika se predstavi avtorica Jana Skladaná s člankom **Diachrónia v synchronnej frazeológii Jozefa Mlaceka** (str. 146-153), v katerem nas seznanja s tem, kako se je slovaška sinhrona frazeologija pod vplivom V. M. Mokijenka začela posluževati tudi diahronnega pristopa, za kar ima največ zaslug Jozef Mlacek, ki v bistvu frazeologije ni nikoli razumel čisto sinhrono, saj je vedno izhajal iz primerjalne metode, in to ne le na sinhroni osi, ampak tudi s stališča razvoja jezika. Jozef Mlacek je v svojih delih pokazal prepletanje sinhronije in diahronije ter nujnost njune simbioze.

Frazeološki zbornik predstavlja dragoceno zbirko prispevkov, ki s svojo ravno in razdelanimi temami dokazujejo, da v sedanosti o frazeologiji ni več upravičeno govoriti kot o mladi, razvijajoči se jezikovni disciplini. Omenjeni zbornik je poleg tega tudi potrditev dejstva, da na Slovaškem obstaja frazeološka šola, katere ustanovitelj in duhovni oče je jubilent, Jozef Mlacek, ki mu je zbornik posvečen.

Darija Jakše

Filozofska fakulteta v Bratislavi

Jezik in slovstvo, Letnik 44, 98/99, št. 7-8

Alenka Šivic-Dular

UDK 811.163.6:367:373.2

SKLADENJSKA DOLOČITEV LASTNEGA IMENA

V članku se razčlenjujejo znanstveni pogledi na skladenjsko vlogo sestavin I_1 in I_2 v besednih zvezah, sestavljenih iz dveh samostalnikov v imenovalniku (tip I_1-I_2), od katerih je sestavina I_2 lastnoimenska. Podana je skladenjska določitev lastnega imena.

Jezik in slovstvo, Letnik 44, 98/99, št. 7-8

Gregor Kocijan

UDK821.163.6.09 Cankar I.

CANKARJEV PROSTORSKI TRIKOTNIK

Predstavljen je Cankarjev življenjski prostor, ki se je raztezal od Vrhnike prek Ljubljane do Dunaja (biografska sestavina), in toposi v njegovem literarnem delu, ki so prav tako zamejeni z omenjenim trikotnikom. Pri Cankarju je treba upoštevati, da so kraji (in še posebej pokrajina) podrejeni njegovemu doživljanju in razpoloženju in po pravilu v vlogi simboličnega paralelizma.

Jezik in slovstvo, Letnik 44, 98/99, št. 7-8

Boža Krakar-Vogel

UDK 371.279.6:821.163.6

REALIZEM MATURETNEGA ESEJA

Članek prikazuje zasnovno maturitetnega esaja v Sloveniji, izvirajočo iz sodobnih ciljev pouka književnosti in stanja v praksi, in jo primerja z rešitvami v nekaterih drugih sistemih preverjanja znanja. Razčlenjuje podobnosti in utemeljene razlike ter nakazuje možnosti za spremembe pri pisanju esaja kot posledico dosedanjih analiz in opazovanj ter prenovljenega učnega načrta za pouk književnosti v gimnazijah.

Jezik in slovestvo, Vol. XLIV (1998/99), No. 7-8

Gregor Kocijan

UDK821.163.6.09 Cankar I.

CANKAR'S SPACE TRIANGLE

The article presents the space lived in by Ivan Cankar and extending from Vrhnika through Ljubljana to Vienna (the biographic component) and topi in his literature, which are also caught within this triangle. In Cankar's writing, places (and especially countryside) are subordinated to his personal experience and mood, and typically appear in the function of symbolic parallelism.

Jezik in slovestvo, Vol. XLIV (1998/99), No. 7-8

Alenka Šivic-Dular

UDK 811.163.6:367:373.2

LINGUISTIC DEFINITION OF THE PROPER NOUN

The article analyzes scholarly views of the syntactic function of the two components, N_1 and N_2 , in noun phrases consisting of two nouns in the nominative case (type N_1-N_2) in grammars of Slavic languages and a syntactic definition of the process of onymization is given.

Jezik in slovestvo, Vol. XLIV (1998/99), No. 7-8

Boža Krakar-Vogel

UDK 371.279.6:821.163.6

THE REALITY OF THE MATURA ESSAY

The concept of the matura essay in Slovenia is presented, based on the contemporary aims of teaching literature and the situation in schools. It is compared to solutions in several other systems of knowledge testing. Similarities and informed differences are discussed, as well as possible forthcoming changes in essay writing resulting from analyses and observations done so far and from the renovated curriculum for teaching literature at grammar schools.